

SIVISTYKSEN KULMAKIVIÄ
Näkökulmia Vaasan historiallisiin koulukirjastoihin

BILDNINGENS BYGGSTENAR
Aspekter på Vasas historiska skolbibliotek

Tritoniana 13

TRITONIA

**Vaasa
2021**

Viveca Rabb (toim./red.)
© kirjoittajat | författarna

ISBN 978-952-476-961-7 (online)

ISSN 1459-1243 (Tritoniana, 13)

URN <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-961-7>

Kannen tausta ja kehys freepik.com

Sisältö | Innehåll

Esipuhe	4
Förord	6
<i>Christina Flemming</i>	
”Kirja-Matti” Matti Pohtos försvunna donation till Wasa gymnasium	8
<i>Sven-Erik Hansén, Jan Sjöberg och Tom Wikman</i>	
<i>Boken om vårt land – en central lärobok för folkskolan</i>	25
<i>Vuokko Palonen</i>	
Vaasan lyseon kirjasto	43
<i>Vuokko Palonen</i>	
Vaasan lyseon oppilaiden ”Koe-seuran” kirjasto 1880-luvulta 1930-luvun lopulle	87
<i>Vuokko Palonen</i>	
Naisten aika Vaasan suomalaisen tyttökoulun kirjaston kokoelmassa	108
<i>Berit Öhman</i>	
Bokhistoriska nedslag i Vasa svenska lyceums bibliotek	138

Esipuhe

Historialliset koulukirjastot ovat kokeneet Suomessa monenlaisia kohtaloita. Useimmat vanhat koulukirjastot on hajotettu, kun koulu on lopettanut toimintansa. Näihin kuuluu Vasa svenska flicklyceumin (Vasa fruntimmersskolan) kirjasto Vaasassa. Joidakin harvoja on kuitenkin säilytetty jälkipolville, ja Vaasa voi olla ylpeä jopa kolmesta hyvin säilyneestä historiallisesta koulukirjastosta: Vasa svenska lyceumin, Vaasan lyseon ja Vaasan tyttökoulun kirjastoista. Näistä kolmesta Vasa svenska lyceumin kirjasto – mukaan lukien Oskar Ranckenin kokoelma – kuuluu Unescon kansalliseen maailmanperintöluetteloon vuodesta 2017 alkaen. Kaikki kolme koulua ovat useaan kertaan vaihtaneet nimensä ja yhdistyneet toisten koulujen kanssa. Vasa svenska lyceumin kirjastossa on kirjoja aina Wasa trivialskolan (1684-) ajalta. Vaasan lyseo perustettiin 1880 ja Vaasan tyttökoulu 1891. Yhdessä nämä kolme koulukirjastoa antavat selkeän kuvan Pohjanmaan kirjasivistyksestä vuodesta 1684 alkaen lähes meidän päiviimme saakka. Vasa svenska lyceumin kirjasto lainasi kirjoja 1800-luvulla myös sivistyksestä kiinnostuneelle yleisölle ja ilmoitti aukioloaikansa päivälehdissä. Vaasan lyseon kirjasto, lyseon oppilasyhdistys KOE-seuran kirjasto sekä Vaasan tyttökoulun kirjasto olivat toimintansa alussa hyvin tärkeitä suomenkielisen kirjallisuuden tarjoajia aikana, jolloin Vaasan kaupunginkirjastossa oli saatavana pääosin ruotsinkielistä kirjallisuutta.

Tätä julkaisua alettiin suunnitella Tiedekirjasto Tritoniassa Vaasassa vuonna 2018. Aloitin työn toimittajana vuonna 2019 Christina Flemmingin jälkeen. Åbo Akademi, Vasa svenska lyceumin kirjaston omistaja, irtautui Tritonia-yhteistyöstä 1.1.2021, kun taas Vaasan yliopisto, joka omistaa Vaasan lyseon ja Vaasan tyttökoulun kirjastot, jatkaa Tritoniassa. Toimitustyö saatetaan loppuun ja julkaistaan siis vuonna 2021 Åbo Akademin kirjaston ja Tritonian yhteistyönä. Kokoelmat ovat käytettävissä lukusalilainoina Tritoniassa ja Åbo Akademin kirjastossa Vaasassa. Lisätietoja saa kirjastojen kotisivuilta.

Olen hyvin iloinen ja ylpeä voidessani esitellä Vaasan koulukirjastoja käsittelevän yhteisen teoksemme, joka sisältää artikkeleita kaikista kolmesta kirjastosta. **Christina Flemming**, Tritonian varajohtaja emerita, aloittaa artikkelilla ”*Kirja-Matti*” *Matti Pohdon försvunna donation till Wasa gymnasium. Wasa Gymnasium*, joka oli Vasa svenska lyceumin edeltäjä, otti vastaan monia kirjalahjoituksia eri tahoilta. Matti Pohdon lahjoitus, jonka olisi pitänyt saapua koululle 1860-luvulla, on kuitenkin kadonnut. Artikkelissa Flemming selvittää lahjoituksen jäljittämiseen liittyneen salapoliisityönsä tuloksia.

Professori emeritus **Sven-Erik Hansén**, yliopistonlehtori **Jan Sjöberg** ja senioritutkija **Tom Wikman** Åbo Akademin Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier -tiedekunnasta ovat yhdessä kirjoittaneet artikkelin *Boken om vårt land – en central lärobok för folkskolan*. Z. Topeliuksen legendaarista Maamme-kirjaa käyttivät monet koululaissukupolvet oppikirjana vuodesta 1875 alkaen pitkälle eteenpäin. Kirjoittajat

analysoivat, miten Topelius on valinnut sisällön ja oppimista tukevan esitystapansa, ja miten kirja saattoi saavuttaa niin suuren suosion vuosikymmenien ajaksi Suomen kouluhistoriassa.

Vuokko Palonen, Tritonian kirjastonjohtaja emerita, on mukana jopa kolmella artikkelilla. Artikkelissa *Vaasan lyseon kirjasto* hän tarkastelee kaupungin suomenkielisen lyseon kirjakokoelman ikää, kieliä ja aineiston jakautumista eri aihealueille. Hän nostaa esiin monia esimerkkejä kokoelmaan kuuluvista kiinnostavista kirjoista, painottaen myös Vaasan seutua. Artikkelissa *Vaasan lyseon oppilaiden "Koe-seuran" kirjasto 1880-luvulta 1930-luvun lopulle* kertoo oppilasyhdistyksen kirjaston hoidosta, kirjojen hankinnasta ja lainauksesta eri vaiheissa ja sisältää oppilaiden raportteihin pohjaavia anekdootteja. Artikkelissa *Naisten aika Vaasan suomalaisen tyttökoulun kirjaston kokoelmassa* Palonen analysoi 1900-luvun vuosisadan vaihteen naisasialiikkeen ja naisen aseman mahdollista näkymistä Vaasan tyttökoulun kirjakokoelmassa. Vertailukohteena hän tarkastelee teemaa Vaasan lyseon kirjastossa. Vuokko Palonen on myös suomentanut tämän esipuheen.

Kirjastonhoitaja **Berit Öhmanin** artikkeli *Bokhistoriska nedslag i Vasa svenska lyceums bibliotek* päättää julkaisun. Artikkelin on päivitetty versio Öhmanin artikkelista *Ett stort bibliotek i en liten värld. Bokhistoriska nedslag i Vasa svenska lyceums bibliotek*, joka ilmestyi Sällskapet Bokvännerna i Finland -seuran kirjana 9: *När jag får lite pengar så köper jag böcker* (Helsingfors 2008). Artikkelin julkaistaan uudelleen seuran luvalla. Siinä Öhman paneutuu kirjakokoelmaan ja nostaa esiin puhtaasti kirjahistorian kannalta kiinnostavia kirjoja, joilla on kuuluisia kirjanpainajia tai aikaisempia omistajia tai Vaasan seutuun liittyvä kirjoittaja. Valinta on henkilökohtainen, mutta antaa kuitenkin kuvan erittäin monipuolisesta kirjastosta monine helmineen.

Toivotamme yhdessä teille hyviä lukuhetkiä.

Vaasassa 15.2.2021

Viveca Rabb, Åbo Akademis bibliotek

Förord

De historiska skolbiblioteken i Finland har rönt mångskiftande öden. De flesta gamla skolbiblioteken har splittrats då skolan upphört, och dit hör Vasa svenska flicklyceums (Vasa fruntimmersskolas) bibliotek i Vasa. Några få har emellertid sparats för eftervärlden och Vasa kan stoltsera med hela tre välbevarade historiska skolbibliotek, nämligen Vasa svenska lyceums bibliotek, Vaasan lyseos bibliotek och Vaasan tyttökoulus bibliotek. Av dessa tre finns Vasa svenska lyceums bibliotek med Oskar Ranckens samling sedan år 2017 i det nationella registret för Unescos världsminnen. Alla de tre skolorna har i olika repriser bytt namn och också slagits samman med andra skolor. Vasa svenska lyceums bibliotek har böcker ända från Wasa Trivialskolas tid (grundades 1684). Vaasan lyseo grundades 1880 och Vaasan tyttökoulu år 1891. Tillsammans ger de tre skolbiblioteken en tydlig bild av boklig bildning i Österbotten från år 1684 och framåt nästan intill våra dagar. Vasa svenska lyceums bibliotek lånade under 1800-talet ut böcker även för den bildningsintresserade allmänheten och annonserade sina öppettider i dagspressen. Vaasan lyseos bibliotek och elevföreningen KOE-seuras bibliotek samt Vaasan tyttökoulus bibliotek var i början av sin verksamhet mycket viktiga för att tillgodose behovet av litteratur på finska för eleverna under en tid då Vasa stadsbibliotek ännu hade litteratur mest på svenska.

Denna publikation har planerats i Vetenskapsbiblioteket Tritonia i Vasa ända sedan år 2018. Jag övertog arbetet som redaktör år 2019 efter Christina Flemming. Åbo Akademi (som äger Vasa svenska lyceums bibliotek) gick ur Tritoniasamarbetet 1.1.2021, medan Vasa universitet (som äger Vaasan lyseos bibliotek och Vaasan tyttökoulus bibliotek) är kvar i Tritonia. Slutförandet av arbetet med publikationen sker alltså under år 2021 som ett samarbete mellan Åbo Akademis bibliotek och Tritonia. Samlingarna finns tillgängliga för läsesalslån vid Åbo Akademis bibliotek i Vasa respektive Tritonia. Se bibliotekens hemsidor för mera information.

Jag är mycket glad och stolt över att kunna presentera vår gemensamma skrift om skolbiblioteken i Vasa, med artiklar gällande aspekter av alla de tre biblioteken. **Christina Flemming**, Tritonias vice direktör emerita, inleder med artikeln "*Kirja-Matti*" *Matti Pohtos försvunna donation till Wasa gymnasium*. Wasa gymnasium var en av föregångarna till Vasa svenska lyceum och tog emot många bokdonationer från olika håll. Matti Pohtos donation däremot försvann, fast den borde ha ankommit till skolan under 1860-talet. I artikeln redogör Flemming för resultaten av sitt detektivarbete med att spåra donationen.

Professor emeritus **Sven-Erik Hansén**, akademilektor **Jan Sjöberg** och seniorforskare **Tom Wikman** från fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier vid Åbo Akademi har gemensamt skrivit artikeln *Boken om vårt land – en central lärobok för folkskolan*. Zacharias Topelius legendariska lärobok användes av generationer skolelever från år 1875 och framåt. Författarna analyserar hur Topelius har valt innehållet och sitt

framställningssätt för att främja lärande, och hur boken kunde få så stort genomslag under decennier av finländsk skolhistoria.

Vuokko Palonen, Tritonias direktör emerita, har bidragit med hela tre artiklar. I artikeln *Vaasan lyseon kirjasto* fokuserar hon på boksamlingens ålder, språk och fördelning mellan olika ämnesområden i stadens finskspråkiga lyceum. Hon ger också många exempel på intressanta böcker i samlingen, med särskild betoning på Vasabygden. Artikeln *Vaasan lyseon oppilaiden "Koe-seuran" kirjasto 1880-luvulta 1930-luvun lopulle* behandlar Vaasan lyseos elevförening KOE-seuras bibliotek med dess olika skeden, dess skötsel, bokinköp, utlåning och anekdoter från elevernas rapporter. I artikeln *Naisten aika Vaasan suomalaisen tyttökoulun kirjaston kokoel-massa* analyserar Palonen den finskspråkiga flickskolans bibliotek i ljuset av kvinnosaksrörelsen och debatten om kvinnans ställning runt sekelskiftet 1900 och hur de eventuellt kommer till uttryck i boksamlingen. Dessutom jämför hon med det finskspråkiga lyceets bibliotek och dess böcker om samma teman. Vuokko Palonen har också översatt detta förord till finska.

Bibliotekarie **Berit Öhman** avslutar publikationen med sin artikel *Bokhistoriska nedslag i Vasa svenska lyceums bibliotek*. Artikeln är en uppdaterad version av Öhmans artikel med titeln *Ett stort bibliotek i en liten värld*. Bokhistoriska nedslag i Vasa svenska lyceums bibliotek, som utkom i Sällskapet Bokvännerna i Finlands bok 9: *När jag får lite pengar så köper jag böcker* (Helsingfors 2008). Artikeln är nytryckt med Sällskapet Bokvännerna i Finlands tillåtelse. I artikeln gör Öhman nedslag i boksamlingen och lyfter fram böcker som är intressanta rent bokhistoriskt, böcker som har berömda tryckare eller tidigare ägare, eller författare med kopplingar till Vasatrakten. Urvalet är personligt men ger ändå en bild av ett ytterst mångsidigt bibliotek med många pärlor.

Tillsammans önskar vi er goda lässtunder!

Vasa 15.2.2021

Viveca Rabb, Åbo Akademis bibliotek

Christina Flemming

”Kirja-Matti” Matti Pohtos försvunna donation till Wasa gymnasium

”Bokvurmen”, den berömde boksamlaren Matti Pohto (1817–1857) från Storkyro donerade flera hundra böcker till hemtraktens nya gymnasium genom att nämna gymnasiet i Vasa i sitt berömda testamente från 1851. Redan tidigare hade han år 1850 donerat en inbunden volym finska almanackor enligt anteckning i skolans donationsbok: ”Almanakka Suomalaisia 1829–1849 i ett band, felas 1837 et 1846”. Volymen med almanackor torde ha brunnit upp vid Vasa brand 1852, eftersom den inte registrerats bland de räddade böckerna efter branden.

Böckerna i testamentsdonationen borde ha anlänt till skolan på 1860-talet efter Vasa brand. Kom bokförsändelsen fram till skolan, och hittas de idag? Böckerna borde i så fall finnas i Vasa svenska lyceums bibliotek, där Wasa gymnasiums bibliotek är integrerat. Samlingen Vasa svenska lyceums bibliotek, ägd av Åbo Akademi, deponeras för tillfället som en specialsamling i vetenskapsbiblioteket Tritonia i Vasa.

Detta är ett försök att spåra vad som hände med Pohtos bokdonation i Vasa. Ett brev och noteringar i kataloger som tidigare Pohto-forskare inte noterat visar sig vara betydelsefulla i sammanhanget. Tack vare mina efterforskningar har vi nu äntligen hittat några spår av de testamenterade böckerna i Vasa. Denna artikel redogör för spåren.

Vem var Matti Pohto?

Matti Pohto föddes i Ylistaro i Storkyro socken i Vasa län 7.3 år 1817 och mördades 30.7 år 1857 i Viborgs län. Han kom från fattiga förhållanden, son till en bonde som blivit knivjunkare och hamnat på obestånd. Matti Pohto fick tidigt försörja sig själv. Skriftskolan blev den enda skola han genomgick. Han var läshungrig och kunde läsa men skrev med möda med versaler. Finska var hans språk. Landsvägen blev hans hem som kringvandrande försäljare av skillingtryck och ströskrifter, och han blev senare kringvandrande bokbindare som samlade allt tryckt på finska, också trasiga och smutsiga fragment, samt mynt. Matti Pohtos liv ändades 30.7 år 1857 då han blev mördad under en insamlingsfärd i Wiborgs län.

Matti Pohtos liv och gärning har skildrats framförallt av A.H. Virkkunen och Walter Appelqvist som är mina främsta källor (Virkkunen, 1924; Appelqvist, 1967).

Matti Pohto kom att symbolisera den enkla mannen av det finska folket som sökte kunskap och bildning. Att han mördades på en insamlingsfärd kom att beskrivas som något av en hjältedöd (Kalemaa, 2007; Tolvanen, 2017). Pohtos arkiv finns vid Helsingfors universitetsbibliotek.

Matti Pohto var välkänd redan under sin livstid, ihågkommen senare av bildade kretsar särskilt i det finska nationsbyggets tidevarv och ärad med minnesmärken både i Viborg (1858, flyttat till Nationalbiblioteket i Helsingfors år 1988) och i sin hemsocken (Ylistaro 1957). På 100-årsminnesmärket i Ylistaro finns inhugget: MIKÄ TURUN PALO TUHOSI SUOMEN KIRJALLISUUTTA, SEN MATTI POHTO KERÄTEN PELASTI. Helsingfors universitetsbibliotek och Suomalaisen Kirjallisuuden Seura uppmärksammade Matti Pohtos 150-årsminne år 1967 vid festligheter med att utge en minnesmedalj till Matti Pohtos ära. Medaljen tilldelades Helsingfors universitet och Matti Pohtos släkt (Vuorela, 1967). Universitetsbiblioteket utgav också en minnesskrift till Matti Pohtos ära (Mäkelä-Henriksson, 1967). Matti Pohto är dessutom upptagen i den finska nationella biografien (Kalemaa, 2007).

Intresset för Pohto tog fart på nytt år 2014. Erkki Rintala, ordförande för Finlands biblioteksmuseiförening åren 1996–2000, aktualiserade Pohtos testamenterade böckers okända öde i Vasa i en insändare i tidningen Pohjalainen 11.4.2014 (Rintala, 2014). Då hade vi på Tritonia inte lyckats hitta några uppgifter om Pohtos testamentsdonation vare sig i bokdatabasen Tria (numera Finna) eller i någon av de kataloger som fanns i samlingen Vasa svenska lyceums bibliotek vid Tritonia. Eftersom jag var ansvarig för Tritonias samlingar, ville jag också hitta ett svar på vad som hänt med Pohtos donation till Wasa gymnasium i mitten på 1800-talet, och påbörjade efterforskningar. Det visade sig vara mera komplicerat än man kunde föreställa sig. Vid katalogiseringen av Lyceisamlingens äldsta böcker (tryckta år 1500 - 1800) har man strävat efter att noggrant införa bokens ägaranteckningar om möjligt, så att man senare kan återfinna dem i databaserna. Nyare böcker hittas enbart via kartoteket. Skulle Pohtos namn ha funnits inskrivet i förvärvskatalogen eller i någon katalogiserad bok så borde det ha hittats i databaserna Melinda och Tritonias Finna och Åbo Akademis Alma. Svaret år 2014 på frågan om Matti Pohtos testamenterade bokdonation hittas i Vasa svenska lyceums katalogiserade bibliotek var alltså negativt.

Intresset i media för Matti Pohto var stort år 2014. En insändare i tidningen Pohjalainen senare samma år, undertecknad av minister Jaakko Numminen och justitierådet Erkki Rintala, lyfter upp Pohtos insats med en uppmaning till krafter inom de österbottniska biblioteken och bildningen att arbeta för att ge Pohto en egen flaggdag för att hedra de allmänna biblioteken (Numminen & Rintala, 2014). Samma år gjorde Nationalbiblioteket, Suomen kirjastoseura och Yles kulturredaktion en officiell framställan att ge Matti Pohto en officiell flaggdag. Först år 2017 tog inrikesministeriet beslut gällande framställan, som inte bifölls (Laaksonen, 2017). År 2017 var det 200 år sedan Matti Pohto föddes, och detta uppmärksammades i finsk media, bl.a. med en programserie i Yle (Finlands TV), festligheter i Ylistaro 2.2 2017 och bokutställningar (Ylistaro, Vasa stadsbibliotek, Tritonia). Det har inte skrivits mycket om Pohto på svenska i nutid, däremot finns det mycket skrivet om honom på finska.

Litteraturen som Åbo brand förstörde, den räddade Matti Pohto

I Borgå Tidning år 1845 hittas den första tidningsnotisen om Matti Pohto som kallas en Storkyrobonde med bibliografiskt intresse (Öhman, Utrikes, 1845). Universitetets lektor i finska C.A. Gottlund skriver följande år om Pohto på finska i sin tidning *Suomalainen*. Gottlund nämner att Pohto sökt upp honom i Helsingfors redan 1842 (Gottlund, 1846). Gottlund var själv samlare av gamla finska skrifter och fornföremål, och utsåg då Pohto till sitt ombud genom att ge honom rekommendationsbrev på finska och svenska för insamling (Appelqvist, 1967, ss. 23-30; Virkkunen, 1924, ss. 13-25). Pohto såg ut som en landstrykare, levde "tarfligt" (Pipping, 1856-1857, s. XIII) men hade ett gott rykte om sig bland allmogen som en lite lustig boksamlare (Hirn, 1926). Matti Pohto tog till vara alla slag av trycksaker på finska som han kom över då han rörde sig till fots över hela landet. Borgå Tidning skriver om honom år 1847 att det är märkligt att inga allmänna tidningar uppmärksammar inhysesmannen Matts Pohto som torde ha landets största samling av finskt tryck. Han påstås inte kunna skriva men minns alla titlar utantill, och kan alla böckers varianter och bibliografier (Öhman, Matts Pohto, 1847). Åbo Tidningar publicerar då (på svenska) år 1848 en notis om att inhysesmannen Pohto anlönt till Åbo, och att han erbjudit sig att ur sin samling på 2000 skrifter till kejserliga Alexanders-Universitetets bibliotek överlämna de finska böcker och skrifter som biblioteket saknar. Han kan betala för att köpa böcker som saknas i hans boksamling, och handlar med finska ströskrifter för sin försörjning (Inrikes, 1848). Den finskspråkiga nygrundade tidningen *Suometar* har år 1848 en lång beskrivning av Matti Pohtos leverne och beundransvärda insamlingsverksamhet (Warelius, 1848).

Det fanns ett stort behov av att få insamlat äldre litteratur i Finland just då. Den förödande stadsbranden i Åbo år 1827 hade förstört merparten av det dåvarande universitetet Åbo Akademis samling av finländsk litteratur, Fennica-avdelningen, grundad av Henrik Gabriel Porthan (Knapas, 2012, ss. 65-68). Det var en katastrof för uppbyggnaden av nationen Finland, som i nationalitetsrörelsens tidevarv såg nationallitteraturen och språket som väsentlig för uppbyggnaden av ett nationalmedvetande i universitetsprofessorn J.V. Snellmans anda (Knapas, 2012, ss. 87-95). Universitetet hade flyttat till Helsingfors efter branden, där det nya Alexanders-Universitetet inledde sin verksamhet 1828. Bibliotekarien F.W. Pipping, som hade varit bibliotekarie redan vid biblioteket vid akademien i Åbo, hade nu i uppgift att bygga upp universitetets Allmänna bibliotek i Helsingfors från grunden. Uppbyggnaden av detta bibliotek blev en nationell aktion som inbringade böcker, donerade boksamlingar samt ekonomiska medel. Det mödosamma arbetet med att samla in all finländsk litteratur inleddes (Häkli, 1996, s. 20).

Här kommer Matti Pohtos samlande in i bilden. Tack vare att Pipping i sin jakt på äldre finskt tryck vänt sig till prästerskapet, kunde kyrkoherde Karl Hällfors i Storkyro berätta för Pipping om boksamlaren Matti Pohtos samling i Storkyro. Pohto fick hjälp att sammanställa en boklista på sina böcker, så att Pipping fick en kunskap om vad

Pohto hade i sina samlingar. Pipping kallade Pohto till sig till Helsingfors år 1847, och Pohto skänkte 161 verk till universitetsbiblioteket. Pohto kunde nu färdas med rekommendationsbrev av Pipping med sig på färderna. Pohto fick i uppdrag att samla, köpa och byta till sig böcker som saknades i universitetets bibliotek i Helsingfors. Pohto donerade ca 800 verk till biblioteket under årens lopp. Pipping och Pohto hade ett nära samarbete trots en viss språkförbistring. Pohto fortsatte sitt värv som boksamlare ända till sitt frånfälle.

Pohtos samling av finskt tryck beräknades då ha uppgått till ca 5000 band, och den uppbevarades på olika håll i landet, merparten hos hans vän, boksamlaren Emanuel Kanajärvi i Kalvola i närheten av Tavastehus (Virkkunen, 1924), (Appelqvist, 1967).

Bibliotekarien Pipping fick vid uppbyggnaden av universitetsbibliotekets samling mycket hjälp av Pohtos insamling av den äldsta tryckta finska litteraturen (i vid mening: böcker i olika tryck, trycksaker, m.m.). Hans uppgifter blev en viktig byggsten i uppbyggnaden av samlingen av äldre finländsk litteratur vid universitetsbiblioteket (Knapas, 2012; Häkli, 1996). Pohto tog till vara alla typer av tryck på finska, också brukslitteratur som almanackor och annat som annars inte skulle ha blivit bevarat (Pousar, 1987, s. 85). Skillingtryck (arkkiveisu) var sådant han sålde och samlade, om än fennomanernas ledande man Georg Zacharias (Forsman) Yrjö- Koskinen ansåg att det var skräplitteratur, och de som sålde sådant borde straffas (Rahikainen, 2011, s. 46).

Ända till mitten av 1800-talet hade svenska språket varit dominerande som litteraturens språk, de lärda uttryckte sig i skrift på latin, och kyrkliga och officiella tryck kunde också finnas översatta till finska. Alltmer litteratur började utges på finska, och de svenskspråkiga finshetsivrarna lärde sig finska och bytte modersmål för att gynna finska språkets ställning. Språkförfattningen från 1850 tillät publikationer på finska enbart av religiös eller ekonomisk litteratur. Nationalitetsrörelsen arbetade för att göra finska språket till nationalspråk på alla områden, och uppbyggnaden av universitetsbiblioteket var ett led i detta.

F.W. Pipping utgav år 1856 - 1857 bibliografin *Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på finska- Luettelo Suomexsi präntätyistä kirjoista* som innehåller 4066 nummer samt förteckningar över träsnitt och stentryck. I dess förord betonar Pipping vilken ovärderlig hjälp Pohto varit för bibliografin. Pohto beräknades ha drygt 3000 verk av dessa i sina samlingar, varav hela 1500 från svenska tiden fram till år 1809, då Pipping förtecknar 1900 tryckta verk i sin förteckning (Pipping, 1856-1857, s. X). Av de förtecknade verken är 20 titlar från 1500-talet (1–20), 322 titlar från 1600-talet (21–343), 1428 titlar från 1700-talet (344–1772) och 1773 från 1800-talet (1773–4066). Pipping förtecknar alla kända tryckvarianter för varje verk.

Matti Pohtos testamente

Redan år 1851 hade Matti Pohto låtit skriva sitt testamente, som sedan förvarades vid universitetsbiblioteket. Testamentet är skrivet på svenska i Storkyro och undertecknat med Matti Pohtos bomärke, bevitnat av länsmannen Liljeqvist och en annan person i Storkyro. Pohtos efterlämnade egendom bestod främst av de böcker han samlat under alla sina färder. Han hade levt mycket anspråkslöst och sparsamt, och hade också samlat på sig en myntsamling och gamla föremål (Appelqvist, 1967).

Testamentet publicerades i Finlands allmänna tidning 9.1.1858 under Testaments- och arfs-angelägenheter på Kejsersliga Alexanders-Universitetets vägnar Matti Pohtos arvingar till kännedom:

Utdrag ur Häradsrättens protokoll från

"Iagtima häradshöfdetinget med Storkyro sockens tingslag af Korsholms Norra domsaga/.../12 Oktober 1857. § 225

På anmälan förekommen, inlemnade herr Sockneadjunkten, Vicepastorn Oskar Durchman, såsom skriftligen befullmäktigadt ombud för Ombudsmannen wid Kejsersliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors/.../ herr Anders Johan Chydenius, i afseende å laga bewakning, såwäl å nämnde Universitets, som Domkapitlens i Åbo och Kuopio jemte Wasa Gymnasii vägnar, ett af Sytningsmannen Matts Pohto, wilken den 30 sistliden Juli aflidit inom Wiborgs socken, i lifstiden upprättade sålydande skriftligt testamente:

"Efter mogen öfverläggning hawer jag welat förordna om min förwärfwade egendom, i händelse jag genom döden afgår utan bröstarfvingar, som följer:

1:o Af alla sådana gamla finska böcker, som äro tryckta före Åbo brand och icke finnas å Universitetets bibliothek i Helsingfors, skall tillfalla detsamma ett exemplar jemte det band hwari exemplaret finnes inbundet, men alla öfriga skola tillställas det nya Domkapitlet i Kuopio; men finnas det flera exemplar jag tilläfwentyre eger, må först Åbo Domkapitel få hwad der ej å bibliotheket finnes och resten tilldelas Wasa Gymnasii bibliothek om icke der sådana finnas tillförene.

2:o Den husbonde, hos hwilken jag bor och förwarar min egendom samt samlande äldre och nyare böcker, skall undfå all annan egendom och de nyare böckerna, som vid min dödfinnes hos honom. Dessutom berättigas enhwar inom denna socken att behålla allt hwad jag kan hafwa lemnat hos dem i förwar af mina effekter, utan att derföre böra redogöra till någon, eller att mina närmare eller fjermare arfvingar ega böra göra något arfsanspråk, hwilket allt jag i wittnens närwaro försäkrar. Storkyro den 3 juni 1851.

Matts Isaksson Pohto

(Bom.)[bomärke]

Att testator varit wid fullkomligt redig sinneföfattning och erkänt detta förordnande wara uppsatt efter dess wilja, hwilket undertecknad Kronolänsman författadt, äfwensom att Pohto egenhändig underskrifwit detta, intyga. Dag som ofwan.

Joh. Holmström   Matth. Liljeqwis”

[\(Finlands Allmänna Tidning 9.1.1858, s.4\)](#)

Annonsen infördes 3 gånger, 9.1, 12.1 och 19.1 1858, undertecknad av F.W. Åkesson på Häradsrättens vägnar. I tingsrättens protokollsutdrag ingår en uppmaning att den som vill klandra testamentet skall kontakta häradsrätten.

Wasa gymnasium är den enda skola, som nämns vid namn i testamentet som förmånstagare gällande böckerna tryckta före Åbo brand. De andra förmånstagarna var universitetets bibliotek, domkapitlet i Kuopio och domkapitlet i Åbo. Alla skolor var då ännu underställda kyrkan (domkapitlet): För Vasas del handhades kontakterna gällande donationen direkt med skolan. I Finlands Allmänna Tidning 18.2 1858 ingick en annons, daterad i Jakobstad 15.1 1858, där Wasa gymnasiums rektor Julius Odenwall bekräftade att Wasa gymnasium nåtts av delgivningen angående testamentsdonationen till gymnasiet.

Det tog några år innan Pohtos donerade böcker skickades från universitetsbiblioteket. Först efter att Kuopio domkapitel år 1861 efterhört böckerna hos testamentsexekutorn kyrkoherde Durchman i Kvevlax, började processen rulla. Pipping uppgjorde då en förteckning över Pohtos böcker som universitetet inte behövde. Universitetsbiblioteket hade tagit 1300 tryckta verk av Pohtos samling. Listan upptog knappt 3000 trycksaker, och skickades till Kuopio domkapitel 6.6 1861. Kuopio domkapitel hade enligt testamentet förtursrätt att välja böcker till sig. Domkapitlet bad först i maj år 1863 att universitetet skulle skicka böckerna till Kuopio (Virkkunen, 1924, ss. 50-51). I Kuopio tillföll böckerna gymnasiet, som var underställt domkapitlet. Genom donationen fick skolans bibliotek många sällsynta och gamla finska verk (Huuhtanen, 2006, s. 14). Kuopio gymnasium erhöll 2219 verk (Rahikainen, 2007). De Pohto-böcker som Åbo domkapitel erhöll tillföll Åbo gymnasium, dit 1129 böcker anlände under läsåret 1864–65 (Tigerstedt, 1919) .

Om Vasa skriver Virkkunen, att Vasa också fick sin andel, några hundra band, men att *förteckningen över dem troligen är försvunnen* (Virkkunen, 1924, ss. 50-51). Detta har hittills ansetts vara fallet, eftersom någon sådan förteckning inte hittats. Min efterforskning visar här att förteckningen funnits i Vasa sedan år 1865.

Elmgrens brev med förteckningen 1865

I Wasa gymnasiums tryckta årsprogram noterades i allmänhet donationer till biblioteket. I skolans tryckta program för åren 1859–1862 och 1862–1865 nämns inte något om Pohtos bokdonation (Wasa Gymnasium). Detta häfte är ovanligt tunt, och omfattar flera år (1859–1865) i en liten volym på ett fåtal sidor.

Inga omnämmanden om Pohtos testamentsdonation finns i de utförliga tryckta skolhistoriker som skrivits om de lärda skolorna i Vasas län. L.L. Laurén, som utgav trivialskolans historik år 1884, nämner inget om någon Pohto-donation (Laurén, 1884). Ej heller hittas omnämmanden i de historiker och minnen som publicerats om Wasa gymnasium och Vasas svenska lyceum (Aspelin J. , 1945; Krook, 1949; Aspelin H. , 1892; Wanne, 1963). Rektor Ragnar Krook som var mycket mån om skolans värdefulla bibliotek nämner andra donatorer men inget om Pohto. Mirjam Lehtikanto, som skrivit om biblioteken i Vasas län, nämner den eventuella Pohto-donationen som osäker (Lehtikanto, 1964, s. 148).

Kunde det eventuellt finnas någon ledtråd till Pohtos testamentsdonation i arkivmaterial som sparats? I Riksarkivet i Vasas län finns skolan Wasa gymnasiums arkiv som en del av Vasas svenska lyceums arkiv. På Tritonia i Vasas län deponeras Oskar Ranckens arkiv i Åbo Akademiens biblioteks specialsamling Vasas svenska lyceums bibliotek. Ranckens brev finns förtecknade i Åbo Akademiens Biblioteks databas Brevsam.

Genom efterforskningar i skolans arkiv (Handlingar) har den ”försvunna” förteckningen över Pohtos donation till Wasa gymnasium återfunnits. I skolans arkiv finns ett brev som Universitetsbibliotekets tjänsteman Sven Gabr. Elmgren tillsänt Wasa gymnasium i Nikolaistad. Elmgren var verksam vid universitetsbiblioteket och var sekreterare för Finska litteratursällskapet. Han arbetade i Snellmans finsknationella anda (Knapas, 2012, ss. 169-170).

Brevet är noterat som ankommet 14.8 1865 (RARKIV VSL WG Anlända brev Elmgren, Sven Gabr., 1865). Brevet, daterat 26 juli 1865, innehåller en förteckning uppgjord enligt Pippings numrering i bibliografin *Förteckning öfver i skrift utgifna skrifter på Finska*:

”Till Wasa gymnasium i Nikolaistad.

I 2 till Wasa gymnasium adresserade packlådor afgår med första ångbåtslägenhet här nedan förtecknade Finska småskrifter af Matts Isaksson Pohtos kvarlåtenskap, hvilka enligt dennes testamente föräras åt Wasa gymnasii bibliotek, och utgöra återstoden sedan ur hela samlingen blifvit utvalda behöfliga exemplar för Universitets-biblioteket, Kuopio och Åbo gymnasiers biblioteker. En stor del af skrifterna är defekta, men deras nummer enligt Pippings förteckning är antecknad med blyerts i marginalen.

Enligt F.V.Pippings ”Förteckning öfver Finskt tryck”:

Utgående från numreringen, fick Wasa gymnasium 172 titlar (med varianter) samt buntar med skillingtryck, almanackor, böndagstexter och förordningar. Av dessa 172 titlar var 9 tryckta på 1500-talet, 22 på 1600-talet 35 på 1700-talet och 107 på 1800-talet.

Det är ett skäl att notera, att bibliotekarien Elmgren påpekar att Wasa gymnasium tillfaller vad som återstår efter att de tre föregående förmånstagarna utvalt behövliga verk till sina bibliotek. Därtill påpekar Elmgren, att en stor del av verken är defekta, vilket betyder att de kunde vara ofullständiga, i dåligt skick eller trasiga eller smutsiga, vem vet? Pohto var berömd redan under sin livstid för att ta tillvara skrifter, som andra ville kassera pga. skicket.

Enligt Elmgren brev (ovan) borde gymnasiet ha fått 2 lådor med skrifter i augusti 1865, transporterade med ångbåt ”med första ångbåtslägenhet”, dvs med första möjliga transport per ångbåt till Vasa från Helsingfors. Kom böckerna fram till skolan? Enligt sjöfartsnotiserna i Vasabladet från augusti och september 1865 kan packlådorna ha anlänt med någon av de ångbåtar som anlöpte Vasa. Fartyget Suomi inklarades från S:t Petersburg till Vasa 14.8 och 5.9 år 1865 med last av diverse, kom via Helsingfors. Fartyget Oulu inklarades 8.8 och 28.8, också från S:t Petersburg, och hade anlänt Helsingfors på sin färd norrut. Inga fartygshaverier rapporteras under dessa månader på denna rutt (Wasabladet, 1865). Av allt att döma anlände packlådorna till skolan, men vad som hänt därefter är höljt i dunkel.

Utöver Elmgren brev till skolan (ovan) är det enda andra dokument som på något sätt hänvisar till de avsända packlådorna ett omnämmande i ett brev från Elmgren till Rancken. Elmgren efterlyser en bok, som tillhört Nygren, och som av misstag skickats till Vasa i samma packlådor. Brevet är odaterat, troligen 1865 (TARKIV/ Rancken J.O./ Elmgren, S.G., [1865]). Andra omnämmanden om Pohtos donation har jag inte hittat i skolans arkiv eller i Ranckens bevarade korrespondens med rektor J.J. Odenvall (2 brev), lärarna August Lilius (8 brev) eller Georg Zacharias (Forsman) Yrjö-Koskinen (13 brev) i Ranckens arkiv (Brevsam).

Identifiering av böcker enligt Elmgrens lista

I Elmgrens brev ovan finns hela förteckningen för Wasa gymnasiums del enligt Pippings numrering. Pipping förtecknar i sin bibliografi de tryckta verken på finska, samt ”några andra arbeten, innehållande någon uppsats på detta språk, eller annars ledande till dess kännedom” (Pipping, 1856-1857, s. [III]). Förteckningen är kommenterad av författaren, och innehåller de tryckvarianter som då var kända (förtecknade som a b c d etc.), från de första kända trycken (Agricolas Abckirja från 1550-talet) ända fram till 1855 i kronologisk följd. Den numrerade förteckningen avslutas med förteckningar över ”Trädsnitt” (träsnitt) och ”Stentryck”, varefter följer en omfattande avdelning med rättelser och tillägg, sidorna 730–756. Ett register över författarna avslutar verket, som alltså är ganska svårläst.

Avkodning av numreringen och verifiering i kataloger och databaser är en krävande bibliografisk forskningsuppgift.

Det borde alltså vara en enkel sak att återfinna Pohtos identifierade skrifter i Vasa svenska lyceums bibliotek, eftersom det nu finns information om de skrifter som ingick i donationen när den avsändes från Helsingfors. I gymnasiet bibliotek hade man noggrant bokfört inköpta och donerade böcker med angivande av donators namn när man haft sådan information. Det vi också vet idag, är att Pohto inte skrev sitt namn i böckerna. Däremot band han in böcker på ett för honom karaktäristiskt sätt vilket bl.a. Jorma Niemitalo utrett (Niemitalo, 2018).

En sökning i kataloger och i samlingen visar följande.

Redan den första titeln på Elmgren lista, Pipping nr 5, kan identifieras som Mikael Agricolas bibelöversättning av Nya testamentet. Ett exemplar av *Se Usi Testamenti* från 1548, hittas i Vasa lyceums bibliotek (VSLB). Men detta exemplar är infört i katalogerna som donerat av skalfogden J. Törn läsåret 1874–1875. Samma Törn hade läsåret 1873–1874 donerat ett exemplar av (Pipping) nr 10 på Elmgrens lista, *Weisut ja ennustuxet Mosesen laista ja prophetista uloshaetut*, från 1551 också Mikael Agricola.

Ett axplock från listan visar följande:

- Nr 30: *Postilla, eli vlgostoimitus/ nijnen ewangeliumitten päälle cuin ymbäri aistaian/ saarnatan lumalan seuracunnasa. Caickein iumalisten ia hywäin suomalaisten/.../ Ericus Erics episcopus Aboënsis. 1625.* I VSL ingår ett exemplar i Ranckensamlingen, som är en undersamling i VSLB.
- Nr 97: *Hircus emissarius novi foederis, se on: lesuxen Christuxen meidän ainoan wälimiehem/ kärsimisen historia; senjälkeen cuin se on neliäldä ewangelistald coconpandu; ja paston ajalla/ maalla'/ lumalan seoracunnas saarnattawaxi asetettu; lyhykäises seitzemäs saarnas selitetty ab Abraham Ikalensi theol. studioso.1659.* Detta verk finns ej i VSLB.
- Nr 165 d: *Suomalaisten sielun tawara. 1691.* Finns ej i VSLB.
- Nr 243 och 247 : *Manuale finnonicum, josa löytän nämät colmetoiskymmendä kirja,... M. Thomas A. Bergmanin culutuxel; mones paicas ja lisätty psalmin cans: jonga tykönä tämä myös on myydä. 1684 och 1685.* I VLSB finns endast ett katalogiserat exemplar, en upplaga av Manuale från 1653 (Pipping 71).

Bland de nyare böckerna finns:

- Nr 1377: *Suomalaiset tieto-sanomat syys-kuussa, vuonna 1775.*
- Nr 1577: *Lyhyt eteen=asetus, sabathi päiwän ja armo=wälikappalden oikian käyttämisen tarpellisudesta. Ruotsin kielestä suomexi kääty. Författare Petrus Nor-*

man, tryckt av Londicer i Vasa 1787. Ett exemplar finns i VSLB, som har mycket Londicertryck.

Slutsatsen är att Pohtos testamenterade böcker inte registrerats på vederbörligt sätt i Wasa gymnasium under läsåret 1865–66 eller därefter.

Wasa gymnasiums turbulenta år efter branden

Fr(edrik) Jul(ius) Odenwall var rektor för det nygrundade gymnasiet i Vasa från dess start år 1844 ända till år 1862. År 1852, före branden, fanns det redan 7 000 band i gymnasiets bibliotek, som hade mottagit värdefulla bokdonationer från när och fjärran. I skolans donationskatalog finns en anteckning om att Matti Pohto donerat finska almanackor 1829–1849 i ett band till biblioteket mellan 1850–1851. 3 augusti år 1852 utbröt stadsbranden som ödelade största delen av dåvarande Vasa. Endast stenshusen stod kvar efter branden, som började i ett grannhus till stenshuset Wasastjernas hus, där gymnasiet fanns. I paniken som utbröt kastade man ut en stor del av gymnasiets böcker. Efter branden återstod endast 1095 band av gymnasiets stora bibliotek uppbyggt under de 8 år som gymnasiet hann verka (1844–1852). Gymnasiet erhöll igen stora bokdonationer efter branden. De register och kataloger som finns bevarade efter branden är det vi har att förlita oss på idag. Almanackorna som Matti Pohto skänkt återfanns inte efter Vasa brand. I skolans arkiv i riksarkivet i Vasa finns bevarat den bokkatalog som uppgjordes efter branden, och där finns inte Matti Pohtos almanackor upptagna (RARKIV Vasa svenska lyceum, 1864-1872).

Förödelsen var stor efter stadsbranden, och provisoriska arrangemang tillgreps medan man planerade en återuppbyggnad av staden. Med beslut av tsar Nikolai I den 1 mars 1854 flyttades staden Vasa från (Gamla) Vasa till Klemetsöudden, sin nuvarande plats. Den nya stadens officiella namn från år 1855 var på stadens egen begäran Nikolaistad, något som inte var populärt hos Vasaborna i gemen, som fortsatte att kalla sin nya stad Vasa under hela den ryska tiden. År 1862 flyttades stadsprivilegierna över till den nya staden. Den nya staden började byggas upp, och invånarna flyttade till nya Vasa, som höll på att byggas upp på det nya stället enligt Setterbergs nya stadsplan. Man planerade att bygga ett nytt gemensamt skolhus som skulle inrymma både Wasa gymnasium och högre elementarskolan (Andersson K. , 2006, ss. 612-644).

Många av skolorna hade varit tvungna att flyttas till andra orter efter branden. Verksamheten vid Wasa Gymnasium efter branden präglades av tillfälliga arrangemang. Gymnasiet, som ännu hörde under domkapitlet, hade verkat tillfälligt i Jakobstad till och med vårterminen 1863. Lärare i Jakobstad var bl.a. J.O.I. Rancken och Georg Zacharias Forsman (Yrjö-Koskinen). Fr.J. Odenwall skötte rektoratet till och med vårterminen 1862, då han efterträddes av August Lilius.

1.9 år 1863 kunde Wasa gymnasium öppna skolan för höstterminen i nya Vasa, Nikolaistad. Gymnasiet verkade tillfälligt i hyrda lokaler i apotekare Lindebäck's hus, där det fanns till 1872. Högre elementarskolan inhystes i rådhuset.

Från år 1869 inrättades en överstyrelse för skolväsendet i Finland, och skolorna överfördes småningom helt till staten. År 1872 kom en ny skolordning som sammanslog högre elementarskolan och gymnasiet till Wasa lyceum. Det byggdes inget nytt skolhus utan staten inlöste rådhuset i dess helhet för den nya gemensamma skolan Wasa lyceum (Andersson K. , 2006, s. 641). Elementarskolans rektor A.G.J. Hallsten utnämndes till rektor för den sammanslagna skolan, Elementarläroverket i Vasa, 1872–1874. De båda skolornas bibliotek sammanslogs 1872. Från högre elementarskolan, f.d. trivialskolan, tillkom 1098 volymer, så att det gemensamma biblioteket omfattade ca 6800 volymer (Flemming, 2001, ss. 45-63; Krook, 1949, s. 233).

År 1874 kom en ny förordning, och skolan ombildades till ett sjukklassigt lyceum från 1.9 1874, och J.O.I. Rancken blev rektor.

J(ohan) O(skar) I(mmanuel) Rancken var rektor för Wasa gymnasium under dess sista år, från 1865-1872. Han hade redan 1846 anställts som lärare vid det nygrundade gymnasiet, och var en stor bokvän. Han var en pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker, och han hade stora personnätverk och en omfattande korrespondens (Oskar Rancken, 2001). Rancken värnade om svensk nationalitet och skola med ett aktivt intresse för finska språket, som han också behärskade (Andersson H. , 2001, ss. 80-84). Hans korrespondens finns bevarad i Ranckens arkiv i Vasa, och där ingår 30 brev som Sven Gabr. Elmgren skickat till Rancken mellan 1849 och 1884. I dem finns inget om gymnasiets Pohto-donation.

Wasa gymnasiums bokkatalog om Pohtos donation

Det hörde till någon lärares tjänsteplikt att föra noggrann förteckning över bibliotekets gåvor, inköp och andra förvärv. Detta gjordes för hand i stora bundna kataloger, jämsides med katalogisering på kort för kartoteket. I Vasa svenska lyceums arkiv i Riksarkivet i Vasa och i Vasa svenska lyceums bibliotek i Tritonia finns de bevarade förvärvskatalogerna från de skolor som bildade lyceet en gång i tiden.

Rancken var mycket mån om biblioteket, och man hittar nu insprängda anteckningar med hans handstil i bokkatalogerna från läsåret 1865–1866 framåt, då han hade blivit rektor. Biblioteket sköttes under åren 1863–1871 av adjunkten Josef Magnus Limon.

Bokkatalog för Wasa gymnasii bibliothek , Bd 2 (RARKIV Vasa svenska lyceum, 1864-1872) ger oss intressanta upplysningar om biblioteket. I denna katalog fördes löpande numrerad förteckning per läsår över inköpta och förärade böcker. Men tydligen sköttes det inte enligt reglerna, eftersom rektor Rancken påpekar att det finns brister. Rancken har med sin kännsrika handstil efteråt infogat kommentarer till Limons

löpande registrering. Efter nr 4957 i katalogen, läsåret 1864–1865, kan vi läsa Ranckens anteckning:

Emedan det visat sig, att en mängd under de föregående åren 1865 - 1870 förvärfade böcker ej blifvit på sina ställen införda här ofvan, förtecknar här nedan sidorna 285-291 de, som tryckta 1865 - 1872 bortlemnade och nu sedan hunnit observerad (RARKIV Vasa svenska lyceum, 1864-1872, s. 248)

Inga anteckningar finns om Pohtos donation under läsåret 1865–66, då donationen borde ha anlånt och införts i katalogen. Ett anmärkningsvärt litet antal böcker är införda för läsåret 1865–1866.

Först under läsåret 1877–1878 hittas en upplysande anteckning av Rancken, som då är lektor med skyldighet att vara skolans bibliotekarie (1874–1878).

Sammanläggningen av skolan med högre elementarskolan, flyttningen från Lindbäckska huset till f.d. rådhuset och integrering av de båda skolornas bibliotek skildras av Rancken i bokkatalogen. Han anger här många orsaker till att biblioteket och katalogerna inte skötts enligt reglerna under hans rektorstid. Rancken har här infört i efterhand i katalogen verk som inte varit korrekt införda varken i gymnasiets eller elementarskolans kataloger., dvs. varit okatalogiserade. Orsaken till att så skett hittar han i flyttningarna mellan städerna och inom Vasa till olika lokaler samt att bibliotekarierna varit inkompetenta. Med Ranckens egna ord:

Förteckning å böcker, tillhöriga Wasa lyceum, emedan de funnits dels i gymnasiet, dels i högre elem[entar] skolans bokförråd, men icke kunnat påträffas i någon af deras på olika sätt förda och delvis ej tillräckligt öfversiktligt eller fullständigt förda kataloger. Orsaker till sådant förhållande synes vara flera, såsom: hastigt ombyte af bibliotekarier, i synnerhet genom lärarvikarier på någon termin, hvilka ej hunnit sätts sig in i bibliotekets verksamhet, flyttningen af gymnasiet från Wasa till Jakobstad och derifrån tillbaka, å hvardera tillfället flyttning mellan olika skilda lokaler, efter läroverkens sammanslagning en sammanflyttning och förening af dessa båda biblioteker, någon inkonsequens [inkonsekvens] i katalogiseringssätt, då ofta icke alltid universitetslitteratur, en del tidningar och tidskrifter, böcker för elever, läromaterial af kartor och planscher samt ryska böcker (såsom anskaffade ur olika fonder), dessutom hvarjehanda småtryck, icke upptagits i bibliotekernas kataloger, hvarför till följd af en icke alltid lämpligt anordnade samverkan mellan rektor, bibliotekarie och bokförsäljare inadvertanser insmugit sig , hvilka ej alla torde låtit meddela sig, bland annat genom brist på specificerade räkningar från en tidesam period och genom knapphändiga verifikationsafskrifter från några år senare är, mindre fullständig kontroll vid utlåning tidtals m.m.: (RARKIV Vasa svenska lyceum, 1864-1872, ss. 349-350)

Därefter följer numrerad förteckning över böcker, som avslutas på sid. 358 med:

Öppna frågor

Försvann packlådorna med Pohtos testamenterade böcker redan 1865? Förteckningen är nu återfunnen, men vad som hände med packlådorna i skolan är ett mysterium. Den svenska skolan Wasa gymnasiums bibliotek var dessa aktuella år välförsett med äldre och nyare litteratur på finska, som undervisades i skolan. Till lärarkåren hörde Georg Zacharias Forsman under åren 1854–1863, och Vasagymnasisterna var kända för att vara övertygade fennomaner (Krook, 1949, s. 28). De många flyttningarna och allmän oreda i samband med inflyttningen till nya Vasa, sammanslagningen av biblioteken och annat kan ha bidragit till att packlådornas böcker inte togs till vara eller försvann. Skolan och biblioteket fanns dessa år i det Lindebäckska huset. Man skall också minnas, att svåra missväxtår inträffade dessa år i slutet av 1860-talet vilket medförde sociala problem med hjälpbehövande tiggarskaror på gatorna också i Vasa (Hirvonen, 2006, ss. 424-425). Detta måste också ha påverkat livet i skolan i Vasa.

Kanske man ändå tog till vara intressanta verk ur packlådorna, plockade ut godbitarna? Om man i något skede gjort så och infogat verk i katalogerna och biblioteket utan att nämna Pohto-anknytningen, så har verkens proveniens anonymiserats.

Kanske någon bibliografiskt kunnig tar sig an forskningsuppgiften att identifiera alla verk i Elmgrens verk och jämföra med Vasa bibliotekens bestånd?

Vad som sist och slutligen hände med Pohtos testamenterade böcker i Vasa år 1865 är ännu oklart. Däremot är förteckningen över dem återfunnen, och några spår av donationen hittade.

Christina Flemming

FM, bibliotekarie, tidigare vice direktör (Åbo Akademi) vid Tritonia

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Riksarkivet Vasa:

Vasa svenska lyceums arkiv: Wasa gymnasium

Anlända brev:

- Elmgren, Sven Gabr. (1865). Till Wasa gymnasium i Nikolaistad 26.7 1865.

Bokkatalog för Wasa gymnasii bibliothek. [1864-1872].

Tritonia Vasa -Åbo Akademi:

Vasa svenska lyceums bibliotek:Oskar Ranckens arkiv:
Oskar Rancken. Brev från särskilda personer 97.
- Elmgren, S.G. ([1865]). H.B.

Litteraturförteckning

- Andersson, H. (2001). Oskar Rancken i ett skol- och bildningsperspektiv. i Oskar Rancken (s. 80-92). Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- Andersson, K. (2006). En ny stad tar form. Nikolaistads stadsplan och byggnader. i Vasa stads historia IV 1852-1917 (s. 611-678). Vasa: Vasa stad.
- Appelqvist, W. (1967). Matti Pohto : ”vanhaan kirjaan kokoja” (2. p.). 1967: Otava.
- Aspelin, H. (1892). Wasa stads historia. Nikolajstad.
- Aspelin, J. (1945). Minnen från Wasa Gymnasium. Anteckningar af en f.d. gymnasist. Ur Morgonbladet för år 1878. Med inledning och noter av Ragnar Krook. Österbottensk årsbok. Arkiv för svenska Österbotten band V, s. 165-213.
- Flemming, C. (2001). Lyceibiblioteket i Vasa väcks till liv. i Religio et bibliotheca. Åbo: Åbo Akademis förlag. Hämtat från <https://www.tritonia.fi/hcw/index.php?title=Flemming%2C+Christina%3A+Lyceibiblioteket+i+Vasa+v%C3%A4cks+till+liv&teksti=flemming&kuvavalikko=hide>
- Gottlund, C. On niitä miehiä Hämeessä, muutamia muuallakin. Suomalainen 21. 3, 1846.
- Hirn, Y. (1926). Två professorer och en landsstrykare : ett kapitel ur bokkunskapens historia i Finland. Ord och bild, 35, s. 587-604.
- Hirvonen, P. (2006). Mot ett medborgarsamhälle. Förvaltning - politik - kultur - fritid. i Vasa stads historia IV 1852-1917 (s. 369-609). Vasa: Vasa stad.
- Huhtanen, R. (2006). Tiedelaakson tiedonhakua. Kuopion yliopiston synty ja ensimmäiset vuosikymmenet. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Häkli, E. (1996). Nationalbibliografin över Finlands äldsta litteratur. i Suomen kansallisbibliografia - Finlands nationalbibliografi - Finnische Nationalbibliographie 1488-1700 (s. 16-22). Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden historia.
- Inrikes. (1848). Åbo Tidningar, 12. 2, s. 1.
- Kalemaa, K. (2007). Pohto, Matti (1817-1857), kirjojenkerääjä, kirjansitoja, lahjoittaja. i Kansallisbibliografia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knapas, R. (2012). Kunskapens rike. Helsingfors universitetsbibliotek- Nationalbiblioteket 1640-2010. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Koski, E. (2017). Kirja-Matin juhlavuosi alkaa Ylistarossa. Pohjankyrö , 30.1, s. 16.
- Koski, E. (2017). Matti Pohdon työ palautti suomalaisille muistin. Pohjankyrö, 9.2, s. 4.
- Krook, R. (1949). Vasa svenska lyceum 1874-1949. Historik. Vasa: Svensk-österbottensiska samfundet.
- Laaksonen, T. (2017). Suomenkielisen kirjallisuuden tuntematon pelastaja Matti Pohto ei saa omaa liputuspäivää. YLE KulttuuriCocktail. 13.3. Hämtat från <https://>

yle.fi/aihe/artikkeli/2017/03/13/suomenkielisen-kirjallisuuden-tuntematon-pelastaja-matti-pohto-ei-saa-omaa

- Laurén, L. (1884). *Wasa trivialskola 1684-1884*. Nykarleby: Nessler.
- Lehtikanto, M. (1964). *Vasa som biblioteksstad*. Vasa: Vasa stad.
- Mäkelä-Henriksson, E. (Red.). (1967). *Miscellanea bibliographica.10 Matti Pohdon muistolle hänen 150-vuotissyntymäpäivänään 7.3.1967*. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.
- Niemitalo, J. (2018). Matti Pohto kirjansitojana. *Bibliophilos*, 31-35.
- Numminen, J., & Rintala, E. (2014). Matti Pohdon muistamisesta. *Pohjalainen*. 12.11. Hämtat från <https://ilkkapohjalainen.fi/mielipide/yleisolta/matti-pohdon-muistamisesta-1.1656557>
- Oskar Rancken. (2001). Oskar Rancken : pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker. (C. Bregenhöj, Red.) *Svenska litteratursällskapet i Finland*.
- Pipping, F. (1856-1857). *Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på Finska =Luettelo Suomeksi präntätyistä kirjoista*. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet.
- Pousar, J. (1987). Suomalaisen kirjan historia. *Kirjastotiede ja informatiikka*, 6, s. 83-86.
- Rahikainen, E. (4 2007). Hassunahan te mua pidätte Matti Pohto Turun palossa tuhoutteen kirjallisuuden kokoajana. *Kansalliskirjastolehti*, 4.
- Rahikainen, E. (2011). Hylkeennahkainen kirjalaukku. *Kansalliskirjastolehti*, ss. 44-49.
- Rintala, E. (2014). Kuka ratkaisee Pohdon kokoelman arvoituksen. *Pohjalainen*.11.4.
- Tigerstedt, R. (1919). *Åbo gymnasium 1828-1872*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Tolvanen, J. (2017). Koditon kulkuri pelasti Suomen kirjallisuuden - kuoli kirvessurmassa. *Ilta-sanomat*. 6.12. Hämtat från <https://www.is.fi/viihde/art-2000005478588.html>
- Virkkunen, A. (1924). *Matti Pohto. Vanhojen suomalaisten kirjain pelastaja*. Helsinki: Otava.
- Vuorela, T. (1967). Matti Pohdon 150-vuotismuisto. *Bibliophilos*, 20, s. 15-17.
- Wanne. (1963). *Vaasan lukio: lukiolaiselämäkerrat 1844-72*. Jyväskylä.
- Warelius, A. (1848). Lähetetty. *Suometar*, 14.4, s. 1-2.
- Wasa Gymnasium. (u.d.). *Program 1859-1862 och 1862-1865*. Nikolaistad.
- Wasabladet. (1865). Hämtat från <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/titles/0356-1844?display=THUMB&year=1929>
- Öhman, J. (1845). *Utrikes. Borgå tidning*.19.7.
- Öhman, J. (1847). *Matts Pohto. Borgå tidning*.25.9.

Sven-Erik Hansén, Jan Sjöberg och Tom Wikman

***Boken om vårt land* – en central lärobok för folkskolan**

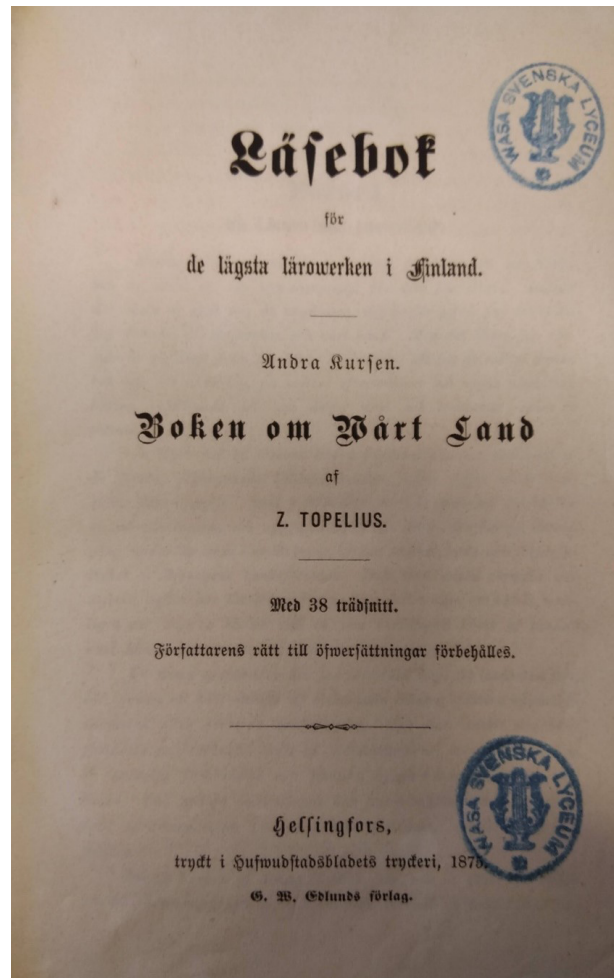
Inledning

Om alla läroböcker som getts ut i Finland skulle rangordnas efter sin betydelse, torde *Boken om vårt land* av Zacharias Topelius ligga bra till för en tätposition. Sedan den första utgivningen år 1875 användes boken av generationer finländare. Den utgavs sammanlagt i 20 upplagor på svenska och 53 på finska. Boken användes i skolorna fram till andra världskriget, oberoende av läroplansreformer och senare har även faksimilupplagor publicerats. Den användes som läsebok framför allt i folkskolans högre årskurser men kom också att fungera som historiebok och som geografibok. Vid ett besök i vetenskapsbiblioteket Tritonia påträffade vi följaktligen också *Boken om vårt land*. Boken finns både i lyceisamlingen och i den samling som följde med från Ekenäs seminarium när lärarutbildningen flyttade till Vasa. Eftersom boken har haft en sådan betydelse för skolan har vi som lärare och lärarutbildare, bland många möjliga val, valt att granska just *Boken om vårt land*. Författaren Zacharias Topelius (1818 –1898) var en mångsidigt begåvad person som utmärkte sig inom många samhällssektorer. Han verkade som professor och rektor vid Helsingfors universitet och som tidningsman och författare. Den stora allmänheten minns honom för det djupa intresset för barn och ungdom. Topelius har också kallats Finlands sagofarbror och hans värdeföstrande barn- och ungdomsböcker lästes flitigt.

Syftet med detta kapitel är att analysera *Boken om vårt land*, den finländska lärobokshistoriens “number one bestseller”, ur ett pedagogiskt perspektiv och därmed försöka fånga drag som förklarar varför den fick en sådan genomslagskraft i undervisningen.

Vi har använt oss av en tolkande ansats och med hjälp av citat dokumenterat vår tolkning. Vi inbjuder därmed läsaren till att pröva vår förståelse av texten. I tolkningsarbetet har vi växlat mellan att frilägga och tilldela innebörder inom och mellan texter. En övergripande fråga har varit hur Topelius gestaltat innehållet för att befördra den läsande elevens lärande. Ödman (2017) understryker betydelsen av transparens vid beskrivningen och tolkningen av texter så att tolkningsprocessen redovisas och förklaras. Som sentida läsare sitter vi till en del med facit på hand, vi vet exempelvis att den förhoppning som låg i Topelius sätt att beskriva Finland besannades då landet blev självständigt år 1917. Samtidigt kan vi inte nå fram till en autentisk bild av honom och hans samtid utan är hänvisade till vår subjektiva tolkning av intentioner bakom och innebörder i hans texter. Vi har rört oss mellan olika delar av utvalda texter i *Boken om vårt land*, i andra texter av Topelius och i texter som skrivits om Topelius. Efterhand har tematiska mönster vuxit fram och bidragit till att identifiera drag i hans didaktiska tänkande (jfr Olofsson & Lindberg, 2005). Under omläsningar av

texterna har förståelsen efterhand vidgats och kontinuerliga diskussioner har hjälpt till att ompröva tidigare tolkningar (Ödman, 2017).

FIGUR: Titelbladet till den första upplagan av *Boken om vårt land*. Exemplet av boken ingår i lyceisamlingen vid Åbo Akademis bibliotek i Vasa.

Texter för folkets skola

För att förstå tillkomsten av *Boken om vårt land* finns det skäl att belysa läsning bland befolkningen i medlet av 1800-talet. Med folkskolans tillkomst 1866 sprängs nämligen den religiösa läskulturens ram och en ny nationellt-medborgerlig läskultur träder in på scenen (Hansén, 1988). Kyrkan och skolan går skilda vägar vid decennieskiftet 1860–1870. Zacharias Cleve, professor i pedagogik vid Helsingfors universitet, beskriver situationen så att folkskolan, sedan den upphört att vara en rent kyrklig angelägenhet, är tvungen att söka sitt stöd i modersmålet och nationallitteraturen. Folkskolans tillkomst och utvecklingen av en nationell litteratur hör följaktligen nära samman. Samhället genomgår under tiden för folkskolans etablering omfattande förvaltningsmässiga och strukturella förändringar som ställer nya krav på medborgarnas kunskaper och färdigheter. Den kommunala förvaltningen förnyas. Protokoll skrivs och läses, handlingar produceras, formulär ska fyllas i och dagstidningar börjar

utkomma. Det finns således en annan samhällelig motivering för läs- och skrivundervisning än tidigare. Den sekularisering av utbildningen som folkskolan innebär leder till ett behov av texter utanför den tidigare religiösa läskulturens ram. Det religiösa innehållet i skolans texter fortsätter dock länge att sätta sin prägel på undervisningen i folkskolan (Johansson, 1981).

Nya serier av läseböcker utkommer efterhand, men *Boken om vårt land* bildar, tillsammans med *Fänrik Ståls sägner*, decennium efter decennium ett slags kärna. Flera generationer finländska barn och ungdomar fostras, oberoende av språk, in i en gemensam syn på fosterlandet och folket. Finland blir känt för den egna befolkningen och grunden läggs för befolkningens föreställningar om Finland som ett eget land. När äldre människor långt in på 1900-talet talade om skola och kunskap återkom de ofta till skolans texter. Bildning handlade om att anknyta till Topelius texter eller att ur minnet återge dikt efter dikt ur *Fänrik Ståls sägner*. Folkskolans etablering var nära förbunden med nationalitetsrörelsen för vilken språk och skola stod i fokus. Ett utmärkande drag är att *Boken om vårt land* är skriven utifrån ett synsätt, enligt vilket finländare oberoende av språk förväntas kunna identifiera sig med synen på land och folk. Folket är ett, även om två språk talas (Thylin-Klaus, 2019).

Vår läsning av *Boken om vårt land* är orienterad mot att identifiera drag i Topelius pedagogiska tänkande. Vi avgränsar analysen till den första läsningen, dels av praktiska skäl som har med textens omfattning att göra, dels av innehållsliga skäl därför att den första läsningen specifikt handlar om landet Finland. Konkret granskar vi tre teman; Topelius val av innehåll och hans sätt att framställa innehållet. Som ett tredje tema har vi analyserat hans sätt att förverkliga sin tanke om progression.

1 Val av innehåll

Granskningen av valet av innehåll kan ses som ett försök att belysa vad författaren anser vara centralt. Vilka aspekter väljer han i texter som i någon mening avser att förmedla ett perspektiv på Finland som helhet? Vilka enskilda företeelser, platser och händelser väljer han ur denna helhet för att beskriva och vilka språkligt stilistiska grepp använder han sig av för att didaktiskt göra innehållet tillgängligt, levande och anpassat för unga läsare? Didaktik förstås här som den del av det pedagogiska vetenskapsområdet som specifikt är inriktad på undervisning och lärande.

Innehållsliga teman

Boken om vårt land är indelad i sex kapitel, eller "läsningar" som Topelius valt att kalla kapitlen: (1) *Landet*, (2) *Folket*, (3) *Hednagudar och Hjeltesaror*, (4) *Berättelser från Finlands katolska tid*, (5) *Berättelser från Finlands krigiska tid*, och (6) *Berättelser från Finlands nyare tid*. Enligt Tiitta (1994) följde Topelius i boken samma struktur som i sina universitetsföreläsningar: geografi, statistik, etnografi och historia. Det nittonde seklet var präglad av stora förändringar. Ända fram till industrialiseringen

som inträffar i Finland på 1860-talet (Andersson, 1979) hade Finland varit agrart och statistiskt och präglat av en kristen enhetskultur. Men allmän-europeiska strömningar resulterade i att enhetskulturen började brytas sönder. Vetenskapen gör stora framsteg och uppfinningar utvecklade kommunikationerna. Dessa förändringar återspeglas i de förändringar som Topelius gör i de olika upplagorna. Behovet av förändring kan förstås mot bakgrunden att *Boken om vårt land* fram till Topelius död hade använts i nästan 25 år. Exempelvis i avsnittet om kommunikationerna uppdateras järnvägens sträckning i stort sett i varje upplaga (Nylund, 2017). Överlag tillmäts vid valet av innehåll Finlands geografi stor betydelse. Till en del kan detta bero på en europeisk tradition som för tillfället var gängse. Till en del kan också det faktum att Topelius föreläst om geografi på universitetet ha spelat in. Den första, på Finlands geografi inriktade läsningen, inleds med *Morgonsång* där redan de första raderna riktar in läsarens medvetenhet på att Finland är ett eget land: "Vak upp kring hundramila stränder, Mitt sköna land, mitt fosterland!" Den poetiska uppmaningen är djärv eftersom det skulle räcka länge innan Finland i statsrättslig mening blir ett eget land.

Perspektiv på landet som helhet

I den första läsningen, *Landet*, ger Topelius en bred exposé över Finland. Sammanlagt ingår 56 prosatexter och dikter. Redan den första gruppen av texter förmedlar perspektiv som med skilda orienteringar karakteriserar landet som helhet, ger en uppfattning om hur Topelius livfullt och måleriskt vill fånga läsarens intresse. I berättelsen *Östersjön* beskrivs landet som "en bred halvö, en dotter av hafvet, ty det har vatten under sig, vatten inom sig och vatten omkring sig". Det omgivande vattnet behandlas även i flera andra berättelser och dikter. En annan havsmetafor får karakterisera Finland i dikten *Hafsjungfrun* som . . . "vadar ut i havets sand, hon vidgar ut sin barndoms strand: den sköna jungfrun är vårt land". Till havet anknyter också dikten *Sjömannens hemlängtan*. Sjömannen byter gärna Indiens yppiga stränder, palmer-nas skugga och den läckraste krydda . . . "mot mitt fattiga bröd" och avslutas: "Dit sträcktes min famn, där, där är min hamn, och djupt i mitt hjärta står Finlands namn".

Landet som fädernesland eller fosterland besjungs mångstämmigt i dikter och berättelser och speglar en romantiserad idealisering om en ny tid. Uppmaningen i den inledande dikten *Morgonsång* upprepas, varieras och knyts hoppfullt till den nya tiden "då lifvets ljusa dag har bräckt". Sannolikt avser han med den nya tiden den reformperiod som i storfurstendömet Finland inleds med tsar Alexander II trontillträde i Ryssland under 1850-talet (Klinge, 1996). Samma högstämmda tonläge möter i dikten *Ditt land* som förmedlar tanken om ett eget fosterland: *O Finlands barn, ditt land är godt, Ditt land är stort och skönt*.

I en senare utgåva har Topelius omarbetat och förlängt dikten och här uttrycks frihetstanken och framtidshoppet ännu mer modigt då han skriver:

Du är ej gäst vid andras bord,
ej främling på den vida jord,
din fot har fått ett fäste,
du fått ett arv, som dig tillhör,
att strida och arbeta för.

I den andra berättelsen, *Hemmet*, liknar Topelius landet vid ett hem. Han inleder med att slå fast att ”Denna bok är om Finland, som är fäderneslandet och vårt stora hem”. Bilden av landet som ett hem illustrerar författarens förmåga att kommunicera på ett för unga människor igenkännbart och tillgängligt sätt. Här tillämpar Topelius den sedan sekler etablerade didaktiska principen om progression, dvs. att i undervisningen utgå från det bekanta och närliggande för att utsträckas till det främmande och avlägsna i takt med elevens ålder och mognad (Jfr Comenius *Didactica magna*, 1657).

I berättelsen *Fäderneslandet* får jag-personen en lektion av sin mor som inleder med att framhålla: ”Allt detta land, som du här kan se, och ännu mycket mera därtill, är Finland”. Därefter för hon in undervisningen på det förflutna och förklarar fäderneslandet och det ansvar varje generation har att vårda och utveckla:

Före din fader bodde i detta landet din farfader. Före honom bodde hans fader och förfader. Före honom bodde hans fader och förfäder. . . Detta landet war deras derfor är detta land våra faders land, som gått i arv till oss, deras barn. . . Det land, som de odlat och förskönat, skola också wi försköna och odla. Det land, som de så högt älskat och förswarat ända in i döden, skola vi älska och förswara likasom de (s. 5-6).

Topelius använder här en retorisk stegring för att åskådliggöra ett kristligt sedligt tänkesätt. I *Blad ur min tänkebok* (Topelius, 1905) fördjupar han tanken om att Gud har gett oss fäderneslandet och ger oss allt vad människan behöver. Här ingår även uppfordran till att försvara det egna landet, vilket förutsätter en individuell beredskap att offra sig för nationen som är större än individen. Samma tanke om hjälten som är villig att offra sig för sitt fädernesland är som bekant även framskriven i Runebergs diktverk *Fänrik Ståhls sägner* (1848; 1860). I *Fäderneslandet* använder Topelius också allusioner, dvs. refererar eller anknyter till välkända religiösa texter, exempelvis till budorden och till bönen Fader vår, känd för en befolkning förpliktad att delta i högmässor: *Minns alltid, att Gud har gifwit oss detta landet till vår egendom, för att det må uppfylla sin bestämelse i werlden och för att hans wilja må ske, såsom i himmelen, så ock på jorden.*

Topelius positionerar landet i berättelsen *Vårt land och werlden*: ”Jag vet, att vårt land är endast en liten del av jordens yta.” Därefter följer en geografisk beskrivning av Finland i relation till den omgivande världen, att det . . . är beläget i norra delen av den werldsdel, som kallas Europa, och wid ett haf som kallas Östersjön och i norr av . . . det öde Ishafvet, från hwilket wi skiljas genom en smal sträcka af Noriges

Lappmark. De omgivande länderna förtecknas och Östersjön förklaras vara . . . en stor vik af den Atlantiska oceanen.

Topelius ger också ett topologiskt perspektiv på landet i berättelsen *Finlands höjder och dalar*):

Detta land hwilar på en fast grund af granit. Sällan behöfwer man gräfwa djupt, innan man stöter mot berg, och af denna fasta grund har landet sin skapnad. --- Nu är bergsbottnen ojemn: därför är också landet ojemnt. Hela dess yta består af höjder, sluttningar och dalbottnar. --- Det är ganska märkwärdigt att läsa i geografin om dessa oräkneligt många sköna dalar, stora och små, som afdelas af höjderna och alla hafwa sin sjö (s. 25–26).

Topelius ser ut att i sin positionering av landet och i den topologiska beskrivningen åskådliggöra en översiktlig bild av landet och relaterar Finland till en del av en vidare geografisk helhet. På ett systematiskt och enkelt sätt vill han vägleda läsaren till en förståelse av landet som ett resultat både av tidigare processer på jorden och bland människor som föregått oss. I läsningen ges många exempel på Topelius tanke om att allt hör ihop och är en del av guds skapelse och plan (Tiitta, 1994).

Även om boken vid utgivningen mottogs väl höjdes också enskilda kritiska röster. En sådan var Elis Lagerblad, också han författare av läroböcker i geografi, som i en recension i *Finsk Tidskrift* år 1879 konstaterade att *Boken om vårt land* inte lämpade sig som läsebok, inte heller som lärobok i geografi eller i historia. Boken var för religiös och prioriterade fantasin framom klara och exakta begrepp. Enligt Tiitta (1998) passade läseboksformen väl för Topelius, just för att han inte behövde bekymra sig över textens vetenskaplighet utan kunde utveckla sina tankar i stora linjer och helheter. Förutom den sedligt-kristna ansatsen i den första läsningen sticker det i en sentida läsares öga hur väl Topelius engagerar läsaren. Den engagerande "röst" från författaren, som läromedelsforskare likt Monica Reichenberg (2000) efterlyser för dagens läroböcker, präglar Topelius text.

Perspektiv på olika delar av landet

Efter den första gruppen av texter om ett helhetsperspektiv på landet följer en mer omfattande grupp av prosaberättelser och dikter där Topelius skildrar platser, händelser och naturfenomen i olika delar av landet. Berättelserna inom den här gruppen rör sig över landet. Han inleder i norr med *Lapplands fjällar*, *Enare sjö* och *Luoppiovaara* och *Aavasaksa* för att fortsätta längs kusten söderut, med nedslag på flera platser, som *Ule elf*, *Storkyro*, *Kusten af Satakunda* och vidare till *En vinterdag på Åland* och *Fyrbåken i Hangö*. Därefter för han läsaren till det inre av landet och skildrar exempelvis *Pyynikkä*, *Nokia* och *Kyrönkoski*, *Päjänens vattendrag*, *Saima*, *Pungaharju*, *Imatra* och *Ladoga*. Berättelsen *Finska ödemarken* är skriven av Runeberg.

Under ytan på berättelserna kan man skönja specifika geografiska företeelser såsom i *Luoppiovaara och Afwasaksa*. I den förra är det flyttblock och grotta och i den senare den sydligaste möjligheten att uppleva midnattssolen. I *Imatra* ingår en detaljerad och livfull skildring av hur strömdraget successivt ökar från Kalliosaari över Niskasaari till Linnankoski där man redan kan höra . . . *det wäldiga dånet af Imatra*. Ur ett pedagogiskt perspektiv är Imatra förs väl vald eftersom den ger möjligheter till diskussion om hur vattnet bryter sig igenom Salpausselkä ås. Själva vattenfallet målas som en personlig upplevelse, dramatiskt och i starka färger:

Imatras åsklika då höres på mer än en half mils afstånd, och inwid fallet kan ingen höra den andras röst. Det är lätt att kasta en sten från den ena stranden till den andra, men det starkaste rop kan icke höras deröfwer. Bergen darra underwandrarens fötter, och när han upplyftar sina ögon, efter att en stund hafwa sett ned i fallet, tyckas klippor och skogar dansa förbi. Intrycket är så starkt, att nervswaga personer lätt få swindel och känna en besynnerlig lust att störta sig ned i det fradgande djupet (s. 62-63).

Ett annat exempel på författarens sinne för detaljer är att berättelsen *Ladoga* innehåller en illustration som ingående kommenteras. Samspelet mellan text och bild är uppenbart:

Ladogas norra och nordwestra stränder tillhöra Finland; de räknas bland vårt lands skönaste bergstrakter och äro mera inskurna, med wikar, smala halföar och några få öar. Bilden wisar oss några af dessa med gles småskog bewuxna berg på Ladogas finska kust och längst borta en solbelyst fjärd. De till Ryskland hörande stränderna äro till större delen flacka, sandiga och öppna för stormarna (s. 67-68).

Berättelserna om företeelser i olika delar av landet ger en mångsidig men personligt sammansatt geografisk exposé över landet. Tiitta (1994) undersökte orter som Topelius beskrivit i sina verk. Även om ambitionen uppenbarligen varit att täcka hela landet syns i urvalet en tydlig sydlig dominans och vattendragen i den mellersta och sydöstra delen av landet. Ett påfallande drag inom den här avdelningen är att Topelius i huvudsak beskriver fenomen förknippade med natur och landsbygd. I de livfulla skildringarna ger han fakta och introducerar geologiska och geografiska begrepp som flyttblock, grotta och midnattssol. Han fäster sig ofta vid specifika drag på de platser han valt och bland förefaller det dock som om just detaljer skulle ha fått styra valet.

2 Framställningsätt

Det andra temat, berättarperspektivet, anknyter till läroplanens hur-fråga. Hur väljer Topelius att berätta om landet? Vilka stilistiska drag använder sig Topelius av för att åskådliga det innehåll han genom sina texter vill förmedla? Vilken relation intar han

till texten? Är han den allvetande och anonyma berättaren, är han personlig och skriver i exempelvis jag-form eller tilltalar han läsaren i du-form? I tolkningen av det sista temat, framställningssättet, som också gäller läroplanens hur-fråga, avser vi att försöka fånga in karakteristiska drag i hans sätt att förmedla innehållet.

Berättarperspektiv

Framställningssättet präglas av en ambition att anpassa innehållet till åldern hos den förväntade läsaren. Topelius går så långt att han också anpassar vissa av de texter han lånat av andra författare. Ur ett berättarperspektiv har Topelius ofta valt att använda jag-form och en allvetande berättare. Topelius framträder som den allvetande berättaren där han på saklig prosa skildrar olika delar av landet och dess näringar. Berättelsen *Pungaharju* är ett exempel på berättarperspektivet och inleds på följande sätt:

Sawolaks är en skärgård emellan sjöarna; landsvägen går mångenstädes öfwer åsar med branta backar och vatten på båda sidor. Då får den resande ofta stiga af wid ett färjställe. När han från Parikkala socken reser norrut till Kerimäki, Säminge och Nyslott, har han fyra färjor att öfwerfara, men det lönar mödan (s. 59).

Även om huvuddelen av texterna i den andra och tredje gruppen av texter präglas av en allvetande berättare, personifierar Topelius ibland berättelsen såsom då en resande får beskriva Sawolaks geografi.

I det följande har vi valt att rikta blicken mot jag-formen eftersom den så tydligt tycks belysa författarens ambition att nå läsaren.

Jag-form

I *Hemmet* använder han ett till synes biografiskt personligt jag då han skriver att . . . *Ofta var jag med, när hästarna vattnades vid brunnen. Ofta följde jag med våra kor till beteshagen. Ofta skrattade jag åt Musti, som skällde på ekorren.* Han väljer att beskriva händelser på gården som torde ha varit bekanta för majoriteten av hans unga läsekrets. I den tredje berättelsen *Fäderneslandet* tar han läsaren med för att betrakta landet:

En morgon stod jag högt uppe på stegen, som war rest emot taket af vår stuga. Jag kunde der se wida omkring. Långt från vår gård såg jag andra gårdar. Långt från vår beteshage såg jag ängar, åkrar, wägar, berg, skogar och sjöar. Jag wiste wäl, att werlden är stor, men jag trodde icke, att hon är så stor (s. 4).

Här är det svårare att avgöra huruvida Topelius faktiskt klättrat så högt på en stega att han kunnat iakttä omgivningen i den utsträckning han framställer. Framställningssättet visar på Topelius förmåga att konkret utifrån det enskilda och närliggande lyfta blicken för att visa på större geografiska sammanhang.

En variant i bruket av jag-form är försöket att komma nära läsaren är i berättelsen / *farans stund* som inleds som en dialog:

Jag sade: måste jag mycket älska mitt fädernesland? Ja, sade min moder. Mer än dina käraste, mer än dig sjelf. --- Detta förstod jag icke, Jag förstod nu huru man kunde arbeta för något annat, än egen fördel. Men det tycktes mig wara obilligt och hårdt, att uppoffra allt för ett land, som icke är mitt allena, utan tillhör så många (s. 10).

Ibland förskjuts innebörden i jag-formen till ett slags didaktiskt jag, som då han inleder den sjunde berättelsen *Land och folk* med utropet:

Nu förstår jag det. Detta är mitt fädernesland. Antingen jag på finskt språk kallar det Suomi (Suomenmaa) eller jag på svenskt språk kallar det Finland, är det dock alltid samma land. Alla dess söner och döttrar äro samma folk, hwad språk de än tala (s. 12).

Primärt handlar utdraget inte om författaren som person utan snarare om ett allmänt jag som syftar till att skapa en personlig relation till texten, en närhet och ett försök att locka läsaren till en insikt om värdet av ett eget fädernesland.

I berättelsen *Konungens gåvor* möter vi också ett didaktiskt jag då han involverar läsaren med frågor som uppfordrar till solidaritet i förhållande till medborgarens ansvar för sitt land. Jag-formen övergår till en uppfordrande vi-form om plikten att genom arbete bygga upp landet: "Jag sade: huru kunna vi arbeta för hela vårt land? Icke kunna vi resa omkring och arbeta överallt. Och varför skulle vi utan lön arbeta för andra?" Frågorna i citatet besvaras med hjälp av en sedelärande berättelse om *Konungens gåvor* med Ödgrim och Solgrim som fick i uppdrag att förvalta ett stycke land vardera. I den diskussion, som berättelsens jag för med sin mor om vem som handlat rätt framgår det att Ödgrim hade "överbrukat" sitt land och egoistiskt tänkt på sig själv. Det didaktiska jaget framträder här som ett etiskt uppfordrande föredöme.

Parallellberättelse

Variationen i framställningssättet är imponerande hos Topelius. Ett vanligt sätt att aktivera läsarens fantasi är olika personskildringar som används för att belysa någon aspekt på landet eller på något fenomen. Personerna tilldelas speciella funktioner och får genom sitt handlande illustrera den företeelse som skildras. Ett drag som vi noterat i flera berättelser är att Topelius skjuter in en parallell handling som avser att ge huvudhandlingen ett mer personligt engagerande och fantasieggande innehåll. Handlingen kan inte stå för sig själv utan får sitt existensberättigande av huvudskildringen, medan skildringen igen skulle, som saklig framställning, riskera att inte engagera läsare. Tillsammans kompletterar huvudskildringen och den parallella berättelsen varandra.

Ett belysande exempel på den här typen av berättelse är skildringen av *Päjänes wattendrag*. Istället för att skildra Päijänne utifrån ett allvetande berättarperspektiv inbjuder Topelius läsaren till en parallell handling i form av en vadslagning mellan de två unga nybyggarna Mauno och Vilho som bor nära varandra i en enslig skogstrakt i Pihtipudas kapell på gränsen till Österbotten. De råkar en afton i en ordväxling om hur långt man kan färdas i båt från deras hemstrand. Vadet gäller ett knivbälte. Maunu åtar sig att färdas med sin båt ned till Finska viken och läsaren får följa med hans färd över en räcka av sjöar och strömmar och slutligen via Kymmene älv fram till Finska viken. Med Maunos ögon får läsaren på ett åskådligt sätt möta namngivna kyrkor och samhällen. Efter att ha bevisat att det var möjligt att ta sig till Finska viken, avslutas berättelsen efter en 440 kilometers färd på 14 dagar. Mauno återvänder med ångfartyg till Gamlakarleby och fortsätter därifrån landvägen tillbaka till Pihtipudas:

Vilho tror knappt sina ögon, när han ser sin granne återvända från Bottniska viken. Han har tappat wadet, och Maunu vinner det präktiga bältet med dess glimmande messingsprydnader (s. 57).

En annan typ av parallellberättelse ingår i slutet av berättelsen *Lapplands guld*. Den övergripande handlingen är inriktad på guldfyndigheter som gjordes år 1837 och den guldrusch som blev följden. Topelius intar en kritisk hållning till en del företeelser i guldsökandet då han skriver:

Mycket löst folk ditströmmade, i hopp om att få skära guld med täljknifvar. Men de fleste bedrogo sig och wände tomhände tillbaka sedan de slitit mycket ondt (s. 85).

I den senare delen ingår en starkt moraliserande konklusion om att hastig rikedom sällan består, och att finska nybyggare vid Ivalojojokis mynning

... hafwa det bättre och lyckligare, än mången guldsökare. Der kan man se hwarri Finlands rätta rikedom består, nemligen i det ödmjuka, tåliga, ihärdiga arbetet på jordbruk och andra nyttiga näringar. Medan guldsökaren under många faror letar sin owissa lycka, lägger sig nybyggaren hwarje afton lugn till sin hwila, och Guds wälsignelse hägnar hans torftiga bo" (s. 86).

I berättelsen *Farans stund* som ovan tagits som exempel på bruket av ett personligt jag ingår en dramatisk parallell berättelse som avser att illustrera huvudberättelsen om betydelsen av att älska sitt fosterland mer än jordisk välfärd och mer än sitt eget liv. Berättarjaget är tillsammans med sin mor vid forsen för att skölja vävar:

Det hade regnat, stenarna woro wåta. Min moder halkade och föll i wattnet; – strömmen bortförde henne; jag glömmet det aldrig! Många menniskor stodo på stranden; alla woro bestörta, men ingen wiste råd eller hjelp. Jag war endast en swag gosse; men att stå der rådwill och se min moder dö, nej, det kunde jag icke. Der låg en åre; – jag tog den och sprang ut i wattnet. Jag wiste knappt

hwad jag gjorde. Forsen brusade och will rycka mig med sig, men jag lyckades räcka min moder åren, och wi kommo båda lyckligt till stranden (s. 11).

Parallellberättelsen tjänar som en liknelse för att illustrera innebörden i att älska sitt fädernesland då modern, lyckligt räddad, frågar:

Hwarför har du vågat ditt liv för mig? Stodo her icke många andra på stranden? Hwarför skulle just du upppoffra dig för min skull? Kunde icke en annan göra det i ditt ställe? (s.11).

Berättarjaget får själv besvara frågorna:

. . . det tänkte jag icke på. Huru kunde jag se dig i fara och icke hjälpa dig? Jag måste ju våga mitt lif för dig. Då log min moder i tårar och sade: . . . ja, du måste ju lyda Guds röst i ditt hjerta. Och så är det äfwen, om ditt fädernesland är i fara (s. 11).

Den dialog som Topelius här utvecklar är förefaller att utgöra en medveten didaktisk avsikt att låta händelsen vid forsen genom moderns frågor väcka sonen till insikt om ansvaret för fäderneslandet. Framställningssättet i berättelsen har drag av Sokrates dialogpedagogik att med hjälp av frågor hos eleven förlösa tankar och insikter som eleven redan bär på.

En parallellberättelse som också innehåller ett överraskningsmoment till sin komposition ingår i *Landskapen*. Utifrån ett landskapsperspektiv ger författaren en samlad bild av landet, och berättelsen inleds som en traditionell saga: "Det war en gång en tapper fältherre, han hade wunnit en stor seger i krig och konungen sade till honom: wälj dig det bästa och skönaste landskap i Finland, jag will gifwa dig det." Fältherren reste över till Finland och får på en marknadsplats alla nio landskap presenterade för sig. Han vänder sig därefter till marknadsfolket och lyfter fram ett specifikt drag från vart och ett landskap som han önskar sig och frågar: "Har jag walt rätt? och det samlade svaret blir: Ja, det kan ingen så noga weta.

3 Progression - en central pedagogisk princip för Topelius

I förordet till *Boken om vårt land* slår Topelius fast att boken under lärarens handledning förväntas . . . "bringa fasthet, reda och följdriktighet i lärjungens tankeförmåga." För att uppnå detta syfte understryker Topelius betydelsen av att fokusera framställningen till "en begränsad krets af föreställningar och inleda mellan dem en naturlig förbindelse och likasom bygga broar från tanke till tanke." I förordet till *Naturens bok* hade Topelius beskrivit sin princip som en dubbel progression som innebär att både språklig och innehållslig framställning anpassas till elevernas utvecklingsnivå.

Progression i språklig framställning

I detta avsnitt analyserar vi med hjälp av några exempel hur progression gestaltas på menings- och satskonstruktioner i Topelius text. Vi har valt tre exempel från inledningarna på tre avsnitt i den första läsningen, *Hemmet*, *Fyrbåken wid Hangö* och *Den finska hästen*.

Det första exemplet är taget ur *Hemmet*:

Denna bok är om Finland. Denna bok är om fäderneslandet. Hwad är Finland? Ett land ibland många länder. Hwad är fäderneslandet? Det är vårt stora hem.

Jag har ett litet hem, som jag älskar mer än något annat ställe på jorden. Min faders gård kan jag aldrig förgäta. Der är jag hemma, der trifwes jag bäst. Skulle jag ej känna vägen och grinden? Skulle jag ej minnas gården och stugan (s. 3).

Meningsbyggnaden i det här utdraget domineras av korta huvudsatser som inleds med subjekt och predikat. Endast en av meningarna innehåller en bisats som beskriver författarjagets förhållande till hemmet. Frågorna är ägnade till eftertanke och har enligt vår tolkning ett uppenbart syfte att väcka nyfikenhet. Det språkliga framställningssättet är lättfattligt, konkret, förklarande och inkluderande.

I den andra berättelsen, *Hemmet*, inför Topelius relativa bisatser: "Jag har ett litet hem, som jag älskar mer än något annat ställe på jorden". Bisatserna kan vara temporala såsom i meningen: "Det [landet] har undergått många omskiften af eld, watten och is, innan det fått sin nuwarande skapnad" (*Wårt lands begynnelse*).

I det andra exemplet från *Fyrbåken wid Hangö* är perspektivet den allvetande berättarens:

Hangö är Finlands sydligaste udde, och dess smala halfö skjuter med fina sandiga stränder långt ut i Finska wiken. Der står på en enslig klippa det höga tornet med sin blänkfyr, som hwarje minut omwexlar, 40 sekunder mörk och 20 sekunder ljus, herigenom att lyktan wrides omkring med ett urwerk. Fyren wägleder seglaren i mörka natten utanför den farliga kusten. Derfor tändes Hangö fyr, när det mörknar om qwällen, och brinner, tilldess det blir ljust om morgonen (s. 46–47).

Meningarna är något längre, mer komplexa än i det första exemplet och innehåller exempel på underställda bisatser och sammanfogade huvudsatser.

Det sista exemplet väljs från slutet av den första läsningen, berättelsen *Den finska hästen*. Här är perspektivet också den allvetande berättarens. Meningsstrukturen skiljer sig inte nämnvärt från det föregående exemplet, men däremot är innehållet i hög grad fyllt av informerande uppgifter. Kännetecknande drag hos den finska hästen och om dess betydelse presenteras för de unga läsarna:

Djuren antaga ofta wissa egenheter efter det land och de förhållanden, i hwilka de lefwa. Den finska hästen har så länge warit ett skötebarn av sitt lands folk, att han deraf har mottagit ganska märkbara intryck. Han är till skapnaden knubbig, med kort hals, kort rygg och stadiga, medelhöga ben. Hela hans utseende har något tryggt och tålmodigt; hans gång är säker och pålitlig, såsom den måste wara i ett bergland med höga backar, och är han i winterhalkan wäl skodd, kan man lita på honom (s. 107).

Här begränsas hästen till maskulinum och personifieringen utsträckt till djuren vilket kan tolkas som ytterligare ett försök av Topelius att skriva en motiverande text.

I sina förord till läseböckerna beskriver Topelius noggrant sin ambition att inleda boken från elevernas nivå. Den formmässiga progressionen utvecklar han på stor detaljnivå så att "punkten, parentes och frågetecknet" dominerar de första avsnitten, men att dessa småningom utvidgas till citattecken och kolon.

Texterna i den första läsningen, i synnerhet i den första gruppen, domineras överlag av jämförelsevis korta meningar som består av en huvudsats, eller av huvudsatser som binds samman av samordnande konjunktioner, såsom "Wi hemta vårt salt från England, Portugal och Italien" (*Wårt land och werlden*) och "Jordens yta har ej stelnat lika på alla ställen, och deraf ha uppkommit remnor i skalet" (*Wårt lands begynnelse*). Relativt tidigt i läsningen för författaren emellertid även in konstruktioner med meningar som innehåller bisatser. Här tycks han intuitivt ha anpassat boken till de insikter som textforskningen senare lyft fram, nämligen att texter utan bisatser visserligen är mer lättlästa, men att texter behöver växlande långa och korta meningar för att få en rytm. En text utan rytm blir tyngre att läsa enligt läromedelsforskaren Monica Reichenberg (2000).

Progression i innehåll

Den innehållsliga progressionen blir synlig redan på rubriknivå i en jämförelse mellan texter i exempelvis den första och den sista läsningen. I den första läsningen betecknar huvuddelen av rubrikerna väl avgränsade enskilda geografiska platser som *Östersjön*, *Enare sjö*, *Storkyro*, *Uleå elf*, *Paikkari torp*, *Saima* och *Jordras i Uskela*. I den sjätte läsningen står olika och till sin natur mer komplexa och närhistoriska företeelser i blickfånget, som *Nyttans tidevarf*, *Anjala förbundet*, *Alexander I* och *Borgå landtdag*, *Om vårt lands grundlagar* och *Universitetets Jubelfest 1840*.

Ur den sjätte läsningen har vi plockat fram några textexempel som avser att belysa den språkliga progressionen i boken. Exempelen har valts från inledningen, mitten och slutet av den sjätte läsningen.

I berättelsen *Om Nystads fred och frihetstiden* ingår följande avsnitt:

Sedan Sveriges och Rysslands sändebud länge underhandlat och ryska flottan härjat den svenska kusten, slöts äntligen den efterlängtdade freden i Nystad emellan dessa båda riken den 30 Augusti år 1721. Villkoren voro hårda för Sveriges rike. Det måste afstå till Ryssland sköna bördiga länder: Estland, Liffland, Ingermanland, Wiborg och en stor del av Wiborgs län med stranden av Ladoga. Ryssland utrymde ännu under samma höst det öfriga Finland, som förblef under Sveriges krona, och betalade till Sverige en summa penningar (s. 374-375).

Berättelserna är här längre än i början av boken. Texten är beskrivande och omfattar konkreta formuleringar såsom "betalade till Sverige en summa pengar". I det andra exemplet från berättelsen *Det återförenade Finland* personifierar Topelius ett moraliskt förhållningssätt till den finsk-svenska skilsmässan 1809:

Så hade nu det förra svenska landskapet Finland blifvit en särskild, med ryska riket förenad stat. Åran och bördan af en sådan ny ställning "bland nationernas antal" syntes för mången Finne den tiden fulle av vådor. De kunde icke fatta kejsar Alexanders storartade framtidstanke. När de tänkte sig detta fattiga land "oupplösligt och för evärdliga tider" förenadt med en så förkrossande övermakt, som det ryska riket, bäfvade deras hjertan af fruktan för framtiden. Och när fredslutet gaf hvem som det ville rättighet att öfverflytta till Sverige; eller qvarstadna der, begagnade sig någre, äfven högt aktade män af denna tillåtelse. Vi, som nu lefva två mansåldrar framom dem och som sett den då så hotande framtiden ljusna till bättre dagar, skola icke döma för hårdt deras hjertans tvekan (s. 423-424).

Blicken har nu lyfts från läsarens närmiljö till ett vidare perspektiv. Den innehållsliga progressionen har gått från avsnittet om hemmet i bokens inledning till Finlands ställning som nation i världen. I *Det återförenade Finland* syns tydligt det ena av bokens centrala teman, nationalismen. Det andra underliggande temat, det religiöst-etiska, lyfts till ytan i det tredje exemplet som vi valt från berättelsen *Kyrkan och skolan*:

Icke förgäfvos säger konung David i den 53:dje psalmen: "Kasta din omsorg på Herren; han skall försörja dig och skall i evighet icke låta den rättfärdige komma på fall". Allt vårt land bär vittne derom, att Guds sanna fruktan håller ett folk upprikt och rättfärdighet bygger dess bo.

Så må vi prisa det såsom en stor Guds nåd, att vi nu i mer än 700 år bekänne oss till Kristi namn och i 350 år haft Guds rena ord och evangelium boende när oss. --- Ingen är utestängd från en högre utbildning. Men för den stora skaran af folkets barn, gossar och flickor, finska och svenska talande står numera folkskolan fritt öppen. Till denna hava ständerna beviljat särskilda bidrag, hvarmed staten äfven bekostar seminarier för folklärares och folklärarynnors utbildning (s. 457, 459-460).

Sammanfattande drag i Topelius pedagogiska tänkande

Syftet med kapitlet är att analysera *Boken om vårt land* ur ett pedagogiskt perspektiv och att fånga drag som förklarar varför den fick en sådan genomslagskraft i undervisningen. Topelius erfarenheter av den gamla skolan, "den järnhårda kyrkans järnhårda dotter", som "bara lyckats åstadkomma öfveransträngda, nervsvaga, blodfattiga, fantasilösa, viljelösa, opraktiska, i det verkliga lifvet bortkomna elever", hade präglat hans pedagogiska tänkande. Med *Boken om vårt land* vill Topelius skapa en för barn lättillgänglig text som tidigt inger kärlek till kunskap och vetande. Vår analys är avgränsad till endast en av bokens sex läsningar, den som handlar om landet. Texterna är till innehåll och framställningssätt så mångfasetterade att de trots analysens begränsade omfattning erbjuder flera signalement på hans strävan till att pedagogiskt tillrättalägga texterna för barn och unga. Topelius formulerar i sin *Tänkebok* (1905) som en grundläggande princip att barnet skall vara undervisningens utgångspunkt och att barnets egenvärde respekteras (jfr Andersson, 2019).

Genom bokens strukturella upplägg i sex tematiserade läsningar strävar Topelius till en koncentration av behandlade ämnen inom ett bestämt tema. I förordet framhåller han sin strävan till att undvika ". . . ett tätt ombyte af olikartade ämnen, splittra uppmärksamheten eller förvirra tankeföljden". Här ingår en ambition att bilda helheter, eller som Topelius formulerar sig, att "ingifva kärlek till en viss berättigad krets af tankar". Inom respektive läsning ingår likväl en uppsjö av sinsemellan varierande och självständiga berättelser.

När Topelius väljer innehåll tecknar han konturerna av Finlands geografiska området med nedslag i alla delar, även om berättelserna från södra och sydvästra Finland dominerar (jfr Tiitta, 1994). Topelius anses av Tiitta (1994) ha beskrivit det finländska landskapet grundligare än någon annan före honom. Dels behandlar texterna landet som helhet, dess läge, gränser och topografi, ibland även i idealiserad form som "den sköna jungfrun" (*Hafsjungfrun*). Dels behandlar de olika landsdelar, orter, naturfenomen och näringar. Eleverna får lära sig om ett bestämt geografiskt område beskrivet som "vårt land", långt innan Finland blir självständigt. Topelius verkar i ett politiskt klimat där han är tvungen att balansera mellan flera olika motstridiga intressen, såsom finskt och svenskt och finskt och ryskt (Andersson, 1979). Genom sitt litterära arbete bidrar han till att skapa ett nationalmedvetande hos folket, där härkomst, språk, land, natur samt religion och kultur bildar delar av helheten (Topelius, 1905). Ett genomsyrande drag som präglar boken är det religiösa inslaget i texterna och han avslutar i förordet högtidligt med att ". . . detta ofullkomliga arbete, att det må tjena Hans rike och i många unga hjertan inplanta kärlek till fäderneslandet".

I den läskultur som växer fram under 1800-talets senare hälft får *Boken om vårt land* en central betydelse. Ett jordiskt fosterland framträder i den nya läskulturen medan den tidigare dominerande religiösa läskulturens himmelska fosterland får träda i bakgrunden, även om texterna hos Topelius är religiöst färgade. Sammantaget

exponerar *Boken om vårt land* en pastoral och romantiserad bild av Finland, föga lyhörd för sociala och politiska orosmoln som tornar upp mot slutet av århundradet. Eleverna läste inte om social oro, inte om social utslagning, inte heller om omänskliga arbetsförhållandena för lägre samhällsklasser. Ett påfallande innehållsligt drag är däremot den optimism som genomsyrar berättelserna, som då han lovsjungande utropar: *O Finlands barn, ditt land är godt, Ditt land är stort och skönt.*

Topelius använder en mångsidig repertoar i sitt sätt att skriva. Han skriver konkret och infogar ofta detaljer och inskjutna parallella berättelser som vädjar till fantasi och känsla. Han följer troget principer formulerade i sin *Tänkebok* (1905) om att för tidigt insatt ifrågasättande slår barnets värld i spillror . . . “reflexionen tror intet, han fordrar bevis”. Huvudhandlingen och bihandlingen är så invävda i varandra att de förutsätter varandra. När Mauno och Vilho i berättelsen *Päjanes wattendrag* slår vad, får vi som läsare både en upplevelse av vadslagningens spänning och en lektion om Finlands insjösystem. På det här sättet blir huvudhandlingen mer personlig och fantasieggande. Bruket av parallella berättelser, eller kort inskjutna handlingar i huvudberättelsen, framstår som ett utmärkande stilistiskt drag hos Topelius. Han lockar och motiverar de unga till läsning.

Topelius skriver personligt och använder ofta jag-form för att komma nära läsaren. Enligt vår tolkning kan två aspekter på jag-formen urskiljas, ett personligt jag där författaren verkar skriva om konkreta händelser han varit med om och ett som vi kallat didaktiskt jag där han primärt verkar föresätta sig att skapa en personlig relation till texten genom att erbjuda läsaren att bli aktör i texten, såsom i dikten *Land och folk*.

Topelius utgår i förordet till böckerna *Naturens bok* och *Boken om vårt land* från att svårighetsnivån i text och innehåll gradvis skall stiga. Den här progressionen som han benämner dubbel, eftersom den innefattar både innehåll och form, innebär exempelvis att Topelius inleder med berättelser från den tänkta läsarens egen gård och avslutar i betraktelser om Finlands position i Europa. Den språkliga aspekten på progression framställer Topelius som en princip han försökt följa i uppläggningsen av boken. Även om vi i flera berättelser kunnat se textavsnitt där korta meningar avlöser varandra, verkar Topelius stundom ha haft problem med att lägga band på sin iver att skapa en levande text. Den stora bilden är att hans accentuering av progression anknyter till en än idag central princip då planer för undervisning och utbildning utformas (Säfström, 2017).

Då vi granskat både innehåll och framställningssätt framstår variationen i det språkliga uttrycket som det dominerande draget i *Boken om vårt land*. Var än vi gjort nedslag har vi kunnat iaktta glädjen i att mångsidigt formulera sig. Han skriver sånger, gåtor och dikter som varvas med beskrivande texter. Han skriver berättelser med återblickar, dialoger, liknelser och sagor. Han skriver helt enkelt texter anpassade till unga läsare och hans didaktiska credo konstitueras genom det språkliga uttrycket.

Topelius har hållit läsaren framför sin blick och optimerat kombinationen historieföreläsare – sagofarbror.

Post scriptum

Den första läsning om landet Finland som vi här analyserat är fortfarande till stora delar relevant. Föråldrad är däremot beskrivningen av folket i den andra läsningen. Här fortsätter Topelius i runebergsk anda att beskriva befolkningen i olika landsdelar enligt en schematisk stamtypologi enligt vilken . . . *Åländningen är den bäste köpmannen, Nyländningen är den bäste jordbrukaren, Österbottningen är den bäste timmermannen ibland de tre*. Den förenklade beskrivningen av människor i olika landsdelar är förvisso didaktisk i det hänseendet att den är lätt att ta till sig, men allt för schabloniserad och förenklad. En liknande schematisk typologi användes senare framgångsrikt även av Väinö Linna som beskrev karelaren Rokka och hans ödeskamrater. Det stilistiska greppet är idag ohjälpligt föråldrat, även om österbottningar alltjämt . . . *bygga skepp och båtar, hus och fabriker bättre än andra*.

Referenser

- Andersson, H. (1979). Kampen om det förflutna: Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843–1917. Åbo: Åbo akademi.
- Andersson, H. (2019). Topelius – den goda skolans förkämpe. Ingår i: Forssell, P., Herberts, C. & Ahlfors, B. Författaren Topelius: Med historien mot strömmen. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Comenius, J. A. (1657/1989). Didactica Magna: Stora undervisningsläran. Göteborg: Daidalos.
- Hansén, S-E. (1988). Folkets språk i folkets skola. Studier i modersmålsämnets mål- och innehållsfrågor i den svenska folkskolan i Finland 1866-1927. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Johansson, E. (1981). Den kyrkliga lästraditionen i Sverige – en konturteckning. Ingår i: Ur nordisk kulturhistoria. 18 Nordiska Historikermötet. Mötesrapport 3. Läskunighet och folkbildning före folkskolväsendet (193-224). Jyväskylä universitet.
- Klinge, M. (1996). Kejsartiden. Finlands historia 3. Helsingfors: Schildts.
- Nylund, M. (2017). Kommentarer till Naturens bok och *Boken om vårt land*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (816) Zacharias Topelius Skrifter (17).
- Olofsson, A.D. & Lindberg, J.O. (2005). Pedagogik, tolkning och förståelse. En metodologisk reflektion kring studieobjektet edukation. Utbildning och demokrati 14 (2), 99–118.
- Reichenberg, M. (2000). Röst och kausalitet i lärobokstexter. En studie av elevers förståelse av olika textversioner. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Runeberg, J. L. (1883;1848/1860). Fänrik Ståls sägner. Helsingfors: Edlund.
- Säfström, I. A. (2017). Progression i högre utbildning. *Högre utbildning* 7(1), 56–75.
- Thylin-Klaus, J. (2019). Topelius och rättstavningen i Boken om vårt land. Ingår i: Forssell, P. & Herberts, C. (red.) *Författaren Topelius – med historien mot strömmen*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- Tiitta, A. (1994). Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede. Helsingfors: Suomen tiedeseura.
- Topelius, Z. (1905). Blad ur min tänkebok. Helsingfors: G.W. Edlunds förlagsaktiebolag.
- Topelius, Z. (1875). Läsebok för de lägsta lärowerken i Finland: Andra kursen, Boken om vårt land. Helsingfors: G.W. Edlunds förlag.
- Ödman, P. (2017). Tolkning, förståelse, vetande: Hermeneutik i teori och praktik (Tredje upplagan). Lund: Studentlitteratur.

Vuokko Palonen

Vaasan lyseon kirjasto

Johdanto

Lyseon perustaminen ja koulun nimen vaihdokset

Vaasan suomenkielinen yksityislyseo aloitti toimintansa syksyllä 1880. Tätä ennen Vaasa oli jo tunnettu koulukaupunki aina 1680-luvun triviaalikoulusta alkaen. Sen jatkona toimi myöhemmin Vasa svenska lyceumin nimellä tunnettu ruotsinkielinen oppikoulu, joka yhtenä harvoista Suomen kaupungeista oli saanut lukion jo 1840-luvulla. Toinen ruotsinkielinen oppikoulu oli Vasa fruntimmersskola, joka oli perustettu 1850-luvulla samoihin aikoihin muutamien muiden kaupunkien tyttökoulujen kanssa. Ruotsinkielinen kirkosta riippumaton kansakoulu oli perustettu 1868 (Lehtikanto 1964, s. 49), suomenkielinen vasta 1877. Kun ruotsi oli 1800-luvun lopulla kaupunkilaisten enemmistön kieli, suomenkielisen oppikoulun perustamiseen tarvittiin aloite ja jatkotoimet ympäröivästä maakunnasta. Lyseon rinnalle perustettiin kymmenen vuotta myöhemmin suomenkielinen tyttökoulu.

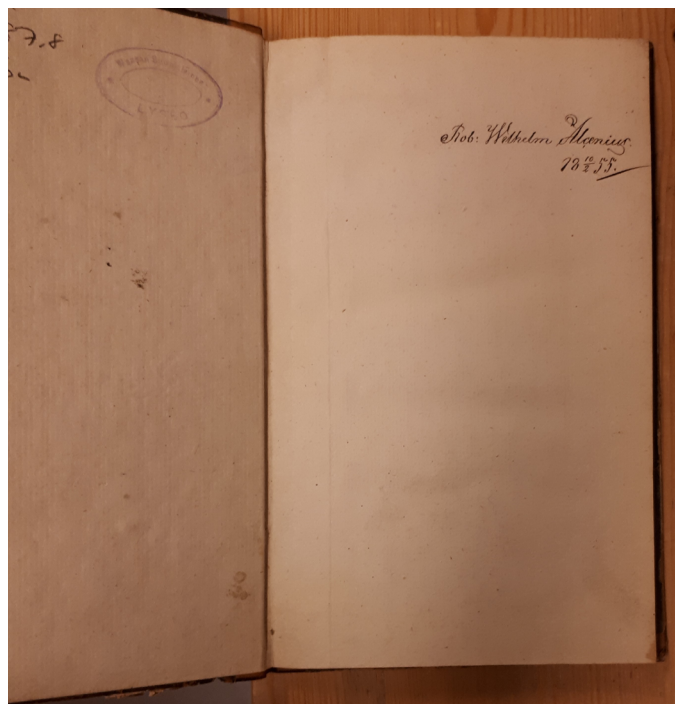
Lyseo toimi ensimmäiset vuodet pääosin lahjoitusten varoin. Maakunnassa oli keräyslistoja, joihin voitiin merkitä joko kerta-avustus tai vuosittain toistuva avustus. Avustusta antaneiden nimet ja ainakin kerätyt kokonaissummat julkaistiin maakunnan sanomalehdissä. Rahaa koottiin lisäksi ympäri maakuntaa arpajaisilla ja näytelmillä. Pohjalainen osakunta järjesti lyseon hyväksi Helsingissä maksulliset iltahuvit, joissa esiintyjänä oli mm. Ida Aalberg. Rahan ohella koulu sai monia muitakin lahjoja kuten harmonin, arvokkaita rahakokoelmia, kivikautisen kirveen sekä täytettyjä eläimiä luonnontieteen opetukseen. (Rapila 1980a, s. 77-103).

Lyseon yhteydessä aloitti 1884 toimintansa valtion suomenkielinen alkeiskoulu. Alkeiskoululla oli jonkin verran paremmat resurssit, mutta taloudelliset ongelmat olivat edelleen suuria, kunnes koulut otettiin kokonaan valtion kouluksi 1892. Tällöin se sai nimekseen Vaasan reaalilyseo. Koulun nimi vaihtui 1914 Vaasan suomalaiseksi lyseoksi ja 1950 Vaasan lyseoksi. 1973-1975 koulu toimi nimellä Vaasanpuistikon yhteislyseo, josta sitten erosivat Vaasanpuistikon yläaste ja Vaasan lyseon lukio ja iltalinja. Koulun vaiheista on kirjoitettu kattavasti vuoteen 1980 asti teoksissa *Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930* ja *Vaasan lyseo 1880-1980*. Tässä artikkelissa koulusta käytetään pääosin nimitystä Vaasan lyseo ja sen kirjastosta nimeä Vaasan lyseon kirjasto, vaikka tarkoitetaan eri aikoja. (Rapila 1980c, Lehtikanto 1980a ja Lehtikanto 1980b)

Lyseon kirjaston vaiheet

Lyseon kirjastoa varten koottiin varoja osaksi samaan tapaan kuin koulullekin, ensin johtokunnan jäseniltä ja maakunnan asiamiehiltä kokouksissa. Ensimmäisenä tavoitteena oli huolehtia erityisesti varattomien oppilaiden oppikirjojen saatavuudesta. Valtion koulun aloittaessa vuonna 1892 alkeiskoululla oli 649 kirjaa ja lyseolla 98. Alkeiskoululla oli myös jonkin verran rahaa kirjallisuuden hankintaan.

Vaasalaiset kauppiaat, opettajat ja monet muutkin lahjoittivat lyseolle kirjoja. Lähteissä on mainittu erikseen mm. Vasa svenska lyceumin 17-vuotias oppilas, orpopoika, joka lahjoitti kauniin kuvitetun Raamatun. Muutakin uskonnollista kirjallisuutta saatiin, samoin vanhoja oppikirjoja ja muutamia karttoja. Merkittävimpiin lahjoittajiin kuuluivat Vasa svenska lyceumin rehtori Oskar Rancken, jolta lyseo sai 457 kirjaa, ja hovioikeudenneuvos Oskar Rewell, joka lahjoitti monenlaista kirjallisuutta monessa erässä 1920-luvun alkuun asti. Suurin lahjoitus oli O. Hartmanin perikunnalta ruotsinkielisen koulun kautta lyseolle tulleet 1364 kirjaa: matkakirjoja, kaunokirjallisuutta, tietokirjallisuutta ja aikakauskirjoja. Lukuvuonna 1896-1897 Helsingin keisarillinen Aleksanterin yliopisto lahjoitti 20 väitöskirjaa ja Geologinen komissiooni seuraavana lukuvuotena 18 väitöskirjaa; sen jälkeen väitöskirjoja saatiin jatkuvasti. Virallisjulkaisuja ja tieteellisten seurain julkaisuja alettiin saada 1890-luvun alkupuolelta lähtien. Kymmeniä kirjoja tuli kuolinpesistä, uudempia tekijöiden lahjoittaminakin. Aikakauslehtiä tilattiin aluksi oppilaiden lukutupaan. 1900-luvulla jatkuvia lehtitilauksia oli vähintään kymmenkunta. (Lehtikanto 1964, s. 161-165; Rapila 1980b, s. 100-102; Rintanen 2006; Vaasan reaalityseo. Kertomus 1892/1893-1913/1914)

KUVA 1. Entisen omistajan nimi lahjoituksena saadussa kirjassa.

Lahjoitusten myötä kirjojen määrä kasvoi ensimmäisten vuosikymmenien aikana suhteellisen suureksi. Oppilaat tosin katsoivat, ettei se riittänyt alkuunkaan tyydyttämään heidän lukuhaluaan, ja niinpä he perustivat oman kirjaston jo 1883 hankkiakseen nimenomaan suomenkielistä kaunokirjallisuutta (Kahva 1930, s. 109-110). Lukuvuonna 1899-1900 lyseon kirjastossa oli jo yli 3000 nidettä. 1900-luvun ensimmäisistä vuosista lähtien kirjasto kasvoi keskimäärin reilusti yli sadalla kirjalla vuodessa, mutta vuosittainen vaihtelu on ollut aika suuri, kunnes 1950-luvulla kasvu on ollut joinakin vuosina alle kymmenen kirjaa, tosin parina vuonna yli kuusikymmentä. Neljäntuhannen niteen raja ylitettiin jo vuonna 1907 ja viidentuhannen vuonna 1916. 1928 kokoelmassa oli yli 7000 nidettä. 1940-luvulla kirjasto oli sodan jälkeen kaoottisessa tilassa, kun koulun tiloja oli jouduttu muuttamaan muuhun käyttöön. Kirjaston järjestämiseen saatiin rahoitusta jopa opetusministeriöltä, mutta kuntoon saattaminen venyi 1950-luvulle. 1940-luvulta mainitaan vuosikertomuksessa suurehko lahjoitus, jonka antoi lyseon ensimmäisiin oppilaisiin 1880-luvulla kuulunut Metsähallituksen asessori H. Hakosalo. Lahjoitus sisälsi 283 nidettä, joihin kuului itsenäisyyden ajan historiaa, elämäkertoja ja muistelmia sekä kaunokirjallisuutta. 1950-luvulla niteitä oli lähes 13.000. Jo 1960-luvun alussa kokoelmaa on karsittu: lukuvuoden 1960-1961 tilaston mukaan teoksia oli seuraavasti: yleinen osa 7527 nidettä, nuorisokirjasto 694 ja oppikirjat 1077; yhteensä noin 9300. Vuosien 1960-1995 aikana ilmestyneitä kirjoja on jäljellä alle 60, lisäksi on joitakin aikakausjulkaisuja. (Vaasan reaalilyseo. Kertomukset; Vaasan lyseo. Kertomus. 1960-1961; Vainio 1946, s. 88-89; Lehtikanto 1980b, s. 207, vrt. myös Rintanen 2006).

Lyseon kirjasto sijaitsi kellaritiloissa 1940-luvun alusta vuoteen 1995 asti (Vainio 1946, s. 118; Ylipoti 1980, s. 216; Nuuja 2019). Koulutilojen saneerauksen yhteydessä pääosa kirjastosta jouduttiin pakkaamaan ja siirtämään Pohjanmaan museon varastoon Vaskiluotoon erittäin nopean aikataulun mukaan (Rintanen 2006). Sieltä kokoelma päätyi rehtori Markku Rintasen aloitteesta Tiedekirjasto Tritoniaan vuonna 2004. Sopimus allekirjoitettiin seuraavan rehtorin, Kari Kukkohovin, kanssa 2005. Kokoelma sijoitettiin Tritoniassa samaan tilaan Vasa svenska lyceumin kirjaston kanssa, ja se järjestettiin alanmukaisesti hyllyihin Vaasan kaupungin rahoituksen turvin vuonna 2006. Kokoelman saaminen käyttöön edellytti kuitenkin sen luettelointia. Vaasan Lyseon Entiset Oppilaat (VaLEO ry) ja Helsingissä toimiva Vaasan Entiset Lyseolaiset (VELy) rahoittivat kirjaston luetteloinnin 2016-2018 (Turtonen & Eerola 2017). Osa kokoelmasta sijaitsee edelleen lyseon toimintaa jatkavan koulun perinnekaapeissa.

Lähteet ja tavoitteet

Kirjalliset lähteet

Kirjasto mainitaan säännöllisesti Vaasan lyseon vuosikertomuksissa. Niissä esitetään tilastotietoja kokoelmien suuruudesta ja kasvusta ja mainitaan kirjoja lahjoittaneet. Erillisenä julkaistussa vuosien 1939-1946 kertomuksessa selostetaan kirjaston tilaky-

symyksiä ja sodan ajan poikkeusoloja, joissa syntynyt sekava tilanne jatkui kirjaston kannalta pitkälle 1950-luvulle. Lyseon 100-vuotishistoriikissa 1980 Mirjam Lehtikanto mainitsee sekä lyseon että oppilaskunnan Koe-seuran kirjastot parilla sivulla. Hiukan enemmän tietoa on Lehtikannon teoksessa *Vaasa kirjastokaupunkina* (1964). Siinä tuodaan esiin erityisesti lyseon kirjaston kokoelman karttumisen lahjoitusten avulla. Markku Rintanen kertoo kirjaston vaiheista verkkoartikkelissaan *Suomenkielisten oppikoulujen perustaminen Vaasaan* (2006).

Muissa lyseon toiminnan lähteissä kirjasto ei juuri tule esille. Lyseon pitkäaikaisen rehtorin Gunnar Tuomisen puhekokoelmassa (1967) kirjasto mainitaan lyhyenä sitaattina laajennustyön arkkitehdin tekstistä 1939. Tuominen kehottaa toki lukemaan nimenomaan hyvää ja hyödyllistä kirjallisuutta (esim. s. 39 ja 161), mutta esimerkiksi luetellessaan radioesitelmässään koulun ohella sivistystä edistäviä organisaatioita hän tuo esiin kansanopistot, nuorisoseurat ja muut aatteelliset yhdistykset, mutta ei mainitse kirjastoja (s. 132-136). Vaasan lyseon entisten oppilaiden muistelukirjoissa (2000 ja 2007) koulun kirjastoa ei mainita. Niissä painopiste on opettajien ja opiskelutovereiden muistelussa. 1940-luvulla koulunsa käynyt Kalevi Häyry on kertonut (2018), ettei oppilailta ainakaan tuolloin ollut tietoa koulun kirjastosta, mutta kaupunginkirjastoa käytettiin ahkerasti. Tämä on varsin ymmärrettävää, koska lyseon kirjasto oli nimenomaan sodan jälkeen täysin kaaoksessa.

Tritoniassa laaditut luettelot

Kun lyseon kirjasto oli saapunut Tritoniaan, siitä erotettiin liian huonokuntoiset kirjat. Näiden kansien ja nimiösivujen perusteella kirjoitettiin myöhemmin luettelo, jota sittemmin täydennettiin valtakunnallisesta Melinda-tietokannasta saatavilla tiedoilla. Kokoelman luetteloinnin yhteydessä poistettiin lisää huonokuntoisia kirjoja. Niistä tehtyyn luetteloon yhdistettiin aikaisempi huonokuntoisten luettelo. Lisäksi luettelematta jätettiin Tritonian muissa kokoelmissa yhtenä tai useampana kappaleena olleita kirjoja, joista myös kirjoitettiin oma duplettien luettelo. Lyseon luetteloitu kokoelma kattaa nyt 4025 julkaisua. Näitä voidaan hakea Tritonian tietokannasta ja valtakunnallisesta tietokannasta. Myös koulujen perinnekaappien kokoelmista on erillinen luettelo.

Vaasan lyseon kirjasto vuoden 1995 kokoelman pohjalta on koottavissa seuraavista luetteloista:

- [Tritonian Finna-tietokanta](#), haku hyllypaikka: LYSEO
- [Vaasan lyseo - rikkinäiset kirjat](#) (31.10.17)
- [Vaasan lyseo - dupletit, kirjat](#) (31.10.17)
- [Vaasan lyseo - dupletit ja rikkinäiset, lehdet/sarjat](#) (31.10.17)
- [Vaasan lyseo. Luettelo kirjoista Vaasanpuistikon kirjakaapeissa](#)

Luetteloiden sisältämien nimekkeiden määrät vuonna 2018 on esitetty Taulukossa 1. Lyseon oppilaskunnan Koe-seuran kirjasto ei sisälly näihin lukuihin, paitsi siltä osin kuin siihen kuuluneita kirjoja on jäljellä koulussa.

Taulukko 1. Luetteloiden sisältämät nimekkeiden määrät

Kokoelmat	kpl
Luetteloitu Triaan	4025
Poistettu rikkinäisenä	797
Poistettu kaksoiskappaleena	384
Poistetut lehdet ym.	43
Lyseon kaapeissa	842
yhteensä	6091

Artikkelin tavoitteet

Vaasan lyseon kirjaston eri luetteloiden yli 6000 julkaisua muodostavat alle puolet 1950-luvun kokoelmasta, jolloin kokoelmassa oli jopa 12.944 nidettä (Vainio 1955, s. 22), ja vajaa kaksi kolmatta osaa 1960-luvun alun kokoelmasta. Näiden perusteella luotava kuvaus lyseon kokoelmasta ei siis voi kattaa kaikkea. Se riittänee kuitenkin antamaan melko paljon tietoa yksittäisen suomenkielisen oppikoulun kirjastosta 1880-luvulta suunnilleen 1950-luvulle asti.

Tavoitteena on selvittää, millaista kirjallisuutta Vaasan lyseon kirjasto sisälsi. Aluksi tarkastellaan yleisluonteisesti kokoelman ikä- ja kielijakaumia sekä eri julkaisutyyppisiä. Tieteenaloittain etsitään mahdollisia hankinnan painopistealoja ja poimitaan esimerkkiteoksia eri aikakausilta ja tieteen osa-alueilta mm. tunnettujen kirjoittajien mukaan. Kaunokirjallisuus esitetään omana kokonaisuutenaan. Lisäksi käsitellään lyhyesti eri julkaisutyyppisiä. Kokoelman mahdollisten harvinaisuuksien tutkiminen bibliofiilisina aarteina ei sisälly tähän artikkeliin.

Koska kohteena on suomenkielinen koulu, jonka ympäristö oli alkuaikana enemmistöltään ruotsinkielistä, huomiota kiinnitetään erityisesti Suomessa julkaistuun, suomenkieliseen ja Suomea koskevaan kirjallisuuteen. Pohjanmaa, vaasalaisuus sekä mahdolliset liittymät itse lyseoon pyritään nostamaan esille. Painopiste on usein vanhemmassa kirjallisuudessa, jota kokoelmassa on runsaasti. Ensisijaisesti käsitellään luetteloitua kokoelmaa, mutta jonkin verran myös kokoelman ulkopuolelle jäänyttä aineistoa luetteloiden avulla.

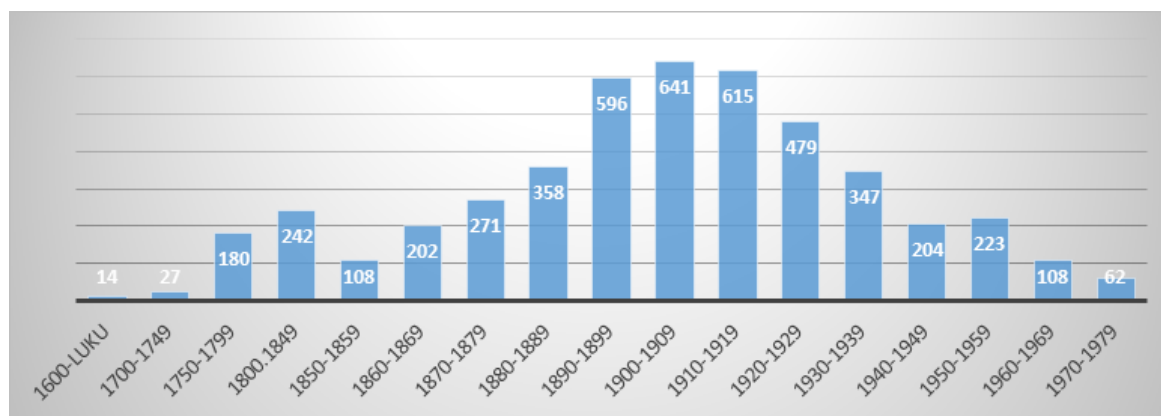
Lähtökohtana on, että monien lahjoitusten kautta syntyneen kokoelman pohjana ei ole järjestelmällistä kokoelmapolitiikkaa – oppikirjojen hankintaa ehkä lukuun ottamatta. Koska tietoja lyseon kirjaston käytöstä on vain 1930-luvun vuosikertomuksissa – ja silloinkin vain lainojen lukumäärinä, kirjaston merkitystä opetukselle ja oppi-

miselle ei voida arvioida. Kokoelmaa ei tässä vaiheessa myöskään verrata muihin saman ajan koulukirjastoihin, mutta tässä esitettävät tiedot voivat tarjota materiaalia myöhemmälle vertailulle.

Kokoelman sisältö

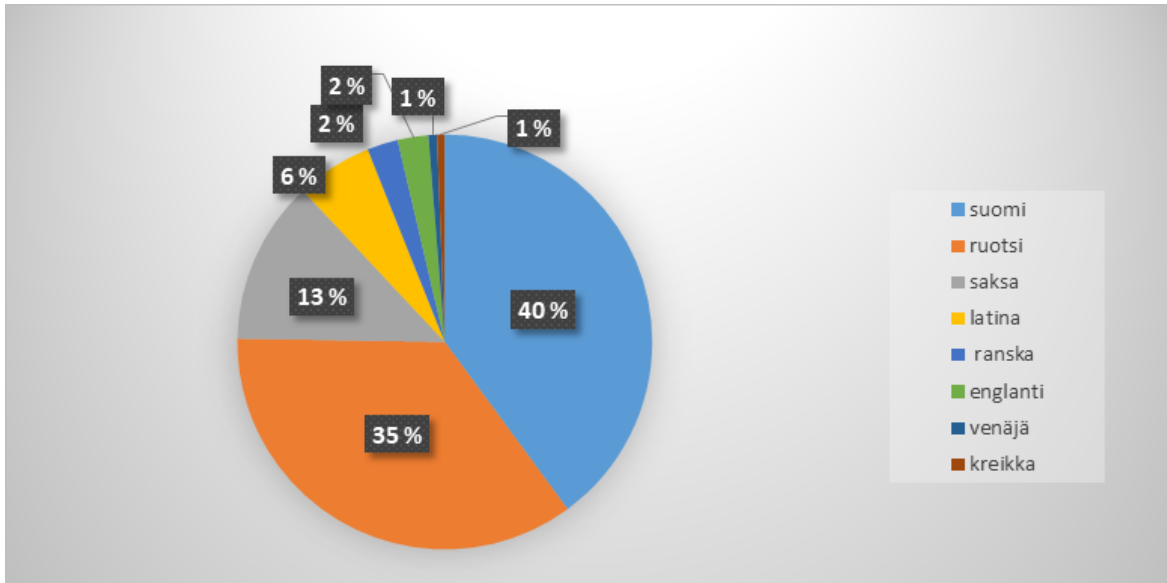
Kokoelman ikä ja kielet

Lyseon kokoelmassa on eniten kirjoja 1890-luvulta ja 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä. Luetteloidun kokoelman julkaisumäärät näkyvät kuviosta 1. Jos kokoelman ulkopuolella olevien julkaisuajat otetaan mukaan, aineisto painottuu vanhemmaksi, niissä esimerkiksi 1880-luvun julkaisuja on huomattavasti enemmän kuin 1910-luvun aineistoa.

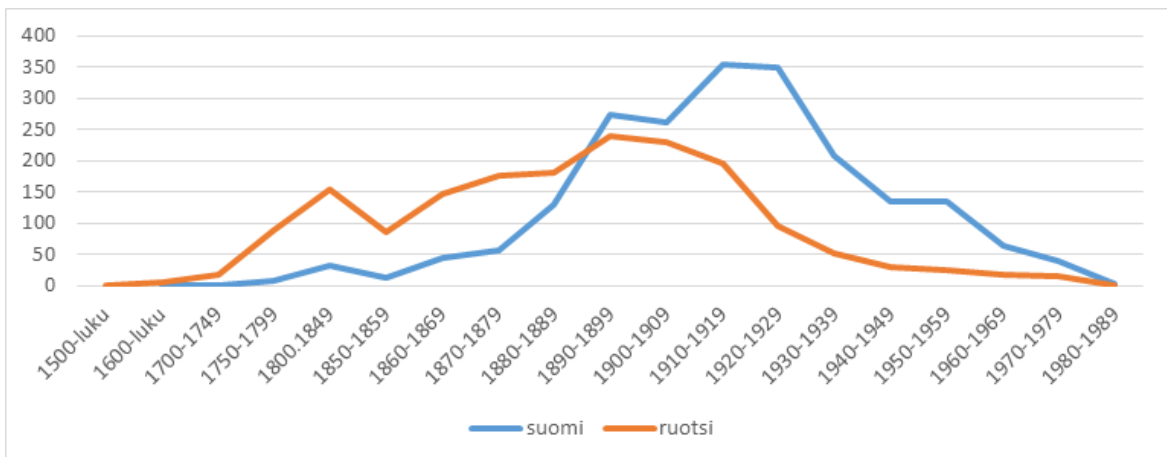

KUVIO 1. Vaasan lyseon kirjasto. Julkaisuajat. Luetteloitu kokoelma.

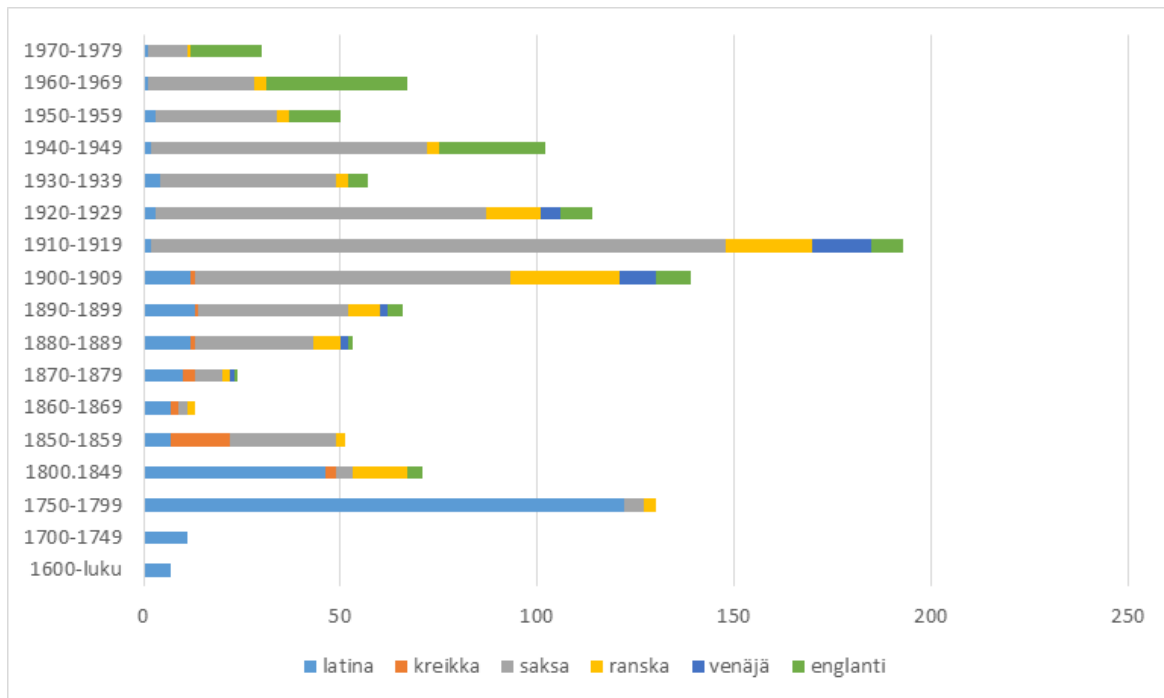
Kuviossa 2 on kielittäin jakauma yleisimpien kielten mukaan. Lisäksi kokoelmassa on julkaisuja tanskaksi, norjaksi, hepreaksi, esperantoksi, viroksi, espanjaksi ja italiaksi. Suomenkielisen aineiston ohella kokoelmassa on huomattavan paljon ruotsinkielistä kirjallisuutta. Kokoelman ulkopuolelle jääneissä kirjoissa ero suomen ja ruotsin kesken on vielä pienempi. Suomi ohittaa ruotsin 1800-luvun lopulla, kuten kuvio 3 osoittaa. Kuviossa 4 ovat muiden kielten osuudet julkaisuajan mukaan. Latinan valta-asema vaihtuu saksaan 1800-luvun puolivälissä, jolloin koulun perustamiseen oli vielä kolmekymmentä vuotta. Lahjoitusten on täytynyt olla latinankielisen kirjallisuuden pääasiallinen lähde. Englanti ohittaa saksan vasta reilut sata vuotta myöhemmin, jolloin julkaisujen määrä kaikkiaan on vähäinen.

KUVIO 2. Vaasan lyseon kirjasto. Julkaisukielet. Luetteloitu kokoelma.

KUVIO 3. Vaasan lyseon kirjasto. Suomen- ja ruotsinkiel. kirjallisuus julkaisuajan mukaan. Luetteloitu kokoelma

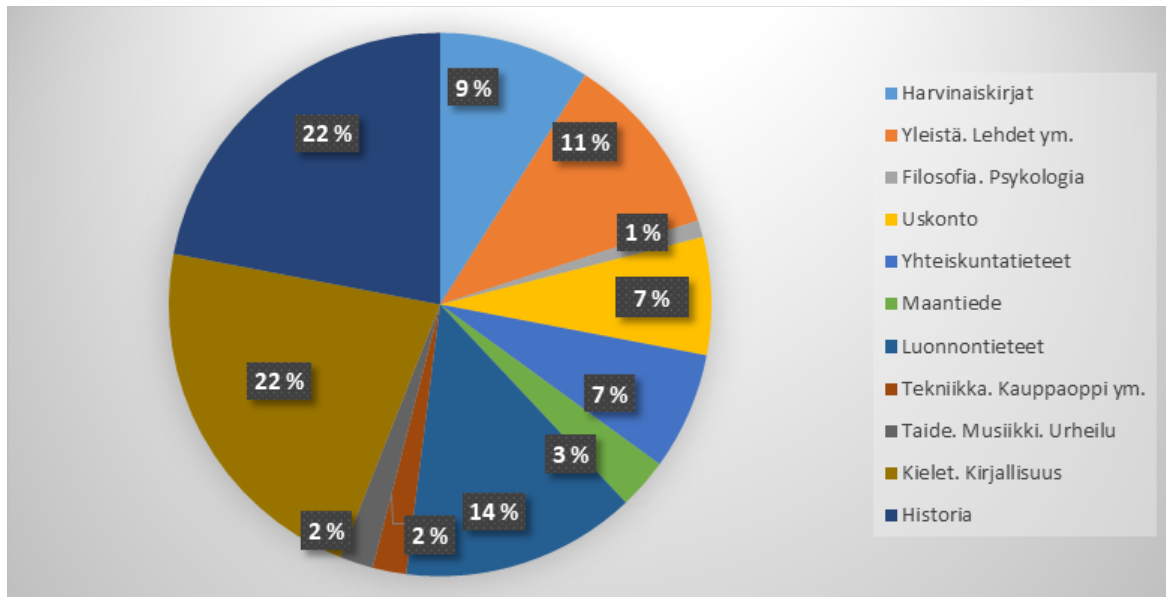
KUVIO 4. Vaasan lyseon kirjasto. Vieraskielinen kirjallisuus julkaisuajan mukaan. Luetteloitu kokoelma

Tietokirjoja eri aloilta

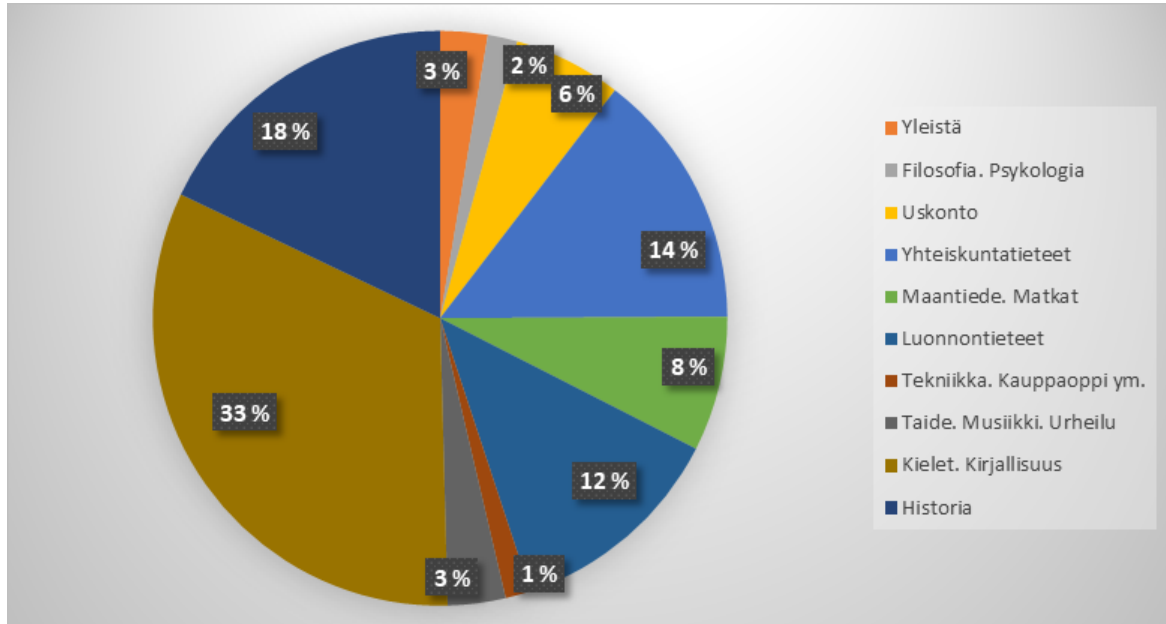
Lyseon vanhan hyllyluokituksen mukaan kokoelma on jaettu kymmeneen pääluokkaan, joiden lisäksi Tritoniassa on käytössä luokka 'Harvinaiskirjat'. Se sisältää eri alojen teoksia, joiden julkaisuvuosi on yleensä aikaisempi kuin 1850. Eniten kirjoja on historian sekä kielten ja kirjallisuuden luokissa. Myös luonnontieteet ovat hyvin edustettuina. Luokka 'Yleistä' sisältää yleistä kulttuuria, jonkin verran yksittäisiä lehtinumeroita, mutta myös yliopiston kutsuja kuulemaan eri alojen virkaanastujaisesityksiä sekä osan väitöskirjoista; muuten väitöskirjat ja yliopiston muut julkaisut ovat alanmukaisissa luokissaan. Kuvio 5a osoittaa, miten lyseon kirjaston luetteloitu osa jakaantuu alanmukaisesti. On huomattava, että luokkajako ei sinänsä aina ole yksiselitteistä: esimerkiksi taiteilijoiden elämäkerrat saattavat olla joko taiteen luokassa tai biografiaina henkilöhistorian osa-alueella historian luokassa.

Kuviossa 5b on vastaava jakauma – ilman harvinaiskirjoja – kokoelman ulkopuolelle jääneestä osasta eli huonokuntoisina ja kaksoiskappaleina poistetuista kirjoista. Alanmukaiset luokat on arvioitu kirjojen nimien ja kirjoittajien mukaan. Joka kolmas kokoelman ulkopuolelle jääneistä kirjoista on kuulunut kielten ja kirjallisuuden luokkiin. Huonon kunnon takia kokoelmasta poisjääneissä tuon luokan osuus on vielä suurempi. Osa näistä kirjoista lienee kuulunut läheisesti opetukseen, toinen osa, erityisesti kaunokirjallisuus, on voinut kuluu lainaajien käsissä. Myös yhteiskuntatieteiden ja maantieteen kirjallisuutta on suhteellisesti enemmän kuin luetteloidussa kokoelmassa. Näiden alojen kirjoja on ilmeisesti käytetty pitkän ajan kuluessa, kos-

ka suuri osa niistä oli painettu ennen vuotta 1900. Maantieteen luokkaan kuuluvia matkakirjoja oli ennestään Tritonian muissa kokoelmissa, joten niitä jäi siitäkin syystä luetteloidun kokoelman ulkopuolelle.

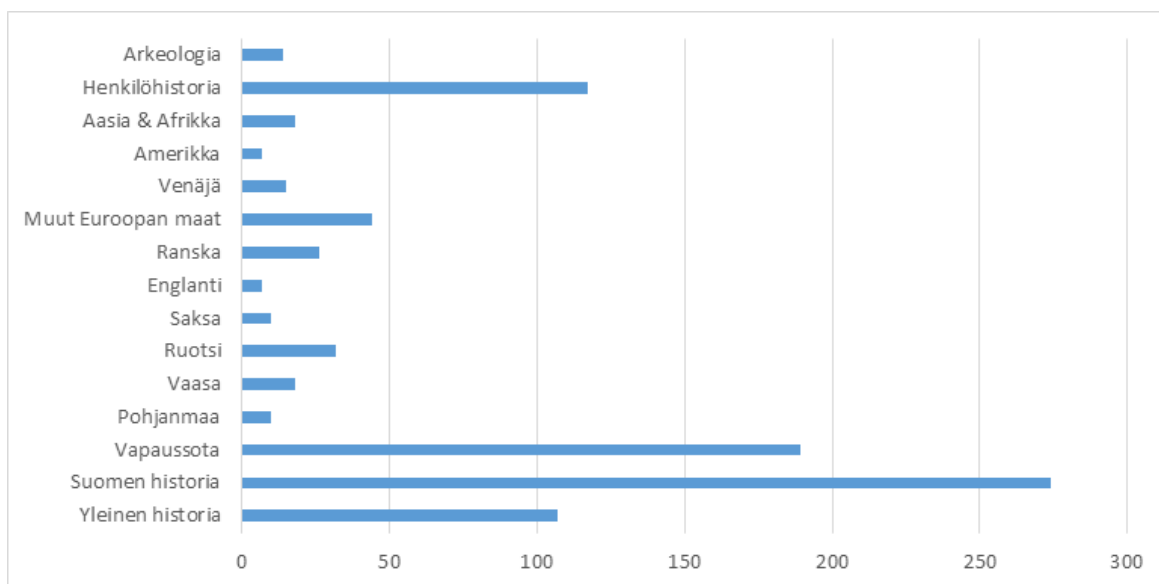
KUVIO 5a. Vaasan lyseo. Hyllyluokat. Luetteloitu kokoelma (n. 4020 kpl, lähde:Tritonia 2017)

KUVIO 5b. Vaasan lyseon kirjasto. Arvioidut hyllyluokat Kokoelman ulkopuolinen kirjallisuus (1200 kpl)

Historia

Historian alan tarkempi jako hyllyluokkien mukaan on esitetty kuviossa 6. Kuvio osoittaa historian kokoelman erityispiirteet. Pääpaino on Suomen historiassa, jonka lisäksi toiseksi suurin on sen alaluokka Vapaussota eli vuoden 1918 kansalaissota; tähän alaluokkaan sisältyy myös jääkäriliike. Vaasan ja Pohjanmaan historian osuudet jäävät melko pieniksi, mutta kattanevat näitä koskevat tärkeimmät teokset. Suomen historiaa sisältyy myös henkilöhistoriaan ja arkeologiaan. Henkilöhistoria on kolmanneksi suurin alaluokka.

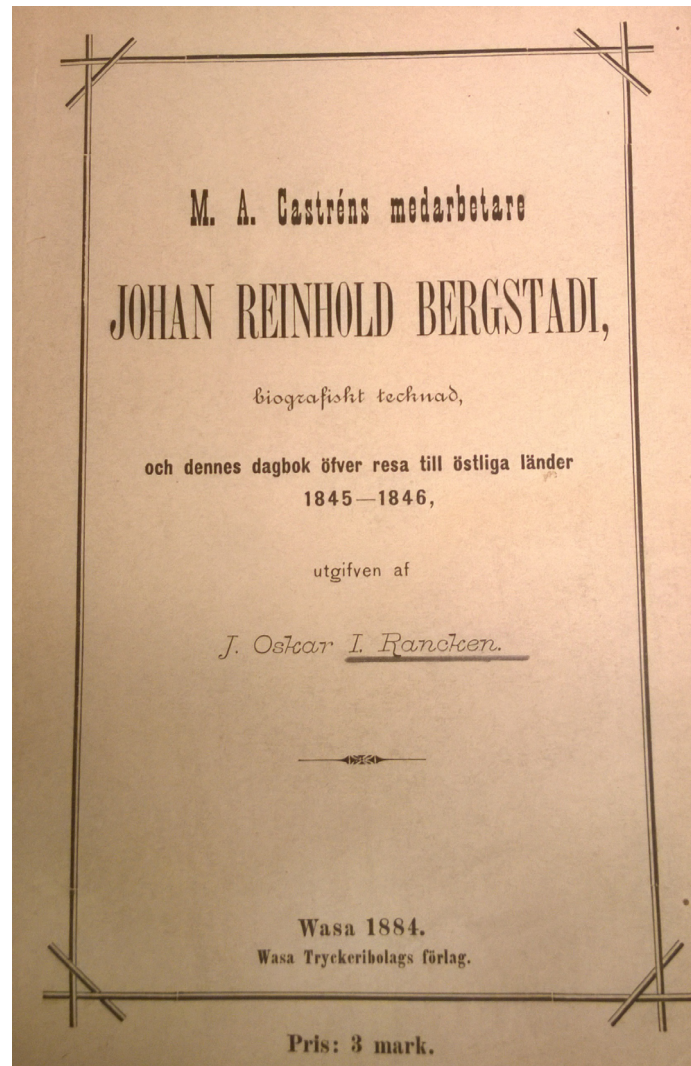
KUVIO 6. Vaasan lyseon kirjasto. Historian eri alat. Luetteloitu kokoelma

Kansalaissotaa on käsitelty erityisesti monissa muistelmissa, eri paikkakuntien kuten Tampereen, Helsingin, Viipurin ja Savitaipaleen taisteluiden kuvauksissa, kuva-teoksissa ja kaatuneiden muistokirjoissa. Jo vuodelta 1918 ovat esimerkiksi Sakari Kuusen toimittama *Keskisuomalaiset sotapolulla: kappale Suomen vapaussodan historiaa* ja Ivar Hortlingin *Kirkkonummen taistelut: muistelmia ja vaikutelmia punakaartikapinan ajoilta*. Myös kirja *Saksan laivaston toiminta Suomen vapaussodassa keväällä 1918*, kirjoittajana Leisler Kiep, on kokoelmassa. Suomenkielisen kirjallisuuden lisäksi aiheesta on useita ruotsinkielisiä teoksia kuten Arthur Sjöblomin *Det hvita Österbotten: skildringar af befrielsestriderna i de österbottniska städerna* ja Vasabladetin eripainos *Vasabygdens insats i frihetskriget: enligt distriktsstabens i Vasa anteckningar*. Kansalaissotaan liittyy henkilöhistorian luokassa mm. kaksi Mannerheimiä koskevaa kirjaa sekä esimerkiksi H. J. Boströmin *Sankarien muisto: Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja* (1927) ja vielä vuodelta 1935 Helmi Krohnin *Pikkupojista sotaherroiksi: muistelmia Suomen vapaussodan sankarien lapsuudesta ja nuoruudesta*.

KUVA 2a-b. Lyseon kirjaston erityisalue oli kansalaissota 1918 eli Lyseon kirjastossa luokka Vapaussota.

Vanhin henkilöhistorian kirja on Henrik Gabriel Porthanin muistoksi pidetty hautauspuhe (1821). 1800-luvun tunnetuimmista suomalaisista on runsaasti elämäkertoja. Hiukan tuntemattomampi lienee mm. runoilija Michael Choraëus, josta Vasa svenska lyceumin rehtori Oskar Rancken on koonnut ennen julkaisemattomia kirjoituksia ja lisiä elämäkertaan.

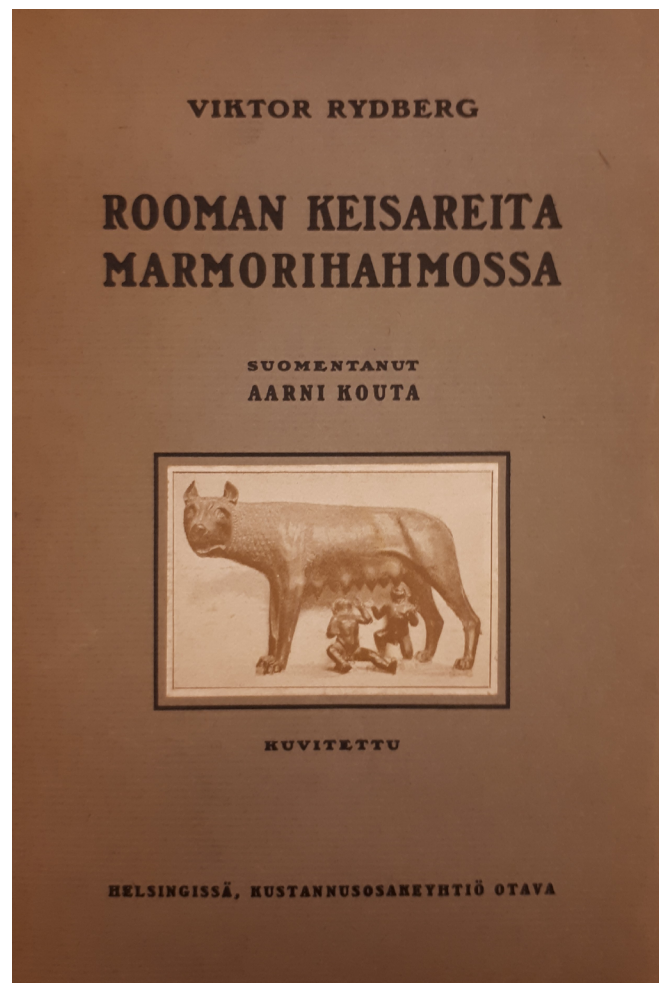

KUVA 3. Oskar Ranckenin toimittama on myös tämä biografia ja matkakirja.

Naisten elämäkertojen sankareita ovat kansanedustaja ja naisasianainen Hilda Käikkösköski sekä vaasalainen vaikuttaja Hilda Hellman, josta Albert Fr. Swanljung on kirjoittanut Raittiuden Ystävien vuonna 1902 kustantaman elämäkerran. Kansankirjaston tiukkana hoitajana Hellman oli tuttu myös lyseolaisille (Klemetti 1930, s. 219). Uusimpiin henkilöhistorioihin kuuluu Toivo T. Kailan kirja pohjalaisesta rakentajasta Antti Kiikasta ja hänen viipurilaista Pyramidistään (1947). Ulkomaalaisista elämäkertoja on mm. Kleopatrista, Platonista, Lutherista, Kierkegaardista, Shakespearesta, Richard Wagnerista ja Carl von Linnéstä. Suomeen aiotusta kuninkaasta, Hessenin prinssi

Friedrich Karlista, kirjastossa on Jalmari Hahlin teos *Tuleva kuninkaamme* vuodelta 1918.

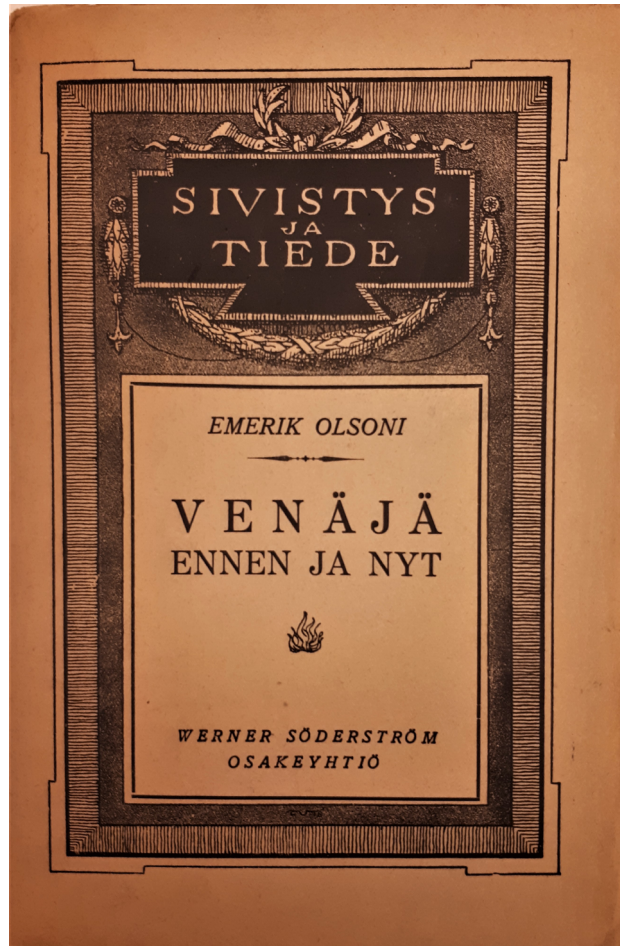
Yleisen historian ja vanhan ajan luokassa yli puolet kirjoista on antiikin Kreikan ja Rooman historiaa ja alueen matkakertomuksia, mm. kolme kirjaa Pompeijista sekä kirjat Rooman katakombeista ja Rooman keisareiden marmoripatsaista.

KUVA 4. Yleisen historian luokasta yli puolet oli antiikin historiaa. Tästä alasta oli kiinnostunut myös tunnettu ruotsalainen kirjailija Viktor Rydberg.

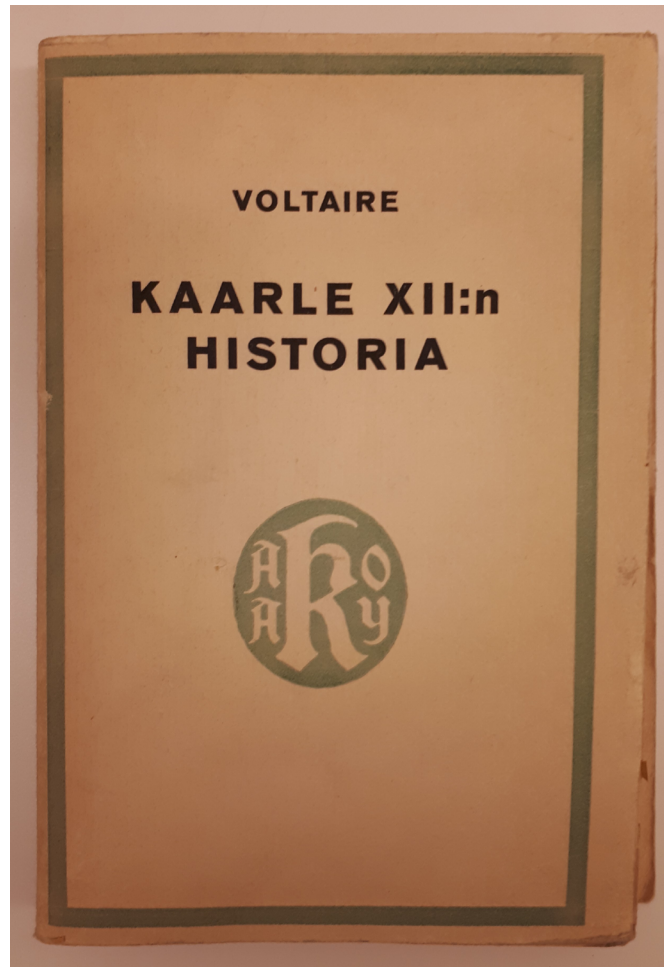
Keskiajasta on Henrik Hallamin kaksiosainen teos *Öfversigt af tillståndet i Europa under medeltiden* (1851-1852). Maailmanhistoriaa edustaa saksasta ruotsiksi käännetty kuvitettu käsikirja kaikille yhteiskuntaluokille (1857-1865). Ensimmäinen suomeksi julkaistu teos tässä luokassa on H. Melanderin kirjoittama ja D. Hahlin suomentama *Uuden ajan historia* (1875). Saman tekijän ja suomentajan *Vanhan ajan historia* on ilmestynyt kaksi vuotta myöhemmin. Yksi Vaasassa syntyneen ja kasvaneen Yrjö Koskisen (alun perin Georg Forsman, aateloituna Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen) monista teoksista on *Ajantieto maailman tärkeimmistä tapauksista, niille, jotka eivät ole koulua käyneet* (1900).

Venäjän historiaa on kaksitoista kirjaa monen luokan sisällä. Yksittäisistä Euroopan maista Ruotsin ja Ranskan historiaa on eniten. Norjasta on kuningastaruja ja muita teoksia yhteensä kuusi. Puolasta on kolme kirjaa ja Tanskasta kaksi.

KUVA 5. Emerik Olsoni oli kirjastonhoitaja, toimittaja ja kääntäjä, jonka kirjallinen tuotanto oli monipuolista ja käsitti mm. historiaa.

Historian väitöskirjoissa Pohjanmaahan liittyvät Yrjö Koskisen *Nuijasodan syyt ja alku Pohjanmaalla* (1858) ja K. E. F. Ignatiuksen *Bidrag till södra Österbottens äldre historia* (1861). Historian muilta aloilta sosiaalihistoriaan mainittakoon esimerkkinä J. W. Rosenborgin *Om fattigdomen och allmänna fattigvården i Finland* (1858). Kokoelman uusimpiin tutkimuksiin kuuluu lähes sata vuotta myöhäisempi Mauno Jokipiin *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat* (1956).

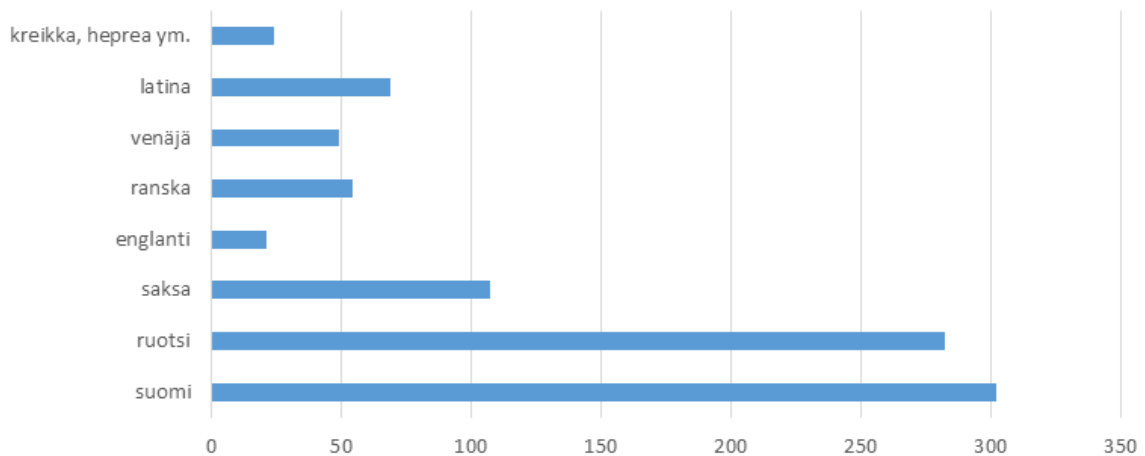

KUVA 6. Suomen historian jälkeen kirjastossa oli eniten Ruotsin ja Ranskan historiaa.

Kielet ja kirjallisuudentutkimus

Kieliin ja kirjallisuuteen kuuluvia teoksia on lyseon kokoelman hyllyissä yhteensä yli 900, joista lähes 60 prosenttia on kirjallisuuden luokassa. Kuviossa 7 on kielten ja kirjallisuuden luetteloitu kokoelma kielittäin tarkasteltuna. Kuvio noudattaa kokoelman kielijakaumaa yleensä eli ruotsin osuus ei jää kovin paljon suomen kieltä pienemmäksi. Suomen kielessä ja kirjallisuudessa on mukana teoksia muista suomalais-ugrilaisista ja uralilais-altailaisista kielistä sekä yleisestä kielitieteestä. Kreikan osuus sisältää lisäksi heprean sekä Assyyrian ja Babylonian kielet, esperanton ja jopa muinaisnorjan.

Kielitieteessä pääosa kirjoista on kielten oppikirjoja ja sanakirjoja. Vanhimmat on sijoitettu harvinaiskirjoihin. Näihin kuuluvat mm. Daniel Jusleniuksen *Suomalaisen sana-lugun coetus. Jumalan avulla, suurella työllä, pitkällä ajalla, monen neuwolla, suomen kielen cunniaxi* (1745) ja Gustaf Renvallin *Suomalainen Sana-Kirja = Lexicon linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, brevior germanica* (1826). 1800-luvulta on kielitieteen luokassa mm. Renvallin laatima suomen kielen muoto-oppi (1840) läntisen murteen mukaan. Agathon Meurmanin *Sanakirja yleiseen siwistykseen kuuluwia tietoja varten* on ilmestynyt 1833. Meurmanin *Kuinka suomenkieli pääsi viralliseksi* (1893) kertoo kielipolitiikasta. August Ahlqvistin nimissä on kaksi suomenkieleen liittyvää väitöskirjaa, joista edellinen käsittelee suomen kielen tutkimista ennen Porthania (1849) ja toinen suomalaista runousoppia (1854). Suomen kielen kuuluisan tutkijan, professorin ja ministerinäkin toimineen E. N. Setälän suomen kielen lauseoppeja on monena painoksena alkaen 1880 julkaistusta *Suomen kielen lause-oppi: oppikirjan koe*, jonka ilmestyessä Setälä oli 16-vuotias. Setälän teosten ohella suomen kielen vanhimpia oppikirjoja ovat mm. Arvi Jänneksen teokset sekä oppikouluja että kansakouluja varten (1890, 1898), K. Raition kirja kansakouluja varten (2. p. 1902) ja Antti Helanderin *Suomalainen stilistiikki: suomalaisia oppilaitoksia varten* (1893). Uusin on M. Airilan *Suomen kielen lauseoppi: oppikoulujen ja seminaarien tarpeeksi* (1943).

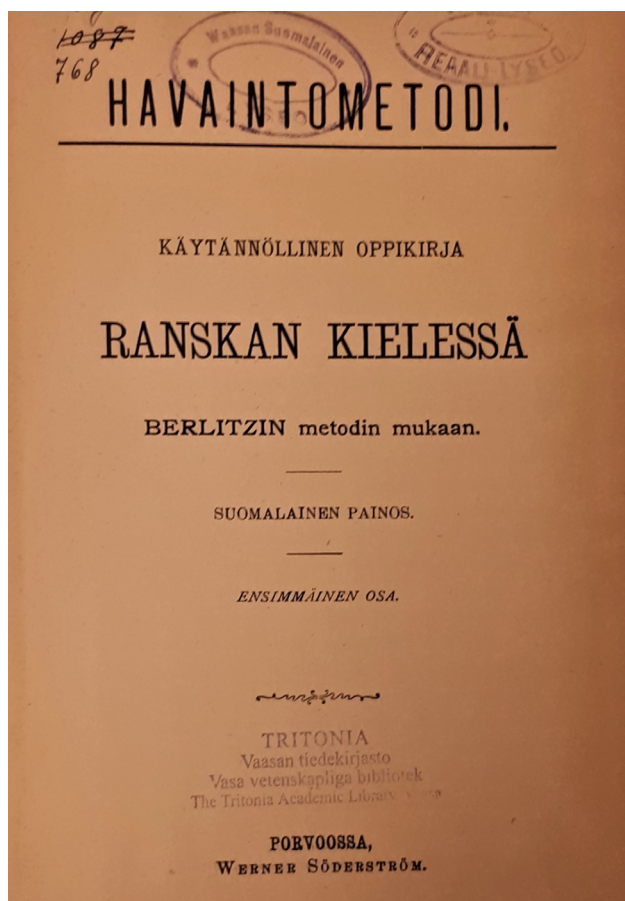
KUVIO 7. Vaasan lyseon kirjasto. Kielet ja kirjallisuus kielittäin. Luetteloitu kokoelma

Suomen kielen erikoisaloista lyseon kirjastossa erottuu puhetaito. Jo Ahlqvistilta on *Suomalaisia puhekokeita* (1889). Estetiikan tutkija K. S. Laurilalta on aiheesta kaksi teosta: *Kuuluisia puhujia ja puheita* (1913) ja *Puhetaidon opas* (1920). Vihtori Peltonen – kirjailijana tunnettu Johannes Linnankoskenä – julkaisi teoksen *Puhetaito: kaunoluvun, puhe- ja esitystaidon perusteet* vuonna 1901; sen 3. tarkistettu painos (1923) on kirjastossa. Ruotsiksi on klassillisen filologian professorin, Vasa svenska lyceumista ylioppilaaksi kirjoittaneen Ivar A. Heikelin teos *Retorik eller Handledning i talarkonsten* (1923). Muutamia kirjoja, lähinnä väitöskirjoja, on murteista ja sukukielistä. Sanakirjoihin kuuluu ainakin yksi erikoisalan sanakirja: Suomen maantieteelli-

sen yhdistyksen julkaisema *Maantieteilijain saksalais-suomalainen sanasto* (1912). Heikki Klemetti liittyy tähän tieteenalaan teoksella *Vierasperäisiä muinaisnimiä Etelä-Pohjanmaalta ja muualta Suomesta* (1950).

Muista kielistä varsinainen kielitiede painottuu saksan kieleen. Saksaksi on kirjoitettu myös ranskan kieltä käsitteleviä väitöskirjoja. Harvinaisempien kielten teoksia kokoelmassa ovat esimerkiksi ruotsalaisen Paul Nylenin *Esperantisk-svensk ordbok* (1897) ja assyriologian tutkijan ja sittemmin diplomaatin Harri Holman väitöskirja: *Die Namen der Körperteile im Assyrisch-Babylonischen : eine lexikalisch-etymologische Studie* (1911).

Oppikirjoja on runsaasti ruotsin, saksan, ranskan ja latinan kielistä, useita myös englannista. Ranskan ja saksan kielistä on mm. Berlitzin kielenoppaat vuodelta 1891. Venäjän oppikirjoja on 1870-luvulta 1900-luvun toiselle vuosikymmenelle. Ensimmäinen suomenkielinen oppikirja muusta kuin suomen kielestä on G. Cannelinin *Kreikan kieli-oppi alotteleville* (1863), seuraava on Julius Krohnin, suomalaisen kansanrunouden tutkijan ja suomen kielen professorin, *Wiron kielioppi suomalaisille* (1872).

KUVA 7. Berlitzin kielioppaiden ensimmäisiin suomennettuihin teoksiin kuuluu ranskan oppikirja vuodelta 1891.

Kirjallisuudentutkimuksessa ensimmäinen suomenkielinen teos kirjastossa on alun perin vihkoina julkaistu Julius Krohnin *Suomalaisen kirjallisuuden historia. Osa 1*,

Kalevala vuosilta 1883-1885. Suomalaisista kirjailijoista ensimmäisiin tutkimuskohteisiin kuuluvat luonnollisesti Johan Ludvig Runeberg ja Aleksis Kivi. Edellistä käsittelee mm. Valfrid Vaseniuksen *Runeberg Suomen kansan runoilijana*, sen jälkimmäinen osa on vuodelta 1903. Kiven teoksiin ja elämään liittyvät Viljo Tarkiaisen tutkimukset eli väitöskirja *Seitsemästä veljeksestä* 1910 ja *Aleksis Kivi: elämä ja teokset* vuodelta 1915 sekä J. W. Lehtosen *Runon kartanossa: johdatusta Aleksis Kiven runouteen* (1928). Eino Leinosta on L. Onervan teos vuodelta 1932. Yleisiä suomalaisen kirjallisuuden tutkimuksia ovat mm. Julius ja Kaarle Krohnin *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet* (1897) ja J. W. Juveliuksen *Lyhyt runousopin oppikirja* (1922).

Vanhin väitöskirja kirjallisuudentutkimuksen alalta kokoelmassa on aiemmin mainitun rehtori Oskar Ranckenin kirjoittama vertailevan kirjallisuudentutkimuksen piiriin kuuluva *Cid i de spanska romanserna, hos Corneille och Herder* (1861). Väitöskirjojen tekijöistä monet ovat tunnettuja henkilöitä: säveltäjä, kirjailija ja yliopiston kirjaston kirjastonhoitaja Karl Collan (1865), suomenkielisen teatterin perustaja Kaarlo Bergbom (1868), kirjallisuuden professori, valtiopäivämies ja monipuolinen kulttuuri-vaikuttaja C. G. Estlander (1868) ja kansansatujen maineikas tutkija professori Antti Aarne (1907). Mukaan kuuluisi myös monipuolisena urheilumiehenä tunnetun Martti Jukolan väitöskirja *Juhana Heikki Erkko: elämä, runoilijatoiminta ja teokset: kirjallisuushistoriallinen tutkimus. 1 osa, Vuoteen 1890* (1930) – se on kirjastossa sijoitettu henkilöhistorian luokkaan. Ensimmäisiin väitöskirjan esittäneisiin naisiin kuuluu Jenny af Forselles (julk. 1903). Alan ainoa englanninkielinen väitöskirja kokoelmassa on Irma Rantavaaran *Dickens in the light of English criticism* (1944). Ruotsinkielistä kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimusta edustavat 1800-luvulla mm. Fredrik Cygnaeuksen kootut teokset ja P. D. A. Atterbomin moniosainen *Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vitterhetens häfder*.

Kirjallisuuden opetusta ovat tukeneet erilaiset lukemistot. Suomenkielisistä teoksista vanhimmat ovat lyriikkaa: C. A. Gottlundin *Väinämöiset: yksi kokous mejän nykyisten runojoin virren-teoista* (1828) ja Julius Krohnin toimittama *Helmivyö suomalaista runoutta* (1866). 1850-luvulta on hankittu mm. Eero Salmelaisen kokoamia suomalaisia kansansatuja. Proosaa sisältäviin lukemistoihin kuuluu vanhimpana viisiosainen koomateos *Annikka: taikka suomennoksia ulkomaalaisten kauniista kirjallisuudesta* (1846-1872) ja uusimpana E. A. Saarimaan *Uusinta suomalaista kirjallisuutta* (1960). Ruotsinkielisessä kirjallisuudessa on 1800-luvulla vahva isänmaallisuuden leima: Z. Topeliuksen *Boken om vårt land* -teoksen ohella oppikirjoja ovat Fridolf Gustafssonin *Fosterländsk läsebok: för skolans lägre klasser* ja Ivar A. Heikelin *Fosterländska bilder: svensk läsebok för hem och skola*, molemmat on julkaistu vuonna 1890. Sekä Karl Collan että K. V. Bremer ovat toimittaneet 1870-luvulla oppikirjan nimeltään *Poetisk läsebok för Finlands ungdom*.

Luonnontieteet, matematiikka ja lääketiede

Luonnontieteiden monialaiseen luokkaan sisältyy suurimpana alana lääketiede, joka muodostaa yli 40 prosenttia pääluokasta. Luokka 'Luonnontieteet yleistä' kattaa kolmisenkymmentä prosenttia aineistosta, mutta se sisältää hyvin paljon aineistoa, joka olisi voitu sijoittaa luonnontieteen alaluokkiin, erityisesti matematiikkaan ja fysiikkaan. Siihen kuuluu luonto-oppaiden ja muiden yleisesitysten ohella meteorologiaa, mineralogian, hydrologian ja oseanografiaa. Mukaan mahtuu myös populaarimpi teos: Kuopiossa 1890-luvulla julkaistu *Luonnontieteellistä ynnä muuta ajanvietettä: fysiikkaa, kemiaa, mekaniikkaa, taikatemppuja y. m.* Teos on "valaistu 277 kuvalla".

Lääketieteen 233 julkaisusta jopa 73 prosenttia on väitöskirjoja. 1800-luvun osuus on vain vajaa neljäsosa. Väitöskirjojen vuoksi kielijakauma poikkeaa useimmista muista aloista: valtakieli on saksa, parikymmentä kirjaa vähemmän on ruotsiksi, siitä edelleen parikymmentä vähemmän englanniksi ja senkin jälkeen saman verran vähemmän suomeksi eli alle 30 kirjaa. Vanhin lääketieteen väitöskirja tässä luokassa on Th. Saelanin laatima O. E. A. Hjeltin valvoma *Om sjelfmordet i Finland i statistiskt och rättsmedicinskt afseende* (1864). Uusimpia ovat 15 väitöskirjaa vuodelta 1960, kaikki englanninkielisiä. 1900-luvun puolivälissä tutkimuskohteina oli vielä mm. tuberkuloosi, josta suomenkielisiä väitöskirjoja ovat Erkki Varpelan *Tuberkuloosin levinneisyyteen vaikuttavista tekijöistä vuoden 1939 karjalaisten väestönsiirron valossa* (1957) ja Antti Mattilan *Raskauden vaikutuksesta keuhkotuberkuloosiin: havaintoja vuosina 1946-1952 Helsingin kaupungin tuberkuloositoimiston kirjoihin keuhkotuberkuloosin vuoksi otetuista naispotilaista*. Myös syöpäsairauksista on väitöskirjoja 1940-1960-luvulta.

Terveysalan suomenkielisistä teoksista vanhin on Wienissä ilmestyneestä teoksesta suomennettu *Terweydenhoito-oppi siwistyneille kaikista kansaluokista* (1885). Vuodelta 1893 on kirjat *Kolera, sen luonne ja wälttämiskeinot* sekä *Kolera-waaran johdosta*. Teokset on painettu Keisarillisen senaatin kirjapainossa, mikä kertonee asian olleen ajankohtainen.

Matematiikan luokassa on vain 14 teosta, mutta luonnontieteiden pääluokassa niitä on kolmisenkymmentä lisää. Vanhin teos – lukuun ottamatta yleisluokkaan sijoitettuja kahta 1700-luvun väitöskirjaa – on Tukholmassa 1795 painettu N. P. Beckmarkin *Arithmetik*. Suomenkielisten matematiikan oppikirjojen uranuurtaja oli pedagogi ja matemaatikko Ernst Bonsdorff, jonka oppikirjoja kokoelmassa on vuodesta 1879 alkaen. 1890-luvulta 1920-luvulle – Vaasan tyttökoulussa aina vuoteen 1945 asti – on painoksia Lars Nevanlinnan (aiemmin Neovius) geometrian ja algebran oppikirjoista, aluksi ruotsinkielisinä. Ruotsinkielisissä kirjoissa on 1800-luvun puolivälin jälkeen matematiikan ja fysiikan kypsyyskokeita ruotsalaisille oppilaitoksille vastauksineen ja ohjeineen sekä logaritmi- ja trigonometrisia taulukoita tehtävineen; viimeksi mainitusta on suomennos vuodelta 1890. Luentosarjoja ja harjoituskirjoja on myös saksaksi ja ranskaksi. Varhaisin Suomeen liittyvä väitöskirja on *Upprättning till matema-*

tikens historia i Finland från äldsta tider till stora ofreden (1897), kirjoittajana Johan Dahlbo.

Tähtitiedettä on parikymmentä kirjaa, joista viisi väitöskirjaa ja puolet 1800-luvulta. Vanhimpiin kuuluu ruotsalainen astronominen kartta vuodelta 1888. Ensimmäinen suomenkielinen kirja on J. A. Bergmanin *Lyhyt selitys mailman rakennuksesta* (1885), seuraava on sarjassa *Helppohintainen tieteellinen kirjasto* numerona 1 julkaistu M. Wilh. Maeyerin teoksesta suomennettu *Miten maailma on syntynyt* (1905).

Fysiikasta on eri luokissa viitisenkymmentä kirjaa. Yli puolet on väitöskirjoja vuosilta 1747-1958, ja niistä puolet on julkaistu ennen 1900-lukua. Yleisimmät kielet ovat vanhojen väitöskirjojen myötä latina ja ruotsi, niiden jälkeen saksaa ja suomea on saman verran. Oppikirjoja on kymmenkunta. Ensimmäinen suomeksi julkaistu on L. Busemannin *Kansantajuinen fysiikka. 1-2* (1889) ja uusin V. J. Kallion ja Urpo Kuuskosken *Fysiikka: lukioluokkia varten. 2* (1958).

KUVA 8. Fysiikan luokassa on runsaasti oppikirjoja ja väitöskirjoja.

Kemiaa on eri luokissa noin 30 kirjaa. Tässäkin luokassa yli puolet on väitöskirjoja, pääkielinä saksa ja ruotsi. Ruotsinkielisiä oppikirjoja on jo 1820-luvulta, mutta ensimmäinen ja ainoa varsinaisesti kemiaa koskeva suomenkielinen kirja on lähes sata vuotta myöhemmin julkaistu englanninkielisestä alkuteoksesta käännetty *Epäorgaaninen kemia aloitteleville* (1921).

Geologian ja mineralogian alalta on 1890-luvulta kolme suomennettua teosta, joista ensimmäinen on A. E. Törnebohmin *Lyhyt oppikirja mineralogiian ja petrografiian ensimmäisissä alkeissa* (1890). Tunnetun geologian tutkijan, sittemmin professorin, Pentti Eskolan kirjoittama oppikirja on vuodelta 1911. Hänen väitöskirjansa vuosi on 1914, ja teos *Suomen hyödyllisistä mineraaleista* on vuodelta 1923; lisäksi lyseon kokoelmansa on kaksi hänen suomentamaansa teosta. Lisää Eskolan teoksia on Tritonian muissa kokoelmissa. Muita tunnettuja väitöskirjansa geologian luokkaan saaneita tutkijoita ovat maantieteilijä Iivari Leiviskä (1907) ja J. G. Granö (1910), jonka teos käsittelee jääkauden merkkejä Luoteis-Mongoliassa ja siihen rajautuvan Etelä-Siperian alueella. Muuten alan tutkimuskohteina ovat yleensä Suomen alueet.

Biotieteiden yleisluokassa on muutamia lehtiä ja sarjoja sekä parikymmentä kirjaa, joista kolme on väitöskirjoja. Darwinin teoksen ruotsinno *Om arternas uppkomst genom naturligt urval, eller, De bäst utrustade rasernas bestånd i kampen för tillvaron* on vuodelta 1871. Suomeksi on vain neljä kirjaa, joista alun perin suomalaisia ovat K. E. Kivirikon *Biologia: oppikoulujemme ylempiä luokkia sekä itseopiskelua varten* (1917), Gunnar Ekmanin *Biologian peruskysymyksiä: myös yhteiskuntaoloja silmälläpitäen* (1919) ja Erik Nordenskiöldin kirjoittama, T. J. Hintikan suomentama, *Biologian historia : yleiskatsauksellisesti esitettyä. 1, Vanhimmista ajoista 1700-luvun alkuun* vuodelta 1927.

Eläintieteessä ensimmäinen suomenkielinen teos on Vilho S:n kääntämä Ivan Sahlertzin *Retki eläinkunnan rajalle* vuodelta 1887. Se kertoo alkueläimistä ja ”sienieläimistä”. Merkittävä eläintieteen popularisoija on ollut professori O. M. Reuter, joka on kirjoittanut myös matkakuvauksia ja muistelmia ja toiminut suomentajana. Hänen luonnontieteellisiin teoksiinsa kuuluu eläinten käyttäytymiseen ja eläinten ja kasvien suhteeseen liittyviä kirjoja 1880-luvulta alkaen. Reuterin laatimia ovat myös *Suomen kalat ja kalastus Suomessa*, joka julkaistiin 1893 sarjassa *Tuhansille kodeille tuhatjärvien maassa*, ja Kansanvalistusseuran 1903 julkaisema yhdessä J. E. Aron kanssa laadittu *Piirteitä eläinmaantieteestä t:ri E. L. Trouessart'in mukaan*. Oppaita eläinten maailmaan ovat mm. Thorsten Renvallin toimittama *Suomalainen retkeily-fauna* (1899), M. R. Koskimiehen *Pikkunisäkkäitten keräämisestä* (1913), Jussi Sepän *Lintujen äänet : taskukirja lintujen lajin määräämiseksi laulusta ja kutsuäänistä* (1922) ja Uunio Saalaksen *Nuoren hyönteistieteilijän opas* (4. uud. painos 1951). Lintukirjoja kokoelmassa on useita, eivätkä tuohyönteiskirjat jää paljon määrältään huonomiksi.

Kasvitieteessä vanhin suomenkielinen teos on Elias Lönnrotin *Flora Fennica = Suomen kasvisto: koelma vuodelta 1860*; siitä on toinen versio vuodelta 1866, jolloin toisena tekijänä on edellä lääketieteen väittelijänä mainittu Th. Saelan. Tietoa kasveista on 1800-luvulla jaettu kansalle ja koululaisille usealla suomenkielisellä kirjalla. Olof Enerothin ja Fredrik August von Platenin kirjan *Kaswutarha-kirja rahwaalle* nimiösivulla kerrotaan: ”Jaetaan maksotta Sanomia Turusta tilaajoille vuodelta 1883”. Seuraavalta vuodelta on Isak Johan Inbergin *Suomenmaan parhaat ruoka-sienet*,

niitten tunteminen ja käyttäminen. Vuodelta 1894 on Arvid Genetzin *Kansan ja kansakoulun kasvitarhakirja* ja seuraavalta vuodelta A. J. Melan *Suomen koulukasvio* -teoksen kolmas uusittu painos. Kasvien keruun oppaita on vuosilta 1911 ja 1924. Ruotsiksi vanhin opaskirja on A. J. G. C. Batschin *Botanik för fruntimmer* (1810). Seuraava on Vaasassakin opettajana toimineen Otto Alceniuksen putkilokasvien opaskirja *Finlands kärlvexter: ordnade i ett naturligt system* (1863). Ruotsinkielisiä teoksia kasvitieteen luokassa on 19, suomeksi on 16 ja saksaksi 13. Yli puolet kirjoista on 1800-luvulta.

Sovelletut tieteet: kauppaoppi ja kansantalous, tekniikka, maatalous

Soveltavien tieteiden luokan kirjoista kaksi kolmatta osaa kuuluu alaluokkaan kauppaoppi, kansantalous ja metsätalous. Sen alaluokkana on pikakirjoitus, josta on kahdeksan kirjaa. Muu osa luokasta on tekniikkaa ja maataloutta.

Kauppaopin ja kansantalouden luokasta noin 70 prosenttia on suomenkielistä kirjallisuutta. Vaikka väitöskirjojen osuus on 30 prosenttia, niistäkin kaksi kolmatta osaa on suomenkielisiä. Aineisto on keskimääräistä uudempaa, sillä vain alle kolmasosa aineistosta on julkaistu 1800-luvulla. Vanhin teos on amerikkalaisen Edwin T. Freedleyn teoksen soveltava ruotsinno *Praktisk afhandling om affärslifvet eller huru man skall förtjena penningar, jemte en undersökning af utsigterna till framgång och orsakerna till misslyckande i affärer* vuodelta 1855. Sen kääntäjä on itse J. W. Snellman. Toiseksi vanhin on August Lilliuksen *Lärobok i handelsvetenskapen, sednare delen* vuodelta 1857; sen painajaksi on merkitty ”Levóns boktryckeri Wasa”. 1880- ja 1890-luvuilla julkaistiin säännöllisesti *Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseuduilla*. 1890-luvulta alkaen kokoelmassa on paljon Kansantaloudellisen yhdistyksen julkaisemia esitelmää. Lisäksi on suomennoksia ja sovelluksia ulkomaisista kansantalouden ja kauppaopin kirjastoista.

Väitöskirjoja on 1890-luvulta, 1900-luvun kahdelta ensimmäiseltä vuosikymmeneltä sekä 1940- ja 1950-luvuilta. Varhaisin väitöskirja on T. S. Dillnerin *Studier rörande Finlands handel under tidrymden 1570-1622. 1, Utrikeshandelns beskattning 1570-1605* (1897) ja uusin on Terho Pulkkinen *Työttömyyden levinneisyys: sosiaalipoliittinen tutkimus työttömyyden levinneisyydestä Suomessa vuosina 1948-53* (1956).

Talouden luokkaan kuuluu myös *Statistisk handbok för Finland*, jota K. E. F. Ignatius toimitti ja jota julkaistiin ruotsin ja suomen lisäksi ainakin ranskaksi. Vakuutusosalta on kaksi kirjaa, mm. matemaatikko Ernst Bonsdorffin *Vakuutustieteen matemaattiset alkeet* (Otava 1919) ja kunnallisalalta Johan Kristian Svanlungin *Opas Suomen kunnallistiedossa tarpeellisine otteineen monelta muulta oikeusalalta rahwaalle ja ylemmille kansakouluille* (1891). Kirjanpidosta on Torsti Rannan teos *Käytännöllinen neuvonantaja kirjanpidossa, kauppaliikkeessä ja lakiasioissa, sisältävä myöskin tietoja posti- ja sananlennätin-säännöistä, metri-järjestelmästä y.m.* (1887) ja Martti

E. Mattilan ja Aatto Kaljusen *Nuorten kirjanpito* (2. painos 1948). Huonokuntoisena poistetuissa on S. P. Dahlbäckin *Lyhyt oppikirja yksinkertaisesta kirjanpidosta* (1876).

Erityisalue 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa on ollut pikakirjoitus. Lyseon koelmassa on Suomen pikakirjoittajayhdistyksen julkaiseman *Pikakirjoituslehden* ensimmäinen numero vuodelta 1888. Oppikirjoja on suomenkielisen pikakirjoituksen kehittäjän, matemaatikkona jo mainitun, L. Neoviuksen (sittemmin Nevanlinna) suomenkielinen teos (4. p. 1894) ja Olof W. Melinin vastaava ruotsinkielinen (9. oförändr. uppl. 1902). Ruotsiksi on myös lukuharjoituksia eli Maria Collanderin *Stenografiska läseövningar I: autograferade* (1909). 1940-luvulta on kaksi tekijöidensä julkaisemaa esitelmää: V. Raevuoren ja Eino Nevalaisen *Johannes Linnankoski pikakirjoittajana ja Pikakirjoitus - siivekäs kynä : pastori Eino Pirisen radioesitelmä ehtolyhennysluetteloineen sekä luettelo "Pikakirjoitusoppilaassa" esiintyvistä ehtolyhennyksistä*.

Metsätaloudesta ja metsänhoidosta on vuodelta 1917 A. K. Cajanderin oppikirja *Metsänhoidon perusteet. 2, Suomen dendrologian pääpiirteet*. Väitöskirjoja on erityisesti 1940- ja 1950-luvuilta.

Tekniikan taustaa kuvataan ruotsalainen O. W. Ålundin seitsemänosaisessa kirjassa *Uppfinningarnas bok*. Siinä kerrotaan ihmiskunnan kehityksestä, luonnonvoimien käytöstä, eri tahoilta saatavien raaka-aineiden hyödyntämisestä, jokapäiväisen elämän kemiasta ja lopulta maailmankaupasta. Teos on julkaistu Tukholmassa 1873-1875. Muutaman väitöskirjan lisäksi tekniikasta on edustettuna lähinnä sähkötekniikka. Varhaisin teos siitä on Theodor Schwartzen teoksen suomalainen versio *Sähkötekniikka*, jonka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisi vuonna 1905. Seuraava tästä aiheesta on 1920-luvulta. Lisäksi kokoelmassa on Martti Paavolan teoksen *Sähkötekniikan oppikirja: alemmaa teknillistä opetusta ja ominpäin opiskelua varten* (5. p. 1948). Teos on ollut ilmeisen arvostettu, koska sen ensimmäinen painos on vuodelta 1933 ja viimeisin eli 16. painos vuodelta 1991. Lyhyemmän aikaa koulupoikia lienee palvellut *Poikien insinöörikirja* (1928), jonka Aarne S. Avela oli toimittanut Suomen oloihin sovellettuna englanninkielisestä alkuteoksesta.

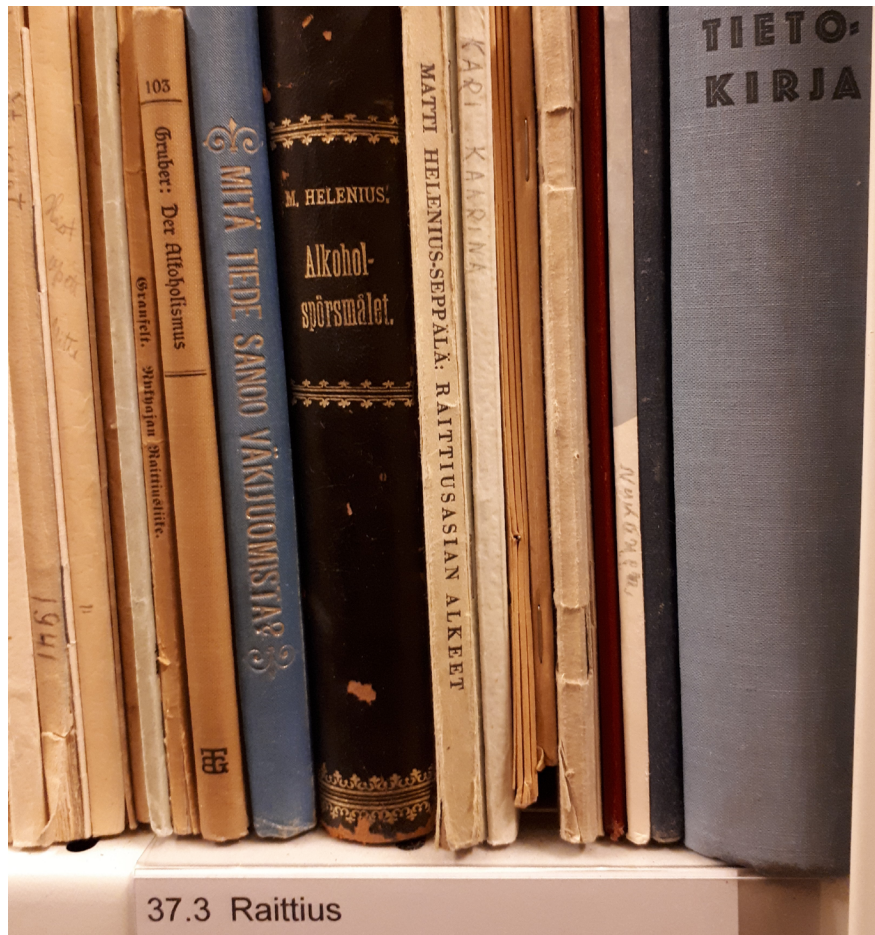
Maataloudesta on useita väitöskirjoja 1900-luvun alkupuolelta ja 1950-luvulta. Niissä käsitellään mm. peltoviljelyä ja maidontuotantoa sekä tuotantokustannuksia suhteessa kansainvälisen kaupan hintoihin 1950-luvulla. Vanhin maatalouden teos on Antti Mannisen brittiläisen alkuteoksen pohjalta toimittama *Kolmen tynnyrin-alainen maa-talomme ja sen tuotteet* vuodelta 1862.

Yhteiskuntatieteet ja kasvatusala

Yhteiskuntatieteissä suurin alaluokka on kasvatus, jota on noin puolitoista sataa teosta, luetteloinnin ulkopuolisissa vielä kolmisenkymmentä lisää. Kasvatukseen sisältyvät ministeriön ja kouluhallinnon julkaisut, koulujen kertomukset ja historii-
kit, yliopiston kutsuja promootioon ja virkaanastujaisiin, opettajien kokousjulkaisut

ja jonkin verran kasvatuksen teoriaa ja historiaa. Viimeksi mainitusta ryhmästä esimerkkejä ovat Kansanvalistusseuran vuonna 1891 kustantama L. H. Sandelinin kirjoittama *Luonteen kehittämisestä kasvatuksen kautta*, Waldemar Ruinin *Onnellisuus ja kasvat* (1905) ja S. S. Salmensaaren *Poikakysymys: kokemuksia ja poimintoja kasvatusalalta* (1921). Kouluhallinnosta on L. Arvi P. Poijärven *Kouludemokratian toteuttaminen ja sisältö: kritiikkiä, kokemuksia ja ehdotuksia* (1973). Kasvatustieteen väitöskirjoista vanhin on harvinaiskirjoihin sijoitettu Lars Stenbäckin *Om pædagogien och dess närvarande utveckling* (1858). Seuraavat on vuodelta 1905 ja uusin vuodelta 1956. 1800-luvun aineistoa kasvatustieteessä vajaa kolmasosa.

Kasvatuksen alaluokkana on raittius, josta on 24 kirjaa. Vanhin teos on A. A. Granfeltin *Nykyajan raittiusliike, kertomus sen kehityksestä ja siinä noudatetuista periaatteista* (1883). Mukana on myös henkilöhistoriaa eli Kaarle Werkon kääntämä *Juho Gough : juomarista muuttunut maailman mainioksi raittiuspuhujaksi* (1891); sen alkuteos ei ole tiedossa. Aineisto ei pääty 1800-luvulle, vaan luokkaan kuuluu kirjoja lähes kaikilta 1900-luvun vuosikymmeniltä.

KUVA 9. Raittius-kirjallisuutta on lyseon kirjastossa sekä 1800-luvulta että 1900-luvun eri vuosikymmeniltä.

Yhteiskuntatieteen toiseksi suurin ryhmä on oikeustiede, johon sisältyy myös valtio-oppi. Alaluokassa on 68 teosta ja kokoelman ulkopuolisissa ainakin viitisen-

kymmentä kirjaa lisää. Myös harvinaiskirjoissa on vanhaa oikeustiedettä ja hallintoa 1600-luvulta alkaen. Luetteloidussa kokoelmassa on 17 väitöskirjaa. Vanhimmat kaksi teosta ovat 1700-luvulta, ja ennen vuotta 1900 julkaistuja teoksia on yli 50 prosenttia. Ruotsinkielisten kirjojen osuus on yli 60 prosenttia aineistosta. Ensimmäinen suomenkielinen teos on K. J. Högmanin *Eduskuntalaitoksen muutoksesta*. Se on ote Kyläkirjaston kuvalehdestä vuodelta 1888. Seuraavalta vuodelta on A. J. Hjeltin *Yleisen valtiotiedon opas kaikille kansalaisille: selitys Europan valtakuntain ja Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain hallitustavasta, valtiopäivistä, vaalioikeudesta, vaalitavasta, tuomio-istuimista, hallinnosta, kirkko-oikeudesta, sotalaitoksesta, raha-asioista, y.m. sekä tilastollisia tietoja*. Uusin valtio-opillinen teos on H. Krabben kirjoittama ja Antero Mannisen kääntämä *Johdatus yleiseen valtio-oppiin* vuodelta 1946. Oikeustieteessä on paljon tieteellistä aineistoa. Populaarimpi teos 1800-luvulta on *Neuvoja lakiasioissa joka miehelle*; se on G. E. Leinon suomennos Edv. Bergin kirjasta (2. painos 1891). Uusin oikeustieteen kirja on Toivo Seppälän *Virkarikoksista oikeushistorian valossa* vuodelta 1973.

KUVA 10. Yhteiskuntatieteissä keskeisiä aloja ovat oikeustiede ja valtio-oppi. Tyypillinen esimerkki on tämä Kansanvalistusseuran julkaisema Leo Mechelinin 'kirjanen'.

Kansatieteen luokassa on 24 teosta, pääasiassa suomenkielisiä ja Suomen oloja koskevia. 1910-luvulta on eri kirjoittajien viisiosainen teos *Suomensuvun uskonnot*. Lisäksi kirjoja on mm. vaatetuksesta, tavoista, kansannaisten elämästä maalla, metsästyksestä ja rakennuksista. Tasan puolet julkaisuista on 1800-luvulta. Niistä kansainvälisestikin tunnetuin lienee Edvard Westermarckin *Det menskliga äktenskapets historia* (1893).

Muuta yhteiskuntatiedettä on parikymmentä teosta. Suomi on yleisin julkaisukieli. Aiheisiin kuuluvat mm. vankilat, asunnot, sanomalehdistön suhde yleisöön, väestönsuojelu ja sosiologian historia. 1800-luvulta on ruotsalaisen David Bergströmin aatetutkimus *Kommunism och socialism: en framställning af hufvuddragen af de kommunistiska och socialistiska lärobyggnaderna* (1890). Väitöskirjoja on viisi, uusiimpiin kuuluu mm. Elina Haavio-Mannilan *Kylätappelut: sosiologinen tutkimus Suomen kylätappeluinstituutiosta* (1958).

Maantiede ja matkailu

Maantieteen luokka jakaantuu varsinaiseen maantieteeseen, karttoihin ja matkakerptomuksiin. Karttoja tässä luokassa on jäljellä vain yksi, muita on harvinaiskirjoissa. Useita karttakirjoja on kuitenkin varsinaisessa maantieteen luokassa. Matkakerptomuksia on viitisenkymmentä, kokoelman ulkopuolelle jääneissä lisää. Varsinaista maantiedettä on seitsemisenkymmentä kirjaa. Vajaa puolet koko aineistosta on 1800-luvulta. Varsinaisessa maantieteen luokassa on lähes yhtä paljon suomen-, saksan- ja ruotsinkielisiä kirjoja. Saksalaisia ovat mm. moniosaiset käsikirjat. Väitöskirjoja koko luokassa on vain neljä.

Aihealue kattaa koko maapallon. Alueellisesti laajoja ovat Isak Fehrin viisiniteinen *Maantieteellisiä kuvauksia maapallon kaikista osista* (1897-1899) ja J. E. Rosbergin teokset *Land och folk: illustrerad jordbeskrifning* (1904 ja 1906). Rosbergin teos on jaettu kahteen osaan, uuteen ja vanhaan maailmaan. Edellinen osa käsittää Antarktisen, Etelä- ja Pohjois-Amerikan, arktisen alueen sekä Australian ja Oceanian ja toinen osa Afrikan, Aasian ja Euroopan. Professori Rosberg on julkaissut ja toimittanut myös oppi- ja karttakirjoja; lisäksi kokoelmassa on hänen Lappia ja Petsamoaa koskevia teoksiaan (1911, 1919). 1800-luvun kirjoissa kerrotaan Kiinasta, Egyptistä, Siinaista ja Palestiinasta, Afrikan keskiosasta, Argentiinasta ja Uruguaista, Amazon-virrasta ja Kreikasta. 1900-luvun alkupuolella Söderströmillä oli sarja *Turistresor och forskningsfärder*, jossa ilmestyi mm. *Bland alla slags nationer under himmelen den blå* (1918). Maantieteen ja historian rajoilla on I. K. Inhan ulkomaisten esikuvien mukaan toimittama kolmiosainen *Maantiede ja löytöretket: kertomus siitä, miten maa on tullut tunnetuksi ja maantiede kehittänyt* (1912, 1914 ja 1923). Löytöretkistä on muutakin kirjallisuutta. Tutkimusmatkoihin kuuluvat mm. *Pehr Kalms resa till Norra Amerika* (3. delen 1915), Rafael Karstenin *Intiaanien parissa Ecuadorin aarniometsissä: ku-*

vauksia kolmivuotiselta tutkimusmatkalta (suomennoksen 2 osa 1920) ja Gustaf von Dübenin *Forskningarna i Central-Afrika: återblick och framtidsutsigter* (1878).

Euroopasta on suhteellisen vähän kirjallisuutta. J. W. Snellman on kirjoittanut 1842 Ruotsissa julkaistun *Tyskland: skildringar och omdömen från en resa 1840-1841*. Matkaoppaita on lähinnä 1900-luvulta, esimerkkeinä: *Holland: Praktischer Reiseführer* (13. Aufl. 1912-1913) ja Sakari Pälsin ”*Bosna Ponosna*”: *matkakuvia Bosniasta, Hercegovinasta ja Dalmacijasta* (1930).

Suomen maantieteestä vanhin teos on *Geographie öfver storfurstendömet Finland, utarbetad efter framledne canzli-rådet och riddaren H. G. Porthans samlingar 1795*; se on julkaistu Ruotsissa 1826. Harvinaiskirjoissa on Frans Peter von Knorringin *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska gouvernementet* (1833), Z. Topeliuksen *Finland framställt i teckningar* (1845) sekä I. K. Inhan monikielinen kuvateos *Finland i bilder = Suomi kuvissa* (1896). Vanhimpia suomenkielisiä teoksia ovat tilastomiehenäkin tunnetun K. E. F. Ignatiuksen *Suomen maantiede kansalaisille. 1, Yleinen katsaus maahan ja kansaan* (1880) ja Alli Nissisen kääntämä R. Hultinin *Yleinen fyysillinen maantiede* (1902). Talousmaantieteen alalta on Väinö Voionmaan *Pieni Suomen talousmaantieto* (WSOY 1913) ja sen jatko *Suomen talousmaantieto: täydellinen laitos* (WSOY 1922).

Lapista ja Jäämeren alueelta on useita kirjoja. Matkakertomuksiin kuuluu R. Herzbergin kirjoittama ja Elias Erkon suomentama *Nordenskiöldin matkat ja retket napamerillä nuorisolle kerrottuina* (1884). Muistelmakirja samalta vuodelta on A. W. Ervastian *Suomalaiset jäämeren rannalla* (1884). Lapin ja saamen kielen tuntijan Jacob Fellmanin *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken* on vuodelta 1906. Kokoelman ulkopuolelle jääneissä on mm. Julius Ailion *Kesäkausi Jäämeren ja Vienanmeren rannoilla* (1899). Grönlandista on Fridtjof Nansenin *På skidor genom Grönland : en skildring af den norska Grönlands-expeditionen 1888-89* (1890).

Vanhimpiin kotimaisiin matkakuvauksiin kuuluvat nimimerkki Arvo K:n *Veneellä poikki Suomenniemen: seikkailuja Pohjanmaan vesillä ja saloilla* (1895) ja luonnontieteissä mainitun O. M. Reuterin *Suomea samoilemassa: maamme luonto, kansa ja kehitys* (1904) sekä Samuli Paulaharjun *Kainuun mailta* (1922). Karjalaan liittyviä teoksia on jatkosodan ajalta 1942 kaksi kirjaa: livari Leiviskän ja Eino Kärjen *Itä-Karjala: maa ja kansa* sekä Kärjen *Itä-Karjalan maantieto*. Venäjän alueen matkakertomusten luokassa on J. Granön, Kai Donnerin ja August Ahlqvistin kuvauksia matkoistaan Siperiassa ja muualla Venäjällä.

Oppikirjoja on toistakymmentä. Harvinaiskirjojen luokassa vanhimmat ovat Tukholmassa 1793 painettu Daniel Djurbergin *Geografie för ungdom* ja Porvoossa 1837 julkaistu Uppsalan yliopiston professorin W. F. Palmbladn *Lärobok i äldre och nyare geographien*. 1840-luvulta ovat Wasassa 1848 painettu Karl August Fineliuksen *Försök till lärobok i geografin för begynnare*. Ensimmäinen suomenkielinen oppikirja on usean tekijän kokoama *Oppikirja maantieteessä* (suomennoksen 3. lisätty painos

Viipuri 1880). Venäjän maantieteestä on kolme oppikirjaa 1910-luvulta; niiden tekijät ovat Reinhold Roine, J. E. Aro ja L. T. Helle sekä Alfred Jotuni.

Uskonto, filosofia ja psykologia

Uskonnon alalta kirjoja on noin 300. Vanhimmat ovat harvinaiskirjoja 1600-luvulta. Kolme uusinta teosta on vuosilta 1973 ja 1974. Ala sisältää Raamattuja, kristillistä hartauskirjallisuutta, dogmatiikkaa ja uskonnollisten liikkeiden historiaa. Mukana on toistakymmentä kirkkohistorian ja uskonnon oppikirjaa ja muutamia uskontotieteen kirjoja sekä runsaasti teologian väitöskirjoja. Kirkon hallintoa käsittelevät esimerkiksi F. L. Schaumanin *Handbok i Finlands kyrkorätt* (1853) ja Yrjö Alasen *Kirkon ja valtion ero: kansantajuisia mietelmiä* (1908).

KUVA 11. Sarjassa Tuhansille kodeille Tuhansien järvien maassa julkaistiin 1800-luvun lopulla eri alojen kirjoja, joista tässä esimerkki uskonnon alalta.

Raamattuja ja sen osia on uskonnon luokassa kuusitoista ja harvinaiskirjoissa kymmenen kappaletta, kielinä suomi, ruotsi, latina ja kreikka. Kokoelmaan kuuluva vuoden 1642 Raamatun näköispainos on Tritoniassa ajoitettu 1800-luvulle.

Vanhimpiin teoksiin kuuluvat mm. 1798 painettu tuleville teologian tohtoreille tarkoitettu S. F. N. Moruksen *Epitome theologiae Christianae*. Uskonnon klassikoista John Bunyanin teoksen käännöksiä ovat J. J. Malmbergin suomennos *Yhden kristityn waellus autuahan ijankaikkisuteen, joka moninaisilla kauneilla kuwauksilla eteenasetta katuwaisen ja Jumalata etsiwäisen sielun tilan* (1828, 4. ylöspano) ja ruotsinnoksesta suomennettu *Taiwaaseen juoksia, eli Selitys ihmisen taiwaaseen pyrkimisestä ja pääsemisestä, ja selitys tiestä, jota myöten hän juoksee ja askeleista, joita hän noudattaa: niin myöskin muutamia neuvoja, kuinka hänen pitää juoksunsa laittaman, että hän palkan ennättäisi* (1848). Hartauskirjallisuuden tunnetuimpiin teoksiin kuuluu Tuomas Kempin *Neljä kirjaa Kristuksen seuraamisesta - De imitatione Christi*, jonka WSOY on julkaissut korupainoksena 1896 Juho Reijosen suomentamana. Kirjastossa on aikaisempikin versio eli *Pieni Kempin opetukset ja rukoukset : pienille ja yksinkertaisille kokoon koottu Thomas Kempin pienistä kirjoista : lisäksi otettu wiisi sangen merkillistä lukua Johan Arndin Totisesta christillisyydestä* (1833).

Lutherin teologiasta laajin teos on Weillin & Göösin 1890-1898 julkaisemat neljä sarjaa ”Tohtori Martti Luteruksen” uskonpuhdistusta koskevia kirjoja. 1900-luvun alusta on Einar Candolinin Lutherin Vähä Katekismuksen tiettyä opinkappaletta käsittelevä väitöskirja ja kaksi Luther-elämäkertaa sekä V. Ammundsenin *Nuori Luther: tutkielmia hänen jumaluusopistaan* (1910). Henkilöhistorioita uskonnon alalla ovat J. J. Tengströmin kirjoittama *Gezelii den yngres minne* (1833) ja Aukusti Oravalan *Paavo Ruotsalainen* (1913).

Kristinuskon muista opeista kertovat L. H. Sandelinin *Piirteitä katolisuuden synnystä ja kehityksestä uskonpuhdistukseen saakka* (1898), D. Alcockin *Calvinin aikoina* (suomennos 1906) sekä U. Paunun *Kristinuskon ja pakanuuden taistelua Intiassa* (1919). Teosofiasta on harvinaiskirjoissa *Theosophia revelata d. i. Alle Göttliche Schriften Jak. Böhmens* vuodelta 1730 ja uskonnon luokassa Edv. Lehmanin *Mitä on teosofia* (1920). Huonokuntoisina kokoelmaan kuului Antti J. Pietilän *Zarathustra, Buddha, Kristus* (1911). Uskontotiedettä on kansainvälisestäkin tunnetun uskontotieteilijän Uno Holmbergin (myöhemmin Harva) teos *Elämänpuu : uskontotieteellisiä tutkielmia* (1920).

Vanhimpia oppikirjoja ovat J. H. Kurtzin *Lärobok i kyrkohistorien för högre läroanstalter* (1854) ja *Kirkkohistoria alkeis-oppilaitosten tarpeeksi*, jonka suomeksi toimitti K. G. Leinberg C. A. Corneliuksen oppikirjan mukaan (3. painos 1887). Kansakoulujen oppikirjana on pidetty myös Karl Ervastian teosta *Raamatun historia: jumalan sanan mukaisesti* (1892).

Filosofian ja psykologian luokassa on nelisenkymmentä teosta, joista kymmenkunta on psykologiaa; harvinaiskirjoissa on muutama lisää. Filosofiaan sisältyy etiikkaa, logiikkaa, tietoteoriaa sekä muutama teos estetiikasta, historianfilosofiasta ja uskon-

nonfilosofiasta. 1800-luvulta on 16 kirjaa. Noin puolet koko tämän luokan aineistosta on suomenkielisiä, ruotsinkielisiä on hiukan vähemmän, loput ovat saksankielisiä.

Väitöskirjoja on kuusi, joista yksi psykologiasta. Ne alkavat kokoelmassa 1750-luvulta ja päättyvät Raili Kaupin väitöskirjaan *Über die Leibnizsche Logik* (1960). Tämänkin alan merkittäviin kirjoittajiin kuuluu J. W. Snellman, jonka teoksista filosofiaan kuuluvat *Försök till framställning af logiken. Första häftet* ja *Philosophisk elementar-curs. 1.-3. häftet*, molemmat vuodelta 1837; psykologiaan taas *Idee der Persönlichkeit* vuodelta 1841. Snellmanin kootuissa teoksissa kirjallisuuden luokassa on hänen historianfilosofisia kirjoituksiaan. Näihin liittyy Pentti Airaksen väitöskirja *Yksilö ja hänen suhteensa yhteisöön J. V. Snellmanin historianfilosofiassa* (1956). Se on tosin luokitettu historiaan. Uskonnon, filosofian ja psykologian rajoille kuulunee Sören Kierkegaardin teos *Kuolemansairaus: kristillis-psykologinen kehitemä mielenlennykseksi ja herätykseksi* (suomennos 1924). Kierkegaardin *Kedon kukka ja taivaan lintu* on sijoitettu uskonnon luokkaan (1939).

Etiikan alaan kuuluvat muutamat H. G. Porthanin johdolla tuotetut väitöskirjat sekä J. G. Fichten *Die Bestimmung des Menschen* (1825), Jaakko Puupposen väitöskirja *Schleiermachersin etiikka : tutkimuksia moralifilosofian historiassa* (1909) ja Erik Ahlmanin tunnettu teos *Arvojen ja välineitten maailma: eettillis-idealistinen maailmantarkastelukoe* (1920). Estetiikkaan kuuluu K. S. Laurilan *Johdatus estetiikkaan. [1], Historiallinen osa* (1911). Ruotsinkielisiä vanhempia estetiikan teoksia on kaksi vuodelta 1868.

Tietoteoriaa edustavat G. I. Hartmanin *Kunskapslära: ett försök till framställning af vettenskapen om kunskapens grunder, lynne och värde* (1807), joka on sijoitettu harvinaiskirjoihin, ja Herbert Spencerin teoksen ruotsinnos *Utvecklingsläran* (1883). Logiikasta on Snellmanin teoksen lisäksi saksasta ruotsiksi käännetty *Lärobok i logiken = Logik zum Gebrauch für Schulen* (1835).

Psykologiasta on muutamia oppikirjoja 1800-luvulta: Z. J. Cleven *Försök till lärobok i psykologi* (2. uppl. 1858), G. A. Lindnerin *Lehrbuch der empirischen Psychologie als inductiver Wissenschaft : für den Gebrauch an höheren Lehranstalten und zum Selbstunterrichte* (1880) ja Th. Reinin *Oppikirja sielutieteessä* (1898). Reinin teoksen ensi painos on ilmestynyt vuonna 1883, kokoelmassa on ollut myös kolmas painos (1910), ja teoksen tärkeydestä kertonee, että sen viimeisin painos on vuodelta 1934. Myös Reinin logiikan oppikirja on kuulunut kokoelmaan.

Pääosa psykologian kirjoista on 1900-luvulta. Tunnetuin suomalainen kirjoittaja lie-nee Eino Kaila, jonka teoksista kokoelmassa on *Sielunelämän rakenne* (1923), sen sijaan ei – ainakaan enää jäljellä – hänen ehkä tunnetuinta teostaan *Persoonallisuus*. Suomenkielisiä kirjoja 1920-luvulta ovat A. R. Rosenqvistin *Elämänuran valinta ja kokeellinen ammattisielutiede* (1920) ja J. A. Hollon suomentama William Jamesin teos *Sielutiede ja kasvatus* (1926). Hollo on suomentanut myös Henri Bergsonin filosofisen teoksen *Henkinen tarmo* (1923). Kotimainen kasvatopsykologian teos on

Albert Liliuksen *Kasvavien tunne-elämä nykyaikaisten tutkimusten mukaan* (1925). Edelleen 1920-luvulta on E. Trömnerin suomennettu kirja *Hypnotismi ja suggestio* (1925). Yksi parapsykologian teoskin mahtuu psykologian luokkaan: J. H. Schmickin Tukholmassa 1889 painettu *Är döden slutet eller icke?: samtal öfver jordelifvet och menniskonaturen*.

Taide, musiikki ja urheilu

Kuvataiteesta ja esittävästä taiteesta on 30 kirjaa, joista 12 on 1800-luvulta. Kaksi kirjaa käsittelee teatteria; molemmat ovat 1860-luvulta, toinen on Ruotsista, mutta toinen on M. Weckströmin aineistokokoama *Anteckningar rörande teatern i Finland*.

Väitöskirjoja on kuusi. Niiden tekijöihin kuuluivat estetiikan teorian kehittäjä ja professori Yrjö Hirn, Englannissa mittavan uran taidehistorioitsijana ja diplomaattina tehnyt Tancred Borenius ja taidehistorian professori, akateemikko ja kriitikko Onni Okkonen, joka tunnetaan monista Suomen ja Euroopan taidetta koskevista teoksistaan. Vaasassa syntyneen monipuolisen mediavaikuttajan ja Yleisradiosta tutun Helge Miettusen väitöskirja *Johdatus elokuvan estetiikkaan* (1949) on Suomessa tämän alan ensimmäinen.

Taidehistoriasta ensimmäisiä suomenkielisiä teoksia ovat Eliel Aspelinin Saksassa julkaistu *Suomalaisen taiteen historia pääpiirteissään* (1891) ja Kaarlo Forsmanin (myöhemmin Koskimies) suomentama Wilhelm Lübken kaksiosainen *Taiteen historia pääpiirteissään* (1893). Luokkaan kuuluu lisäksi muutama estetiikan teorian kirja – vastaavia on myös filosofian luokassa –, pari taitelijamonografiaa, kirkkotaidetta ja taiteen eri lajeja käsitteleviä teoksia sekä uusimpina poikien askartelukirjoja.

Musiikin alalta on 50 teosta, joista viisi on nuottijulkaisuja ja kaksi väitöskirjaa. 1800-luvulta on 15 teosta, 1900-luvun kaikilta vuosikymmeniltä on vähintään neljä teosta kultakin. Musiikin historiasta on useita kirjoja: ensimmäisiä ovat Wilhelm Laguksen *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790-1890: bidrag till dess historik* (1890) ja Martin Wegeliuksen *Hufvuddragen af den västerländska musikens historia från den kristna tidens början till våra dagar* (1891). Tunnetuin lienee musiikin suurmiehen, Vaasan lyseon entisen oppilaan, Heikki Klemetin *Musiikin historia* (Osa I 1916, Osa II 1926). Klemetiltä on myös postuumina julkaistu *Sata arvostelua ja muita musiikki-kirjoituksia* (1966). Toisesta lyseon kuuluisasta oppilaasta, Toivo Kuulasta, on Tuomi Elmgren-Heinosen kirjoittama elämäkerta (1938).

Laulukirjoja on useita erityisesti 1800-luvulta kuten Heinrich Wächterin *Samling af valda sångstycken för skolorna* (toinen vihko Viipuri 1859), *Kirkko-veisun neuvoja ja opetuksia, ynnä suomalaisten virtten nuotti-kirjan ja messun sekä virtten luokka-laskun, että virsi-kanteleen ja vioolin soitannos-johdatuksien kanssa* (1871) ja *Miesäänisiä lauluja* (1892). 1900-luvun alusta on latinankielisten laulujen valikoima (1900) ja Heikki Klemetin *Valittuja kansanlauluja Etelä-Pohjanmaalta* (1909). Toivonliiton lau-

lukirja on vuodelta 1929, Valistuksen laulukirja 1935 ja SONR:n (Suomen opiskelevan nuorison raittiusliitto) laulukirja 1955.

Oppikirjoista ensimmäisiä ovat Suomen musiikkikasvatuksen isäksikin kutsutun, edellä jo mainitun, Martin Wegeliuksen *Lärobok i allmän musikära och analys. Kurs 1 & 2* (1888) ja *Oppijakso äänteenpäämisessä*. (I ja II 1893). Ilmari Krohnilta, sittemmin professorilta, on musiikin teorian kolme oppijaksoa (1911-1916). Krohn on kirjoittanut myös ensimmäisen kokoelmaan kuuluvan suomalaisen musiikkitieteen väitöskirjan (1899). Oppikirjoja on myöhemmiltäkin vuosikymmeniltä, esimerkiksi Lauri Ingmanin *Laula sinä, minä soitan: koulun laulu- ja soittokirja* (1969). Ingmanin väitöskirja musiikkitieteestä (1959) kuuluu kokoelmaan.

KUVA 12. Musiikilla oli Lyseossa tärkeä asema. Koulun oppilaisin kuuluivat mm. Toivo Kuula ja Heikki Klemetti.

Urheilua ja voimistelua on vähän alle parikymmentä julkaisua. Niistä puolet on 1800-luvulta ja viimeiset kaksi 1960-luvulta. Puolet ovat suomenkielisiä, mutta ruotsiksi on vain yksi vähemmän, useimmat 1800-luvulta, saksaksi on vuodelta 1875 ohjeet voimistelun opetukseen kahdeksanluokkaisille poika- ja tyttökouluille. Viktor Heikelin, ”suomalaisen voimistelun isän”, *Praktisk handbok i skolgyrnastik för gossar* on julkaistu 1874 ja hänen toinen kirjansa *Gymnastiska friöfningar: med och utan jernstaf* 1879. Myös Ivar Wilskman on antanut *Neuvoja kotivoimistelussa rautasauvalla* (1888). Wilskman oli tunnettu pohjaissyntyinen urheiluvaikuttaja, mm. SVULin ensimmäinen puheenjohtaja ja *Suomen urheilulehden* perustaja. Hänen teoksiaan on huonokuntoisina poistetuissa kirjoissa ja Tritonian muissa koulukirjastoissa.

Muita urheilukirjoja on hiihdosta, painista ja ”atletiikasta”, nyrkkeilystä ja alppihiidosta. Urheilun historiasta on Toivo T. Kailan kirja Paavo Nurmesta (1925) ja Martti Jukolan *Olympialaispoikia: suur-urheilijaimme kehitystarinoita* (1928). Lyseon 50-vuotishistoriikin toimittaneelta ja siihen useita artikkeleita kirjoittaneelta Alpo K. Rapolalta

on myös kirja *Kilpaurheilun alkuvaiheista Etelä-Pohjanmaalla 1870 - 1900: lähinnä sanomalehtitietojen perusteella* (1967).

Kaunokirjallisuus

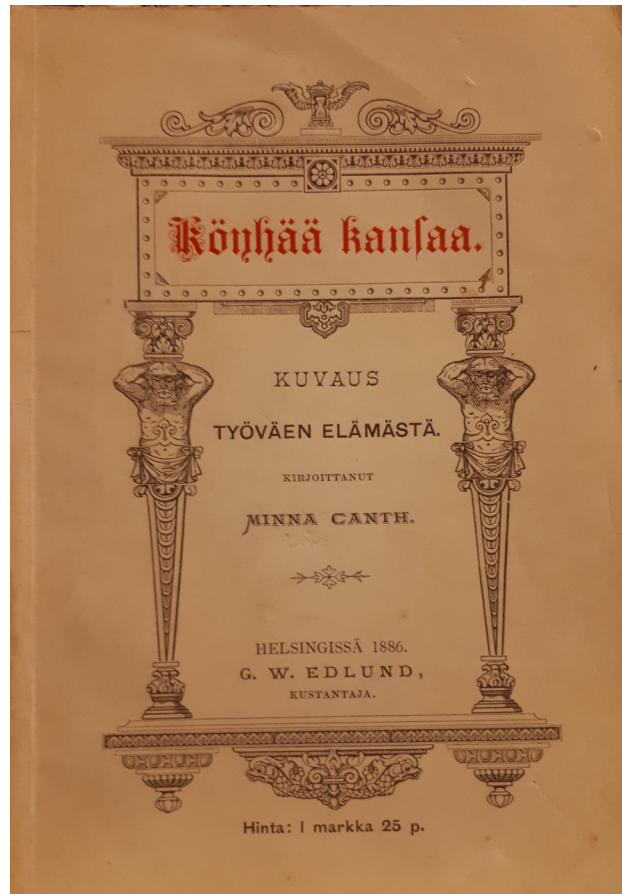
Kaunokirjallisuuden luokissa sekä suomen- että ruotsinkielinen kirjallisuus sisältävät parisataa kirjaa. Ruotsinkielisestä kirjallisuudesta suuri osa on koulujen lukemistoja ja sanakirjoja. Latinaksi ja saksaksi on nelisenkymmentä teosta, ranskaksi viisitoista, venäjäksi pari vähemmän, kreikaksi kymmenen ja englanniksi kahdeksan. Huonokuntoisina ja kaksoiskappaleina kokoelman ulkopuolelle jääneissä oli yli sata kaunokirjallista teosta. Pääosa niistä oli suomenkielisiä, mutta niihin kuului myös Goetheä ja Schilleriä saksaksi, pari ranskankielistä romaania sekä paljon latinankielistä kirjallisuutta. Luetteloidusta kaunokirjallisuudesta yli 70 prosenttia on 1900-luvulta, ulkopuolelle jääneistä vain puolet. Myös harvinaiskirjoissa on kaunokirjallisuutta.

Suomenkielisen kaunokirjallisuuden vanhin teos lyseon kirjastossa lienee Jaakko Juteinin *Wenäläinen, elli Runo Pohjan sodasta, aljettu Wenäjstä ja päätetty Pariisissa yhteiseksi rauhaksi* (1816). Runokokoelmia on mainittu jo edellä kirjallisuudentutkimuksen yhteydessä. Elias Lönnrotin *Kantele taikka Suomen kansan, sekä wanhaja että nykyempiä runoja ja lauluja* on 1820-luvun lopulta. *Kanteletar* on vuodelta 1840, uusien painos vuodelta 1937. *Kalevalasta* koulun vanhin painos on ruotsinkielisenä 1860-luvulta.

KUVA 13. Kaunokirjallisuuden ja tietokirjallisuuden raja ei aina ollut kovin selkeä.

Tunnettujen suomalaisten kirjailijoiden tuotantoa 1800-luvulta ovat mm. Minna Canthin viisi teosta, Juhani Ahon kolme kirjaa – 1900-luvun puolelta niitä on kuusi lisää - sekä Santeri Alkion ja Pietari Päivärinnan kansankuvaukset. Huomion arvoista on, että Aleksis Kiven teoksia kokoelmassa ei ole lainkaan, mutta voitaneen olettaa, että ne ovat paljosta lukemisesta loppuun kuluneet. Suomenkielisistä näytelmistä vanhin on Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran julkaisemana *Näytelmiä* (I osa 1868), tunnettu myös nimellä *Kala-tyttö*.

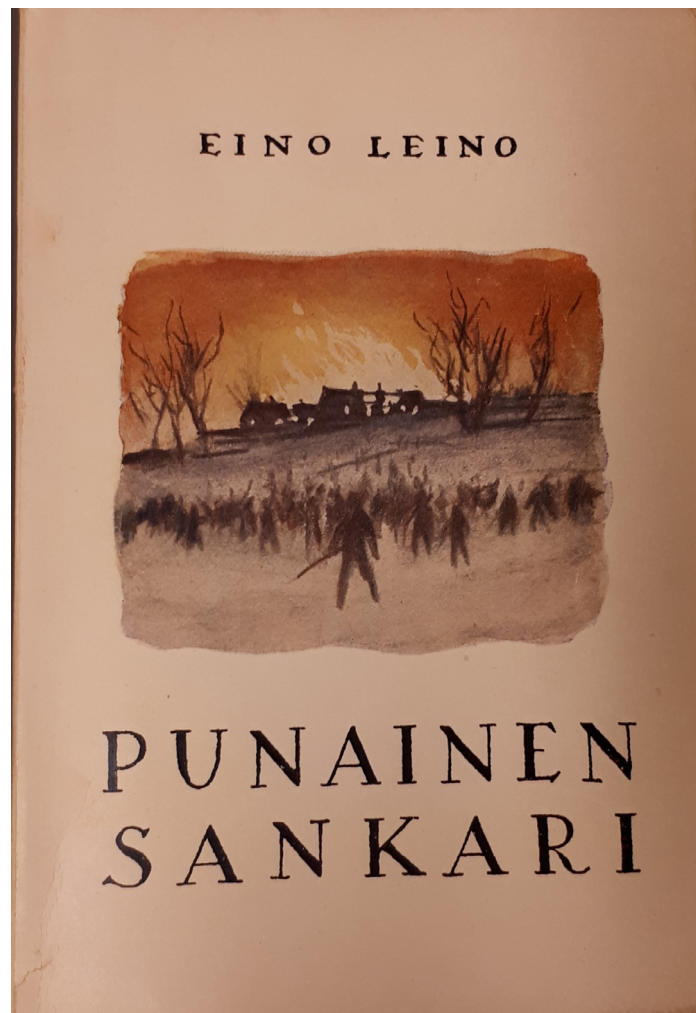

KUVA 14. Minna Canthin teoksia Lyseon kirjastossa oli useita. Lyseon oppilaat esittivät Canthin näytelmiä sekä konventtinsa tilaisuuksissa että yleisöllekin.

Ajalle tyypillisiä ovat ylioppilaiden toimittamat albumit: niitä on laadittu J. W. Snellmanin 75-vuotispäivän kunniaksi (1881) ja Elias Lönnrotin 80-vuotispäivälle (1882). Lisäksi kokoelmassa on Pohjalais-osakunnan ja Hämeäläisen osakunnan albumeita.

Ulkomaisen kirjallisuuden vanhimpia suomennoksia on Lohtajalla syntyneen lääkärin sekä kielten ja kirjallisuuden tuntijan E. A. Ingman *Lauluja Anakreonilta ynnä myös laulu Sappolta* (1834). Moniosainen *Mansikoita ja mustikoita* -kokoomateos sisältää eri kirjoittajien tekstejä antiikista alkaen. 1870-1890-luvulta ovat mm. Kaarlo Forsmanin (myöhemmin Koskimies) antiikin kirjallisuuden käännökset ja 1880-luvulta Paavo Cajanderin Shakespearen näytelmien mittava suomennostyo.

1900-luvun kahdelta ensimmäiseltä vuosikymmeneltä on useita historiallisia romaan-
neja ja kertomuksia. Yrjö Koskisen *Pohjan-piltti* (1905) kertoo 1200-luvun lopulta,
nimimerkki Auran *Härkmanin pojat* (1908) isonvihan ajasta ja Teodor Varjolan *Eri
leireistä* (1919) sortovuosista. Suomalaisista kirjailijoista kokoelmassa on teoksia mm.
Jalmari Finneiltä, Eino Leinolta, Ilmari Kiannolta ja Hilja Haahdelta. Santeri Ivalolta on
monta historiallista romaania, joista ensimmäiset, Ingmanin nimellä kirjoitetut, ovat jo
1800-luvun puolelta. Muistelmakirjallisuus on tieto- ja kaunokirjallisuuden rajamaata.
Siihen kuuluvat mm. J. W. Hasselblattin *Siperiaan karkoitettuna* vuodelta 1917 sekä
Kristian Swanljungin *Ajettuna kuin villieläin* (1928) ja *Manifestin jäljillä: Venäjällä, Af-
ganistanissa ja Siperiassa vuonna 1918* (1929). Swanljung oli muuttanut Vaasasta
Pietariin, toiminut siellä liikealalla ja lähtenyt 1918 Siperiaan, josta hän joutui Venä-
jän sisällissodan valkoisten puolella toimineena pakenemaan pitkin Aasiaa. Ruotsin-
kielisistä teoksista on useita suomennoksia, tunnetuimpiin kuulunee Sara Wacklinin
Satanen muistelmia Pohjanmaalta.

KUVA 15. Eino Leinon teos kuuluu vuoden 1918 jälkeiseen kirjallisuuteen.

Lyseon kirjaston painopiste, vuoden 1918 kansalaissota, näkyy vahvasti tuon vuosikymmenen lopun ja 1920-luvun kaunokirjallisuudessa. Vuodelta 1918 on kymmenen kirjaa, mm. nimimerkki Väinö Saraojan *Vapaussodan verikentillä: seikkailukertomus Suomen vapaussodasta*, Niilo Mantereen *Valkea maa: uusia runoja*, Ilma Virtalan *Valkea kansa*, Kurt Reuterin *Då pojarna drogo ut*, ja Arvi Järventauksen *Tykkien virsi: kenttäpappin kokemuksia ja mielialoja vapaussodan päiviltä*. Samaan ryhmään kuuluneen Eino Railon *Kynällä ja kiväärillä: "sissin" pakinoita itsenäisyys- ja vapauttaistelumme ajalta*. Eino Leinon romaani *Punainen sankari: murroskauden kertomus* on vuodelta 1919. Leinolta on myös *Vöyrin sotakoulu: haastatteluja ja historiikkia*, johon sisältyy Leevi Madetojan säveltämä Vöyrin kaartin marssi. 1920-luvulta aiheeseen liittyy Jalmari Saulin ja Ilmari Kiannon teoksia ja erikoisuutena Lilli Porthanin *Valkoinen kenraali ja pieni Heinrichi: satuja ja kertomuksia*. Kansalaissodan punainen osapuoli näkyy ehkä Konrad Lehtimäen teoksissa, joista kaksiosainen *Taistelija* on ainakin osaksi omaelämäkerrallinen; Lehtimäki toimi 1920-luvulla mm. sosiaalidemokraattien kansanedustajana.

1930-luvulla isänmaallisuus ja kansalaissota ovat edelleen esillä. Merkittävin kaunokirjallinen teos on F. E. Sillanpään *Hurskas kurjuus*. Eniten kaunokirjallisia teoksia tuolla vuosikymmenellä on ruotsalaiselta nimimerkki Carl Blinkiltä: uusina suomenkielisinä painoksina julkaistuja historiallisia romaaneja Ruotsin kuninkaista on hankittu yksitoista nimekettä. Muista suomennetuista nuortenkirjoista mukana on Mark Twainin *Tom Sawyerin seikkailut*.

Voi olla satunnaista, mitä kirjoja 1940- ja 1950-luvuilta kirjastoon on tullut. Joka tapauksessa näitä on aika vähän. Tunnettuja kirjailijoita ovat Lauri Pohjanpää, Johannes Linnankoski, Eeva Joenpelto ja Yrjö Kokko sekä Vaasan-Jaakkoo. Humoristisia näytelmiä ovat nimimerkki Ollin *Herätyskello ja viisi muuta vallatonta näytelmää* (uusi painos 1950) ja nimimerkki Agapetuksen huvinäytelmä (1951). 1960-luvulta alkaen suomenkielistä kaunokirjallisuutta ei kirjastossa enää juuri ole.

Ruotsinkielisessä kirjallisuudessa on 1800-luvulta Runebergin, Topeliuksen ja Snellmanin teoksia, joista pääosa on kirjastossa myös suomeksi. Osa lyseon kokoelmaan kuuluneista on jäänyt luetteloidun kokoelman ulkopuolelle, koska niitä on jo ollut Tritonian muissa kokoelmissa. Jac Ahrenberg on kirjoittanut kaunokirjallisuuden ohella historiaa, matkakuvauksia muita kirjoituksia, joita on kirjastossa 1800-luvulta alkaen. Franz Mikael Franzénin runoja on vuosilta 1867 ja 1901. Emil Nervanderin historiallinen näytelmä *Vid Anjala: romantiskt skådespel från 1788* on vuodelta 1863. Ruotsinkieliset kirjalliset albumit kuten *Poetisk och litterär kalender, till förmån för det den 22 maj 1852 brandskadade Björneborg* (1853), *Veteranen: poetisk kalender* (1858) ja *Biet: litterär kalender med bidrag af inhemske författare* (1868) ovat todennäköisesti olleet hyviä esikuvia myöhemmille suomenkielisille albumeille.

1900-luvun alkupuolelta on Gunnar von Numersin ja Arvid Mörnen runoja ja 1910-luvulta Dagmar Ruinin ja K. A. Tavaststjernan historiallisia romaaneja. Verner von Hei-

denstamilta, vuonna 1916 Nobel-palkinnon saaneelta kirjailijalta, on teos *Karolinerna* sekä ruotsiksi (1922) että suomeksi (1927); hänen tekstiään on myös kansakoulujen lukukirjassa *Ur vår tids litteratur* (1909). Kansatieteen suuntaan vievät Vaasassa 1921 julkaistut *Byyrallor : folklivsbilder på österbottniskt bygdemål, 1-3* (2. painos), tekijöinä A. J. Nygren ja Kristian Vilhelm Åkerblom, sekä J. E. Rosbergin *Gammaldagsfolk m.m.* Selma Lagerlöfiltä, Esaias Tegnériltä ja Viktor Rydbergiltä on 1920-luvulta koulujen lukemistoiksi tarkoitettuja tekstejä. Tegnérin teoksia on myös 1800-luvulta, samoin Rydbergin, jolta on lisäksi 1900-luvun alusta Valter Juvan suomentama teos.

Tukholmassa 1932 julkaistu nimimerkki John Wilmoren *Doktor Barrys experiment och andra detektivberättelser* ja hollannista käännetty Ivansin *Dobbelgångaren* (1943) tuovat ruotsinkieliseen kokoelmaan salapoliisikertomukset. Maailmankirjallisuuden ruotsinnoksina on mm. Goetheä, Tolstoita ja Nietzscheä sekä 1860-luvulta Ariostoa ja Boccaccion Decamerone.

Saksankielisessä kaunokirjallisuudessa on Schillerin ja Theodor Körnerin kootut teokset, Goethen *Egmont*-näytelmä ja Wilhelm Buschin – *Maxin ja Moritzin* tekijän - *Humoristischer Hausschatz* (1902). Englannin-, ranskan- ja venäjänkielisestä kirjallisuudesta on lähinnä muutamia käännöksiä ja kirjallisuudenhistoriaa. Latinaksi on mm. Ciceroa, Cornelius Neposta, Horatiusta, lisäksi on paljon käännöksiä saksaksi ja jonkin verran myös ruotsiksi. Latinankielisiä koululauluja on suomen- ja ruotsinkielisin sanoin vuodelta 1900.

Muut julkaisutyypit

Edellä on eri tieteenalojen yhteydessä käsitelty jonkin verran oppikirjoja ja väitöskirjoja ja mainittu joitakin teoksia harvinaiskirjojen monialaisesta luokasta. Tässä luvussa näitä lajeja kuvataan yleisluonteisemmin. Varsinaisia muita julkaisutyyppejä ovat lehdet ja muut kausijulkaisut sekä nuotit ja kartat, joihin on viitattu musiikin ja maantieteen luokkien tarkastelussa.

Oppikirjat

Oppikirjan käsitettä on vaikea määritellä yksiselitteisesti. Jos erilaisia kielten lukemistoja, ylioppilastehtäviä ja muita omaehtoista opiskelua ensisijaisesti tukevia oppaita tai muuhun kuin kouluopetukseen tarkoitettuja teoksia ei oteta mukaan, niin oppikirjoja on kokoelmassa yli 200. Niistä vajaa puolet on julkaistu ennen vuotta 1900 ja reilu kolmasosa 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä. 1940-1960-luvulta on vain 15 oppikirjaa.

Lyseon aloittaessa toimintansa suomenkielisiä oppikirjoja oli melko vähän. Kovin paljon tietoa ei ole oppikirjojen laadusta, mutta Arthur Järnefelt, joka pääsi lyseosta ylioppilaaksi vuonna 1890, kirjoitti lyseon 50-vuotishistoriikissa:

”Nykyajan oppilaiden on vaikea käsittää, mitä harmia huonoista oppikirjoista oli opetukselle 40-45 vuotta sitten. ... Kehnoimmat oppikirjat meidän kouluaikoimme olivat kirkkohistoriassa ja uskonnossa. Edellinen on ahdettu täyteen vuosilukuja melkein pä kuin logaritmin taulukot. Ullmanin uskonto-oppi oli taas sekä sisällöltään että kieleltään ehkä kaikkein vaikeatajuisin oppikirja, mitä maamme suomenkielisissä kouluissa koskaan on luettu. Opettajamme ’Masa’ koetti sitä meille parhaan taitonsa mukaan selventää, korjasipa eräitä kappaleita siitä kokonaan uuteen muotoon, kuten esim. todistukset Jumalan olemassaolosta. ...”

”Paljon paremmat eivät olleet historiankaan oppikirjat. Suomenkieli oli niissä kurjaa ja sisältö pääasiallisesti kuvauksia sodankäynnistä lukuisine vuosilukuihin. Sitä vastoin olivat oppikirjat matematiikassa aikansa parhaimmat.” (Järnefelt 1930, s. 223-224)

Järnefeltin mainitsemaa Ullmanin uskontokirjaa kokoelmassa ei enää ole. Kirkkohistoria tarkoittanee uskonnon yhteydessä jo mainittua K. G. Leinbergin suomentamaa *Kirkkohistoria alkeis-oppilaitosten tarpeeksi*, jonka Rapila (1980a, s. 70) kertoo olleen käytössä. 1870-luvulta on H. L. Melanderin ja D. Hahlin suomenkielisiä oppikirjoja uuden ajan, vanhan ajan ja Suomen historiasta, mutta niitä tuskin oli käytössä Järnefeltin kouluaikana. Ainakin alkuaikoina käytettiin A. W. Gruben *Kertomuksia ihmiskunnan historiasta* (Rapila 1980a, s. 71), siitä kokoelmassa on jäljellä yksittäisiä osia. 1900-luvun alusta on *Yleinen historia kertomuksittain koulujen alemmille luokille*. Historian oppikirjoja on myöhemmiltäkin vuosikymmeniltä, viimeinen kuitenkin vuodelta 1933.

Matematiikasta ensimmäisiä ovat aiemmin mainitut E. Bonsdorffin teokset, joita Järnefelt ehkä tarkoitti. Suomen kielen ensimmäisiä oppikirjoja olivat Rapilan mukaan (1980a, s. 70-71) Topeliuksen *Maamme*-kirja ja *Välskärin kertomukset*. Kalevi Häyry (2018) on kertonut, että *Maamme*-kirjaa luettiin vielä 1940-luvulla, jolloin silloisesta painoksesta piti yliviivaamalla poistaa osia, kun Suomen rajat olivat muuttuneet. Ainoa jäljellä oleva suomenkielinen *Maamme*-kirja kokoelmassa onkin vuoden 1940 painos. *Välskärin kertomuksia* on 1890-luvulta.

Väitöskirjat

Kun Suomessa 1800-luvulla oli vain yksi yliopisto eikä kovin monta ylioppilastutkintoon valmistavaa lukiota, niin lukioiden kirjastoihin lahjoitettiin runsaasti väitöskirjoja. Vaasassakin näitä on sekä Vasa svenska lyceumin että suomenkielisten koulujen, Vaasan lyseon ja Vaasan tyttökoulun, kirjastoissa; ruotsinkielisen tyttökoulun kirjastoa ei ole säilytetty. Lyseon luetteloitu väitöskirjakokoelma on 16 prosenttia koko kokoelmasta, ja väitöskirjoja kuuluu myös kokoelman ulkopuolelle jääneiden luetteloihin. Mielenkiintoista on, että 1700-luvulta väitöskirjoja on suunnilleen saman verran kuin 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä.

Väitöskirjoja on 16 kappaletta harvinaiskirjoissa. Muissa luokissa väitöskirjoja on 615, joista yli kolmasosa on julkaistu ennen vuotta 1900. Väitösten monipuolisuudesta kertoo se, että 1700-luvulla mukana on lääketiedettä, oikeustiedettä, teologiaa, mutta myös teologian ja fysiikan yhdistelmä, numismatiikkaa, tervan valmistusta, kansantaloutta, Suomen kirjallisuuden historiaa, hydrologiaa, Amerikan kasveja jne. 1910-luvulla kolmannes väitöskirjoista on lääketiedettä, reilu 20 prosenttia luonnontieteitä, sekä historiaa että kielitiedettä on kymmenen prosenttia, yhdeksän prosenttia teologiaa. 1950-luvun väitöskirjoista puolet on lääketiedettä; luonnontieteitä ja yhteiskuntatieteitä molempia on yli 16 prosenttia.

Tritoniassa hyvin suuri osa väitöskirjoista on nidottuja sidoksia, joita ei ole koskaan avattu. On siis ollut harvinaista, että koulukirjaston väitöskirjoja olisi joku lukenut.

Harvinaiskirjat

Harvinaiskirjojen luokkaan on sijoitettu noin 350 teosta. Niistä 16 on väitöskirjoja ja 14 karttoja; lisäksi on tuntemattoman kustantajan *Typografinen muistolehti* vuodelta 1892. 13 vanhinta teosta on 1600-luvulta, 65 on 1700-luvulta. Myös 1900-luvun kirjoja on poikkeuksellisesti otettu tähän luokkaa, niitä on jopa vajaa kolmas osa, tärkeänä alueena siinä ovat kartat.

Tieteenaloista laajimmat ovat yhtä suurella osuudella uskonto ja teologia sekä yhteiskuntatieteet, lähinnä Ruotsin vallan ajan oikeustiede ja hallinto. Seuraavaksi eniten on kaunokirjallisuutta mukaan lukien antiikin pääasiassa latinankielinen kirjallisuus, sitten tulevat maantiede, kielitiede, historia ja luonnontieteet. Yli puolet harvinaiskirjoista on ruotsinkielisiä. Suomenkielisiä teoksia on 14 prosenttia, latinankielisiä hiukan enemmän ja saksankielisiä kymmenen prosenttia.

Muusta kokoelmasta hiukan poikkeavaa kirjallisuuden aloja harvinaiskirjoissa edustavat mm. kaksi ajanlaskua käsittelevää teosta *Computus manualis, eller: tide-räkning på finger-lederna* vuodelta 1724 ja *Almanach eli ajan-tieto : meidän Wapahtajam Christuxen syndymän jälkeen vuonna 1775*. Erikoisuus on myös saksalainen keittokirja vuodelta 1724: *Das neueste und wohl-eingerichtete Koch-Buch : in welchem zu finden, Wie man nich alleine allerley gute, delicate und wohlschmeckende Speisen... bereitet und zu Tisch tragen, Sondern auch allerhand Früchte einmachen... könne*.

Harvinaiskirjoista monet ovat saatavina digitaalisina Kansalliskirjaston tietokannoista.

Kausijulkaisut

Lyseon kirjaston erikoisuus ovat itsenäisyyden alkuaikojen lehdet, joista kirjastossa on joitakin numeroita. Näitä ovat julkaisuaikoinen:

Nyky aika : Uuden Päivän klubin viikkolehti. 1918

Tuleva Suomi : aikakauslehti kansalaiselämää varten - ilmestyi Edistysseurojen kustannuksen julkaisemana 1918-1922

Suunta : poliittinen viikkolehti. 1919-1925

Maailma - yleisaikakauslehti, kulttuurilehti 1918-1929

Suomen heimo : kansallispoliittinen aikakauslehti. Julkaisija Akateeminen Karjala-seura 1923-1944

Fenno-ugria : suomalais-ugrilainen kulttuurilehti. Julkaisija Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. 1925

Itsenäinen Suomi : puolueeton kuukausijulkaisu. 1926-1946

Jääkäri-invaliidi : Jägarinvaliden. Julkaisija Jääkäriiliitto 1928-1939.

Tavallisista aikakauslehdistä esimerkiksi *Kyläkirjaston kuvalehti*, *Suomen kuvalehti*, *Pyrkijä*, *Luonnon ystävä* ja *Lasten kuvalehti* ovat tulleet myös oppilaiden Koe-seuran kirjastoon. 1800-luvun suomenkielisiä lehtiä lyseon kirjastossa ovat mm. *Mehiläinen*, *Kieletär*, *Valvoja*, *Matti Meikäläinen*, *Uusi kuvalehti*, *Suomi* sekä *Nyky aika* jota toimittivat mm. Kasimir ja Eino Leino. Eri alojen lehtiä olivat mm. *Suomen teollisuuslehti*, *Pikakirjoituslehti*, *Suomen terveydenhoito-lehti*, *Suomen kalastuslehti*, *Suomen museo*, *Suomen urheilulehti* ja soitannollinen kuukausilehti *Säveleitä*.

Tieteellisiä 1800-luvulta alkavia aikakauskirjoja kirjastossa ovat mm. *Neuphilologische Mitteilungen*, *Bulletin de la Commission géologique de Finlande*, *Historiallinen aikakauskirja*, *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia*. Harvinaisempi on meteorologinen lehti *Ukonilmat Suomessa*, joka ilmestyi 1888-1906 vaihtelevilla nimillä. Uskonnollisia julkaisuja oli useita.

1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä lehtiä tilattiin melko paljon. Niistä pääosa oli suomenkielisiä, mutta mukana oli joitakin ruotsinkielisiä lehtiä sekä ainakin yksi saksankielinen viikkolehti eli *Naturwissenschaftliche Wochenschrift*.

Sanomalehtiä ei yleensä säilytetä kirjastoissa, mutta lyseon kirjastossa on yksittäisiä numeroita seuraavista lehdistä: *Åbo allmänna tidning*, *Finlands allmänna tidning*, *Wasabladet*, *Spanska flugan* (v. 1839-1841), *Turun viikko-sanomat*, *Helsingin uutiset* sekä *Lovisa notisblad*. Vaasassa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa ilmestyneitä suomenkielisiä lehtiä siellä ei ole säilytetty.

Lehtien lisäksi kokoelmaan kuuluu virallisjulkaisuja kuten *Suomen virallisen tilaston osia* ja *Valtiokalenterin* numeroita ruotsiksi ja suomeksi, *Suomalaisen tiedeakatemian esitelmien ja pöytäkirjojen* sarjaa, koulujen vuosikertomuksia, osakuntien julkaisuja, *Kansanvalistusseuran kalentereita*. Säätyvaltiopäivien ajalta on Pappissäädyn pöytäkirjat ja papeista myös *Waasan yksityisen pappeinkokouksen pöytäkirja*

vuodelta 1893. Kokoelman ulkopuolelle jääneissä lehtivuosisikertoja ja sarjoja on yli neljäkymmentä.

Kartat ja nuotit

1800-luvun suomalaisia kartastoja ovat Suomen matkailijayhdistyksen julkaisema *Matkailijakarttoja matkustusta varten Suomessa – Turistkartor för resor i Finland* vuodelta 1890 ja *Finland: kartbok – Suomi: kartasto* vuodelta 1894; jälkimmäisen uusi painos on vuodelta 1909. Useita geologisia karttoja on vuodelta 1891. Suomen maantieteellisen seuran *Suomen kartasto* ja erillinen tekstikirja ovat vuodelta 1899 ja vuodelta 1911. Näiden lisäksi on edellä mainitun J. E. Rosbergin ja H. H. Hagmanin toimittama *Suomen käsikartta* vuodelta 1905. Harvinaisempi teos on Kustannusosakeyhtiö Kirjan vuonna 1918 julkaisema *Suomen, Kaukokarjalan ja Kuolan niemimaan kartta*.

Suomalaisten karttojen ohella kokoelmassa on ruotsinkielisiä ja Ruotsissa julkaistuja karttoja, mm. Päiväntasaajan Afrikasta. Saksankielisiä karttoja ovat Leipzigissa 1887 painettu Richard Andreen 120-sivuinen karttakirja sekä erityisesti koulukäyttöön tarkoitettut karttakirjat vuosilta 1891, 1901 ja 1902; vuodelta 1924 on Sveitsin kartta koululaisille. Harvinainen Suomen kirjastoissa on Götzin latinan- ja saksankielinen tähtikartta pelkillä silmillä nähtävistä tähdistä *Tabulae caelestes : continentes omnes stellas caeli borealis nec non australis nudis oculis conspicuas = Himmel-Atlas : enthaltend alle mit blossen Augen sichtbaren Sterne beider Hemisphaeren für das Jahr 1925* (5. Auflage 1920).

Nuottijulkaisuihin kuuluvat evankelis-luterilaisen kirkon koraalikirjat vuosilta 1904 ja 1965. Niiden lisäksi kokoelmassa on *Kansanlauluja* vuodelta 1888, *Sekaäänisiä lauluja* -sarjan 8. vihko: *Kantaatti promotioni-juhlallisuuksia 1890* sekä L. J. G. Strählen sovittama *Kahdeksan laulua mies- ja poikakuorolle* vuodelta 1941.

Lopuksi

Vaasan lyseon kirjasto sisältää monipuolisesti tietoa eri aloilta. Vaikka väitöskirjoista ja tieteellisten sarjojen osista suuri osa on jäänyt lyseon opettajilta ja oppilailta lukematta, tutkittua ja käytännön tietoa on ollut tarjolla lähes kaikilla aloilla kansantajuina esityksinä ja oppikirjoina. Ruotsin kielen asema kokoelmassa on vahva koko ajan, mutta erityisesti 1800-luvulla. Silloin enemmistöltään ruotsinkielisessä kaupungissa ja oppineiden kirjoittaman kirjallisuuden kielenä tämä on ollut luonnollista.

Tärkeä erikoiskokoelma lyseon kirjastossa on Suomen historian vuotta 1918 koskeva kirjallisuus. Tämä näkyy historian omana alaluokkana Vapaussota, mutta myös kaunokirjallisuudessa ja aikakauslehdissä. Historian asema kokoelmassa on muutenkin vahva. Muistelmia, henkilöhistoriaa ja historiallisia romaaneja on paljon – niitä myös julkaistiin paljon 1800-luvun lopulta alkaen. Kaunokirjallisuudessa näytelmiä ja

suomenkielistä lyriikkaa on hyvin vähän proosaan verrattuna. Runoja on enemmän ruotsiksi kuin suomeksi.

Lyseon hankittujen tai saatujen tietokirjojen suomalaisista kirjoittajista monet ovat päätyneet erikoisalojensa professoreiksi, toimineet kansanedustajina, diplomaatteina tai muissa merkittävässä asemassa. Ainakin neljältä kirjoittajalta lyseon kirjastossa on yli 20 kirjaa – tosin mahdolliset moniosaiset teokset on laskettu osien mukaan. Näitä ovat: Z. Topelius, Julius Krohn, J. W. Snellman ja Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen. Vähintään kymmenen kirjaa kirjastoon saaneita ovat Valfrid Vasenius, Oscar Rancken, J. L. Runeberg, Santeri Ingman (Ivalo), Juhani Aho, Agathon Meurman, August Ahlqvist, O. M. Reuter, Eliel Aspelin-Haapkylä ja E. N. Setälä sekä historiallisia romaaneja kirjoittanut ruotsalainen nimimerkki Carl Blink. Suomentajana huomattavan määrän kirjoja on kääntänyt Kaarlo Forsman. Lähes kaikilta mainituilta on lisää teoksia huonokuntoisten ja kaksoiskappaleina poistettujen luetteloissa. Ne mukaan lukien suosituimmaksi kirjailijaksi nousee Santeri Ingman-Ivalo.

Kun mietitään linkkejä Vaasaan tai Pohjanmaahan, Yrjö-Koskinen oli syntynyt ja käynyt koulua Vaasassa, Topelius syntyi Uudessakaarlepyyssä ja Snellmankin asui lapsena Kokkolassa ennen kuin siirtyi Ouluun. Rancken oli Vasa svenska lyceumin rehtori. Erytysmaininnan ansaitsee lyseon oma kasvatti Heikki Klemetti, jonka seitsemään kokoelmassa olevaan teokseen sisältyy paitsi musiikin historiaa myös kirjat suomalaisista kirkonrakentajista 1600- ja 1700-luvuilla (1927) ja vierasperäisistä muinaisnimistä (1950). Pohjanmaata koskevia teoksia on muutamissa luokissa.

Vaasan lyseon kirjaston keskeisen osan muodostaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenien kirjallisuus. Kun uusia kirjoja on 1930-luvun jälkeen suhteellisen vähän, 1900-luvun tutkijoiden ja kirjailijoiden teoksista puuttuu pääosa. Harvinaiskirjojen luokkaan sijoitetuista kirjoista löytynee joitakin aarteita asiantuntijoiden tutkittaviksi. Mahdollisia kokoelman puutteita on vaikea arvioida, koska usealla vuosikymmenellä ahkerimmin luetut kirjat ovat ehkä kuluneet loppuun, eivätkä enää päätyneet Tritoniaan. Näin lienee käynyt esimerkiksi Aleksis Kiven teoksille, joita ei ole lainkaan kokoelman nykyisissä luetteloissa.

Lähteet

Kirjalliset lähteet

Järnefelt, Arthur (=A.J-It). 1930. Pikapiirtoja ja pikkujuttuja. Teoksessa: Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 223-230.

Kahva, K. E. 1930. Yksityislyseossa ensi vuosina. Teoksessa: Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 96-117.

- Klemetti, Heikki. 1930. Vaasassa 50 vuotta sitten. Teoksessa: Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 214-222.
- Lehtikanto, Mirjam. 1964. Vaasa kirjastokaupunkina. Vaasa: Vaasan kaupunki.
- Lehtikanto, Mirjam. 1980a. Lyseon vaiheet 1905-1930. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 165-180.
- Lehtikanto, Mirjam. 1980b. Lyseon vaiheet 1930-1960. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 181-209.
- Rapila, Alpo K. 1980a. Yksityislyseon ensimmäinen lukuvuosi. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 45-75.
- Rapila, Alpo K. 1980b. Varojen kerääminen lyseon tarpeisiin. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 76-103.
- Rapila, Alpo K. 1980c. Lyseon ensimmäinen 25-vuotiskausi. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 125-164.
- Rintanen, Markku [et al.] (toim.) 2000. Oi niitä aikoja: tarinoita ja tapahtumia Vaasan lyseon eri vuosikymmeniltä. Julkaisija Vaasan Lyseon Entiset Oppilaat (VALEO) ry. Vaasa, 2000.
- Rintanen, Markku. [2006]. Suomenkielisten oppikoulujen perustaminen Vaasaan. Teoksessa: Tritonia. Hereditas culturalis Wasaensis. Saatavana: <https://www.tritonia.fi/hcw/>
- Tritonia. Kokoelmat. Vaasan lyseon ja Vaasan tyttökoulun koulukirjastot. Saatavana: <http://uva.libguides.com/kokoelmat/vaasankoulukirjastot>
- Tuominen, Gunnar. 1967. Vaasan lyseon vaiheita puheitteni valossa. Vaasa: Vaasan lyseon entiset oppilaat ry.
- Turtonen, Heikki & Eerola, Kalle. 2017. Lyseon kirjakokoelma – vaiheet Lyskasta Tritoniaan. Teoksessa: Vaasan lyseon lukio. Vuosikirja 2016-2017. Saatavana: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwiorMSuzpjkAhVoxlsKHb6kCTIQFjAAegQIARAC&url=http%3A%2F%2Flyseo.vaasa.fi%2FTekstitiedostoja%2Fvuosikirja_2016-2017.pdf&usg=AOvVaw2jGzZiR-VIQORIXVVtCDUNt
- Vaasan lyseo. Kertomus. 1960-1961. Vaasa, 1961.
- Vaasan lyseon kirjasto. Aineisto aloittain - Samlingens omfattning enligt ämne (31.10.2017) Tritonia. http://uva.libguides.com/ld.php?content_id=24933196
- Vaasan reaalilyseo. Kertomus 1892/1893-1913/1914 (1900-1914). Vaasa.
- Vainio, I. (toim.) 1946. Vaasan suomalainen lyseo. Kertomukset lukuvuosilta 1939-1946. Vaasa.
- Vainio, I. (toim.) 1955. Vaasan lyseo. Kertomus lukuvuodesta 1954-1955. Vaasa.
- Vörlund, Veikko [et al.] (toim.) 2007. VaLEO 60 vuotta: juhla- ja toiminnasta vuosina 1947-2007. Vaasa: Vaasan Lyseon Entiset Oppilaat (VaLEO).
- Ylipoti, Matti. 1980. Vaasan lyseo 1960-80. Teoksessa Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa, S. 210-227.

Haastattelut ja viestit

Häyry, Kalevi. 2018. Sähköpostivietti vastauksena Vuokko Palosen tiedusteluun 20.2.2018.

Nuuja, Ismo. Haastattelu puhelimitse 23.8.2019

Tietokannat

[Melinda. Kansalliskirjasto.](#)

[Tritonia. Finna.](#)

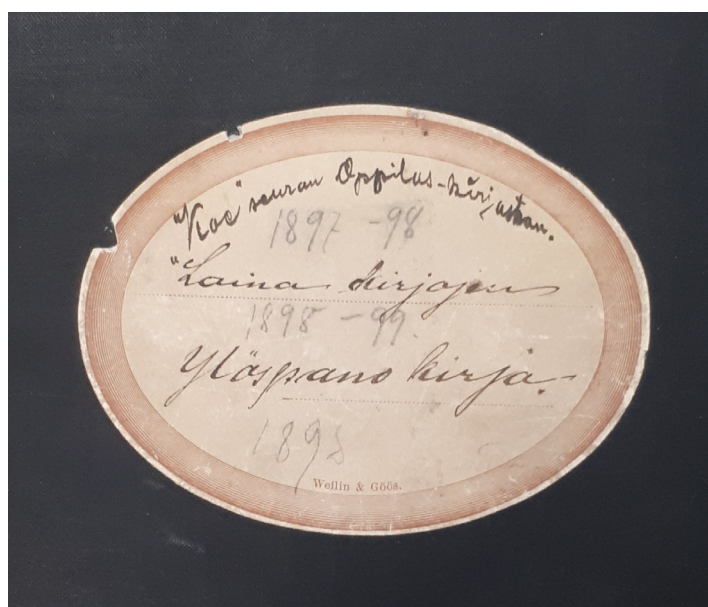
Vuokko Palonen

Vaasan lyseon oppilaiden ”Koe-seuran” kirjasto 1880-luvulta 1930-luvun lopulle

Lyseon ja Koe-seuran synty

Vaasan suomalaisen yksityislyseon perustaminen enemmistöltään ruotsinkieliseen kaupunkiin vuonna 1880 oli ympäröivän maakunnan aktiivisten ihmisten aikaansaannos. Kaupunkiin oli perustettu suomenkielinen kansakoulu vain kolme vuotta aikaisemmin, mutta maakunnassa kansakouluja oli ollut jo 1850-luvun lopulta alkaen. Innostus lasten kouluttamiseen nimenomaan suomenkielisessä oppikoulussa oli saatu syttymään koko maakunnassa, ja paikaksi valittiin itsestään selvästi koulukaupunkina jo 1600-luvun lopulta lähtien tunnettu Vaasa.

Oppilaiden taustat ja lähtökohdat erosivat monin tavoin toisistaan. Kouluun tulleille opintie ei aina ollut helppoa, kun taustaopintojakaan ei välttämättä kovin paljon ollut. Ikäerokin saattoi olla jopa yhdeksän vuotta. Lyseon poikia yhdisti heidän erityisasemansa suomenkielisen koulun oppilaina. Parin vuoden sisällä koulun perustamisesta oppilaat perustivat oman oppilasyhdistyksen eli konventin, ensin nimellä Ilta-seura, joka pian muutettiin ”Koe”-seuraksi. Seuralle laadittiin rehtorin vahvistamat säännöt ilmeisesti lukuvuonna 1884-1885, jolloin siitä tuli virallinen organisaatio. Aluksi konventtiin saattoi kuulua kaikkien luokkien oppilaita, mutta myöhemmin se oli ylimpien luokkien oppilaiden yhdistys. Liittyminen yhdistykseen lienee ollut vapaaehtoista ja edellytti jäsenmaksua.

KUVA 1. Ylöspanokirjan kannen osa

Seuran kokouksissa keskusteltiin yhteiskunnallisista kysymyksistä kuten työväenliikkeestä, raittiusasioista, kansallisista pyrkimyksistä ja jopa naisasiasta. Oppilaiden kirjoittamia runoja, näytelmiä ja muita tekstejä, julkaistiin sekä omissa lehdissä ja albumeissa että myös sanomalehdissä ja Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran albumeissa. Maakunnassa lyseolaiset pitivät puheita loma-aikoinaan ja osallistuivat nuorisoseurojen perustamiseen ja toimintaan. Lauluharrastus johti jo alkuvuosina oman kvartetin perustamiseen, sittemmin kokeiltiin orkesteria ja säveltämistäkin – olivathan oppilaina alkuaikoina muiden muassa Toivo Kuula ja Heikki Klemetti. Lisäksi oppilaiden piirissä toimivat luonnontieteellinen kerho ja raittiusseura, myös urheilua ja voimistelua harrastettiin.

Koululaisten elämästä Vaasassa 1800-luvun lopulla kerrotaan lyseon 50-vuotishistoriikin (1930) useissa artikkeleissa. Myöhemmin Kimmo Ikonen sekä Marjatta Pulkkinen ja Antero Silpiö ovat kirjoittaneet aiheesta VaLEOn – Vaasan Lyseon Entiset Oppilaat ry:n – juhlakirjassa (2007). Koe-seurasta kertovat lyseon 50-vuotishistoriikissa erityisesti K. E. Kahva, Kaarlo Koskimies ja Esa Eetu Takala, joka analysoi erityisesti aatteellisia keskusteluja. Lyseon 100-vuotisjuhlakirjassa (1980) on Alpo K. Rapilan artikkeli Koe-seurasta. Myös Mirjam Lehtikanto ja muutamat muut kirjoittajat mainitsevat Koe-seuran samassa teoksessa.

Useimmissa artikkeleissa kerrotaan lyhyesti oppilaiden omasta kirjastosta. Se lienee perustettu aika pian Koe-seuran perustamisen jälkeen. Koe-seuran kirjastosta saadaan tietoa edellä mainittujen artikkeleiden lisäksi autenttisista dokumenteista, joita säilytetään Vaasan maakunta-arkistossa. Niihin kuuluvat kirjaston hankintakirja ja 1890-luvun lopulla käyttöön otettu erillinen lainauskirja sekä seuran vuosikertomukset 1940-luvulle asti. Käytettävissä on myös ollut samassa arkistossa säilytettävä Väinö Vartion käsikirjoitus ”Vaasan lyseon ”Koe”-seura 1883-1967”.

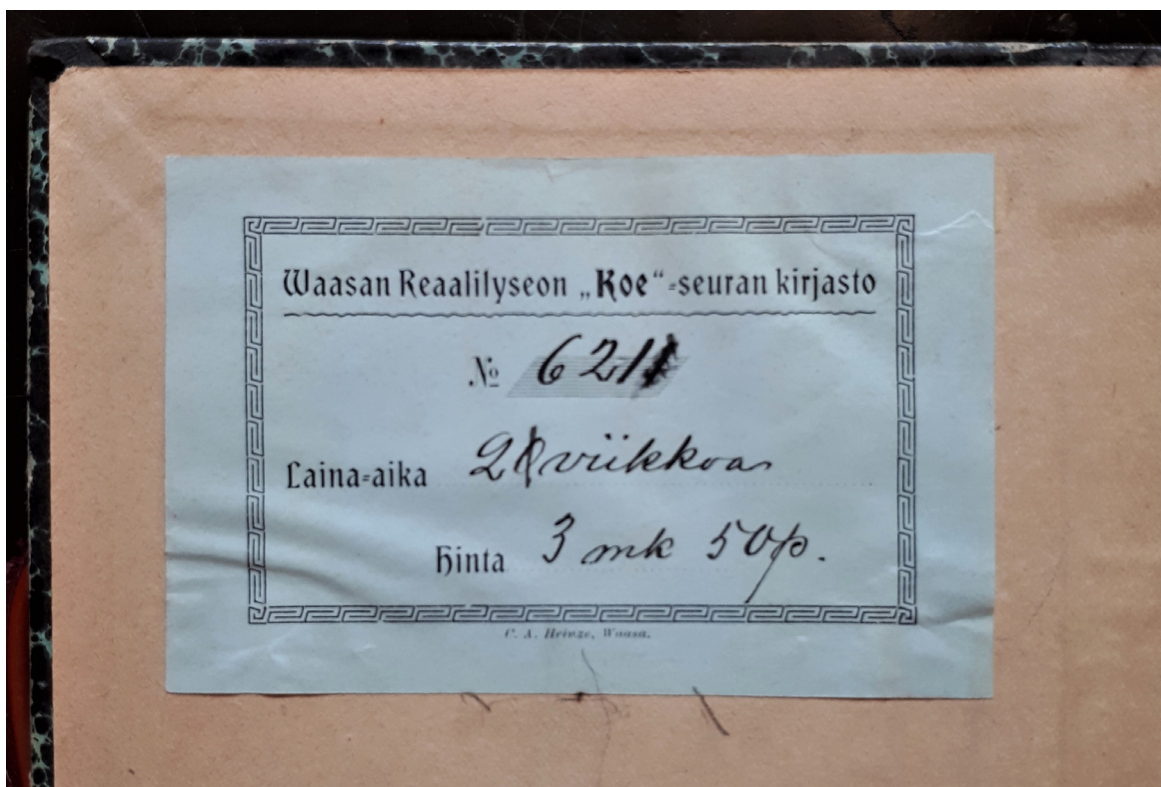
Lyseolaisten oman kirjaston esikuvia on ilmeisesti saatu muista kouluista. Vartio (1967, s. 6) kertoo esimerkiksi Esa Eetu Takalalla (s. 1864 Ylistarossa) olleen hyvät yhteydet Jyväskylän lyseoon, josta tämä lienee saanut idean Koe-seuran perustamiseen. Impivaaran (1923, s. 17) mukaan Vaasan eri koulujen toverikunnilla on ollut omilla ostovaroilla hankittuja kirjakokoelmia varsinkin alkuvuosinaan. Koe-seuran kirjasto lienee niistä merkittävin.

Tässä artikkelissa tarkastelen Koe-seuran kirjaston syntyä ja toiminnan organisointia. Lisäksi selvitän hankinta- ja lainauskirjojen avulla, miten kirjaston kokoelma kasvoi, miten kirjastotoimintaa kehitettiin, mitä kirjaston käytöstä tiedetään ja millaista kirjallisuutta kokoelmaan sisältyi.

Koe-seuran kirjaston toiminnan organisointi ja kehitysvaiheet

Kirjaston perustamisesta kertoo eniten ensimmäisiin oppilaisiin kuulunut K. E. Kahva (s. 1869 Ilmajoella, k. 1909), joka maisteriksi valmistuttuaan toimi opettajana useissa kouluissa ja julkaisi kasvatusopillisia kirjoituksia:

”Puuhan alkuunpanijana samoin kuin kirjaston järjestäjänä ja hoitajina oli oppilaita. Koulussa kyllä oli pieni kirjasto, mutta sen me olimme jo ehtineet läpi lukea. Ja kun lukuhalu oli suuri, päätettiin oppilaiden omasta toimesta saada aikaan kirjasto, jota myöskin saatettaisiin säännöllisesti kartuttaa. Varoja kerättiin listoilla, joihin kukin merkitsi summan varainsa mukaan. Suuria eriä ei meidän pojilta lähtenyt, 1 markka oli harvinaista, vaikka nähtiin listoilla sitäkin suurempia summia. Mutta tällä tavalla saatiin kuitenkin kokoon niin paljon, että kirjasto syntyi. Vähälukuiset kirjat olivat tavallisesti kaikki lainassa. Loppu säilytettiin kirjastonhoitajan pulpetissa.” (Kahva 1930 [1905], s. 109-110)

KUVA 2. Koe-seura kirjaston tarra sijoitettiin yleensä kannen sisäpuolelle ylös.

Kahva kirjoitti (1930, s. 110-111) myös, miten rahaa hankittiin esittämällä näytelmiä yleisölle. Ensimmäinen näytelmä Canthin *Murtovarkaus* esitettiin ensin Vähänkyrön Teravajoella ja sitten vappuna 1885 Vaasassa. Se oli menestys, mutta Canthin seuraavan näytelmän, *Työmiehen vaimon*, esitys osoittautui kuitenkin liian vaikeaksi. Koskimiehen mukaan (1930, s. 132) rahoituskanavana olivat vähän myöhemmin kaupungissa vuosittain pidetyt iltamat. Lisäksi oppilaat itse maksoivat pientä jäsenmaksua.

Kirjaston merkitystä perusteli 1890-luvun oppilas Kaarlo Koskimies (s. 1881 Helsingissä, k. 1951, koululaisena nimellä Forsman), joka oli sittemmin tunnettu yliopiston hallintovirkamiehenä, poliitikkona ja mm. Uuden Suomen päätoimittajana:

”... kehittyneimmät oppilaat pitivät kunnianasianaan lukea kaiken vuosittain ilmestyvän suomenkielisen kirjallisuuden, mikä 1890-luvulle asti ei vielä ollutkaan mikään mahdottomuus. Osittain tähän lukuintoon saattoi olla syynä orastava kirjallisuuden harrastus sellaisenaan, mutta osaksi varmaan myös se vireä kansallishenki, joka suurmiestemme aikaansaaman herätystyön seurauksena vallitsi koko suomenmielisessä sivistyneistössä.”

Kirjaston sääntöjen ensimmäisen pykälän mukaan ”Kirjaston tarkoituksena on hankkia jäsenilleen hyödyllistä ja huvittavaa lukemista” (Vartio 1967, s. 103). Kirjastoa hoitamaan valittiin vuosittain kirjastonhoitaja ja hänen apulaisensa seuran jäsenten keskuudesta. Ainakin 1890-luvulta alkaen nimettiin myös kaksi tarkastajaa, jotka antoivat lausuntonsa kirjaston tilasta Koe-seuralle lukuvuoden päättyessä, joskus myös syyskuussa tai tammikuussa.

Kirjasto oli avoinna lukukausien aikaan kerran viikossa tunnin pari kerrallaan eli yhteensä 27-28 kertaa lukuvuodessa. Koskimies kertoo (1930, s. 131):

” Kirjasto oli avoinna kerran viikossa määrättyinä viikonpäivinä koulutyön päätyttyä. Joka muistaa tungoksen lainaushuoneessa tuona määrättyinä kirjaston avoinnaolo-tuntina, on valmis todistamaan lukuhalun suuruutta. Alaluokkalaiset lainasivat etupäässä nuoriso- ja seikkailukirjallisuutta, yläluokkalaiset taas uusinta suomalaista kaunokirjallisuutta sekä käännöksiä maailmankirjallisuudesta, mikäli niitä oli suomenkielellä ilmestynyt.”

Toiminta oli vilkkainta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Vielä 1910-luvulla kirjastoon lienee panostettu jonkin verran: hankitun kirjallisuuden määrä koko vuosikymmenen aikana on tosin jäänyt reiluun kolmeenkymmeneen niteeseen. Aktiivisuudesta kertoo se, että Koe-seura liittyi lukuvuonna 1910-1911 Suomen kirjastoseuran jäseneksi (Koe-seuran vuosikertomus 1910-1911; myös Lehtikanto 1980a, s. 178). Oman kirjaston tarve ehkä väheni, kun Vaasan kaupungin kirjastossa alettiin vahvistaa suomenkielisyyttä ruotsinkielisyyden rinnalla; tosin suomenkielisen kirjallisuuden osuus kokonaisuudesta oli vielä vuonna 1915 vain 22 prosenttia ja kymmenen vuotta myöhemmin 25 prosenttia koko aineistosta (Lehtikanto 1964, s. 65 ja 193). Koulun oma kirjasto oli myös laajentunut merkittävästi; sen käytöstä on kuitenkin tietoja vasta 1930-luvulta. Lyseon kirjaston ja Koe-seuran kirjaston mahdollisesta vuorovaikutuksesta ei lähteissä kerrota.

Viimeistään 1920-luvun puolivälistä alkaen Koe-seuran kirjastoa ei enää kartutettu. Hankintakirjan viimeisten teosten julkaisuvuosi on 1925. Kirjastonhoitajat kuitenkin valittiin 1930-luvun lopulle asti. Vuosikertomusten antama kuva kirjastosta on viimeisen vuosikymmenen aikana melko lohduton. Ensimmäisenä pölyisestä kirjastosta

mainitaan – koko Koe-seuran rappiota peläten – syyskuussa 1927, kun seuran tulevaisuutta pohti tarkastajina kaksi civistä, sittemmin kansainvälisesti tunnettu arkkitehti Viljo Rewell (s. 1910 Vaasassa, k. 1964) ja vaasalainen juristi Viljo Syrenius (s. 1909 Mustasaassa, k. 2005), jonka nimeä kantava rahasto jakaa edelleen apurahoja tieteeseen:

”Kirjastonhoitajina ovat olleet civikset: Blom ja K. Saarnivaara. He ovat käsittäneet, että tämä virka, kirjaston vanhuuden vuoksi, vuosi vuodelta käy yhä muodollisemmaksi, ja toimineet sen mukaan. ... Silloin käy seuramme niin kuin on käynyt sen kirjaston: lahoaa levittäen ympärilleen kitkerää museonhajua. Ja jos kirjaston arvolle onkin edullista olla pölyssä alta ja päältä, niin sitä se ei ainakaan ole Suomen suomalaisen oppikoulun toverikunnalle.”

Seuraavat vuodet toistavat samaa sävyä kirjastosta. Vain vuosien 1930-1931 kertomuksessa ehdotetaan, että olisi suotavaa käyttää kirjastoa enemmän. Vuosista 1932-1933 sanotaan: *”Pölyisestä kirjastostamme on kirjoja lainaksi antanut ja takaisin tarkkaan vaatinut ...”*. Viimeisessä merkinnässä lukuvuodelta 1938-1939 kerrotaan, että kirjaston avain on luovutettu tietyille civikselle, mutta *”tämä kunnan civis tietänee tuskin vieläkään mihin oveen avain kuuluu”*.

Kirjallisuuden hankinta ja kokoelman kehitys

Kirjaston pohjaksi oli ajateltu tärkeimpiä 1860- ja 1870-luvuilla ilmestyneitä suomenkielisiä kirjoja, mutta täydellisempi hankinta kohdistui sen jälkeisiin vuosikymmeniin. Tavoite hankkia 1880-luvulta alkaen kaikki suomenkielinen kaunokirjallisuus, mikäli varat suinkin vain riittivät, toteutui puoliksi jo seuran toisena toimintavuonna eli 1884 julkaistussa kaunokirjallisuudessa. Lähimmäs tavoitetta ylsivät julkaisuvuodet 1890 ja 1891, jolloin kokoelmassa on yli 60 prosenttia kansallisbibliografiaan luetteloidusta kyseisinä vuosina julkaistusta suomenkielisestä kaunokirjallisuudesta lukuun ottamatta lasten kuvakirjoja ja pienten vähän tunnettujen kustantajien kirjasia. Vuodesta 1897 alkaen seuran hankinnat jäivät jo alle viidesosaan julkaistusta kaunokirjallisuudesta. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä on vuosia, jolloin ei ole lainkaan ostettu uusia kirjoja.

Kirjallisuuden määrät arvioitujen julkaisuvuosien mukaan on esitetty Taulukossa 1. Taulukosta puuttuu noin 15 teosta, joiden vuotta ei pystytty määrittelemään. Taulukossa on mainittu erikseen suomenkielisen kirjallisuuden osuudet. Muu kirjallisuus on lähinnä ruotsinkielistä. Saksaksi on sekä klassikkoita kuten Goetheä ja Schilleriä että nuorten kirjoja kuten J. F. Cooperin *Viimeisen mohikaanin* saksankielinen käännös.

Numero.	Selittäjä.	Kirjan nimi.
✓ 1.	Rajael Skjeltberg	Nordensköldin matkat ja pitket.
✓ 2.	L. Topelius.	Nälkäriin kertomuksia I.
✓ 3.	"	" " II.
✓ 4.	"	" " III.
✓ 5.	"	" " IV.
✓ 6.	"	" " V.
✓ 7.	M. J. Gummerus	Ylhäisiltä ja alhaiselta.
✓ 8.	P. Päivärinta.	Elämän havainnoita (I, II, III).
✓ 9.	L. Topelius	Seonnan herttuatar.
✓ 10.	F. Reuters	Pöytä vuodelta 1813.
11.	P. Päivärinta	Torppan poika.
✓ 12.	Samuli S.	Novelleja.
✓ 13.	Yrjö Koskunen	Opiksi ja nuoriksi I.
✓ 14.	Auerbach.	Avajetka.
✓ 15.	H. Sörling	Uuden vuoden aikana.
✓ 16.		Suomalaisia utelaita.
✓ 17.	A. W. Cronqvist.	Kissalanganhuu kalustet.
✓ 18.	H. Reiche.	Naurantantaja nuorisalle.
✓ 19.	J. A. Rensberg	Helehenhittäjät.
✓ 20.	- a - g.	Rova H. Boije ja hänen tyttärensä.

KUVA 3. Koe-seuran hankintakirjan ensimmäisiä teoksia.

TAULUKKO 1. Koe-seuran kirjaston kokoelma vuosijaksoittain

Julkaisu vuosi	Nimekkeitä	Joista suomenkielisiä	Suomenkieliset %
-1859	3	2	
1860-1869	14	11	79 %
1870-1879	72	64	89 %
1880-1889	230	214	93 %
1890-1899	327	311	95 %
1900-1909	81	77	94 %
1910-1919	22	20	91 %
1920-1925	18	18	100 %
yhteensä	764	715	93 %
Nimekkeet 2018: 764			

Kokoelman suuruudesta raportoidaan hankintakirjassa vuodesta 1898 alkaen. Joinakin vuosina on tietoja lainojen määrästä, kuten näkyy Taulukosta 2. Rekisteröinti on ilmeisesti riippunut kirjastoa kulloinkin hoitaneiden aktiivisuudesta.

TAULUKKO 2. Niteiden ja lainojen määrät tarkastuslausuntojen mukaan vuosittain

Vuosi	Niteitä	Lainoja
1898	529	
1899	540	
1900	579	824
1901-1902	579	
1903	616	1610
1904	636	n. 1100
1905	636	
1906	645	1493
1907	645	
1908	653	
2018	784	

Hankinnan rahoitus alkuvaiheen jälkeen perustui Koe-seuran päätöksiin ja mm. ilta-
mien järjestämiseen. Lisäksi käytössä olivat jäsenmaksut, alun säännöissä 25 penniä
lukukausi, ja myöhästymissakot, 5 penniä viikolta (Vartio 1967, s. 103). Näiden tuotto
lienee ollut melko pieni. Kirjojen ja lehtitilausten ohella varoja tarvittiin kokoelman
hoitoon kuten sidotukseen ja tarvikkeisiin.

Joinakin vuosina 1900-luvulla ei hankittu yhtään mitään, mikä näkyy kokoelman hi-
taassa kasvussa. Vuonna 1905 tarkastajina toimineet U. T. Stenfors (s. 1885 Hollo-
lassa) ja Lauri Kruut (s. 1886 Ylistarossa, k. 1931, myöhemmin Kanervo), kirjoittavat
lausunnossaan:

*”Kun konventti – ikävä kyllä – vastoin päätöstänsä ei ole kuluneena vuonna
ostanut kirjastoon ainoatakaan kirjaa, eikä lahjoitustenkaan kautta ole kerty-
nyt uusia nidoksia, on siis nidosten nimellinen lukumäärä nyt sama kuin viime
keväänäkin eli 636. ”*

Edelleen he huomauttavat:

*”Kuten jokainen tietää, puuttuu kirjastosta uusinta kirjallisuutta. Mutta aikomus
on kuitenkin ollut hankkia sitä.” -*

Tätä varten tosin tarvittaisiin tarkastajien mukaan uusi kaappi. Vuoden 1906 tarkas-
tajat, lapualaiset veljekset Aukusti (s. 1887) ja Jaakko Louhivaara (s. 1889), kertovat
vihdoin hankitun 9 kappaletta uusia kirjoja. Toiminnan jatkoa varten he tähdentävät
varojen kohdentamista kirjastoon:

“Kirjaston huonot raha-asiat olisivat ainakin vähitellen korjattavat uudemman kirjallisuuden hankkimista varten. Jossain määrin auttaisi ehkä tarkka sakkojen vaatiminen, mutta mielestämme tulisi konventin joka juhlatilaisuudessa kertyneistä varoista myöntää joku määrätty prosentti kirjaston hyväksi. On hyvin tärkeää, että kirjastossamme on uudempaa kirjallisuutta.”

Huoli oli aiheellinen uudelleen tammikuussa 1908, kun tarkastajat joutuivat toteamaan, ettei kirjastoon ollut hankittu ainuttakaan kirjaa, eikä lahjoituksiakaan saatu. Tilanteen parantamiseksi on kuitenkin ryhdytty toimeen jo helmikuussa samana vuonna. Vuosikertomuksen 1907-1908 mukaan:

”Kirjaston lisäämistä varten, jonne ostettiin 8 kirjaa 25 mk:lla, pidettiin helmikuun 29 p:nä iltama musikaalisella ohjelmalla. Juhla onnistui kohtalaisen hyvin ja tuli siitä tuloja n. 40 mk”.

Lahjoitusten osuutta hankinnasta ei ehkä ole aina tuotu esille. Lahjoitetut teokset mainitaan harvoissa lausunnossa, eikä näitä kirjoja ehkä ole merkitty hankintalueteloon ostojen tapaan. Maininnan ovat saaneet suomenkielisen lyseon perustamista ensimmäisenä julkisesti ehdottaneen toimittaja Ossian Ansaksen lahjoitus vuodelta 1903 ja civisten Könni ja Hannuksela lahjoitukset 1908. Jälkimmäisen vuoden raportissa E. Hjelt (s. 1890 Lapualla, k. 1929) toteaa mainittujen seuran jäsenten olleen *”parin kolmen vuoden aikana ainoat, jotka ovat konventin civiksistä muistaneet sen kirjastoa minkäänlaisilla lahjoituksilla”.*

Lehtitilaukset mainitaan seuran vuosikertomuksissa osana arkistoa, jolla oli eri vastuhenkilö kuin kirjastolla. Esimerkiksi vuosilta 1905-1906 todetaan: ”

Koe seuran arkistoa on lisätty tilaamalla koko joukko aikakauslehtiä ja kirjastoonkin on hankittu muutamia uusimpia kaunokirjallisia teoksia.”

Myös sanomalehtiä on tilattu. Uutta kaappiakin ehdittiin kaivata useita vuosia 1900-luvun alussa. Lukemista varten on joinakin aikoina 1900-luvulla pidetty sunnuntaisin avoinna omaa lukutupaa.

Kirjaston hoito

Kirjastonhoidosta on hankintakirjaan kirjattu tarkastajien lausuntoja vuodesta 1898 alkaen. Silloin edellä mainitun Kaarlo Koskimiehen (nimellä Forsman) ja Onni Saarisen (s. 1881 Ähtärissä), lausunnossa kerrotaan aikaisemmasta tilanteesta ja tehdyistä parannuksista:

”... tahdomme tämän lausuntomme kautta ensin saattaa Koe-seuran tietoon ne parantavat muutokset ja toimenpiteet yleensä, joihin nyt kuluneena vuonna kirjaston suhteen on ryhdytty. Kirjaston viimekeväinen huono kunto aiheutti konventin päättämään, että nykyiset kirjastonhoitajat perinpohjaisesti uudelleen järjestäisivät kirjaston, ja parantaisivat ja poistaisivat ne epäkohdat, joita

vuosien kuluessa kirjaston suuremmassa tai pienemmässä määrässä huolimattoman hoidon takia on karttunut. Tänä päivänä toimestaan eroavat kirjastonhoitajat ryhtyivätkin, me sen kiitollisuudella tässä mainitsemme, innolla ja ottamatta lukuun heille näin koituvaa ylimääräistä työtä tehtävään käsiksi. Kirjat numeroitiin osaksi uudestaan, aikain kuluessa syntyneet parisenkymmentä aukkoa täytettiin miinus-numeroisilla kirjoilla, joten kirjastossa ei enää ole jäljellä niitä viimeksi mainittuja. Luettelot on kokonaan uudesti kirjoitettu ja erityinen lainauskirja hankittu. Tänä vuonna on sen lisäksi sidotettu 27 nidettä ja Koe-seuran päätöksen mukaan ostettu uusia kirjoja 13 kpl, joihin kaikkiin menoihin rahat ovat otetut kirjaston omasta kassasta. Yksi pari vuotta kadoksissa ollut kirja on saatu takaisin. ”

Tämän jälkeen tarkastajat mainitsevat puuttuvat lainausliput, huomauttavat tahroista kirjoissa ja kartoittavat sidotustarpeet kirja kirjalta. He katsovat kirjaston olevan kiihittävässä kunnossa, mutta esittävät vielä:

”Poissaolevista kahdesta kirjasta päättää sääntöjen mukaan ainoastaan Koe-seura; me puolestamme pidämme luonnollisena, että kirjastonhoitajat ne saavat hankkia paikoilleen.”

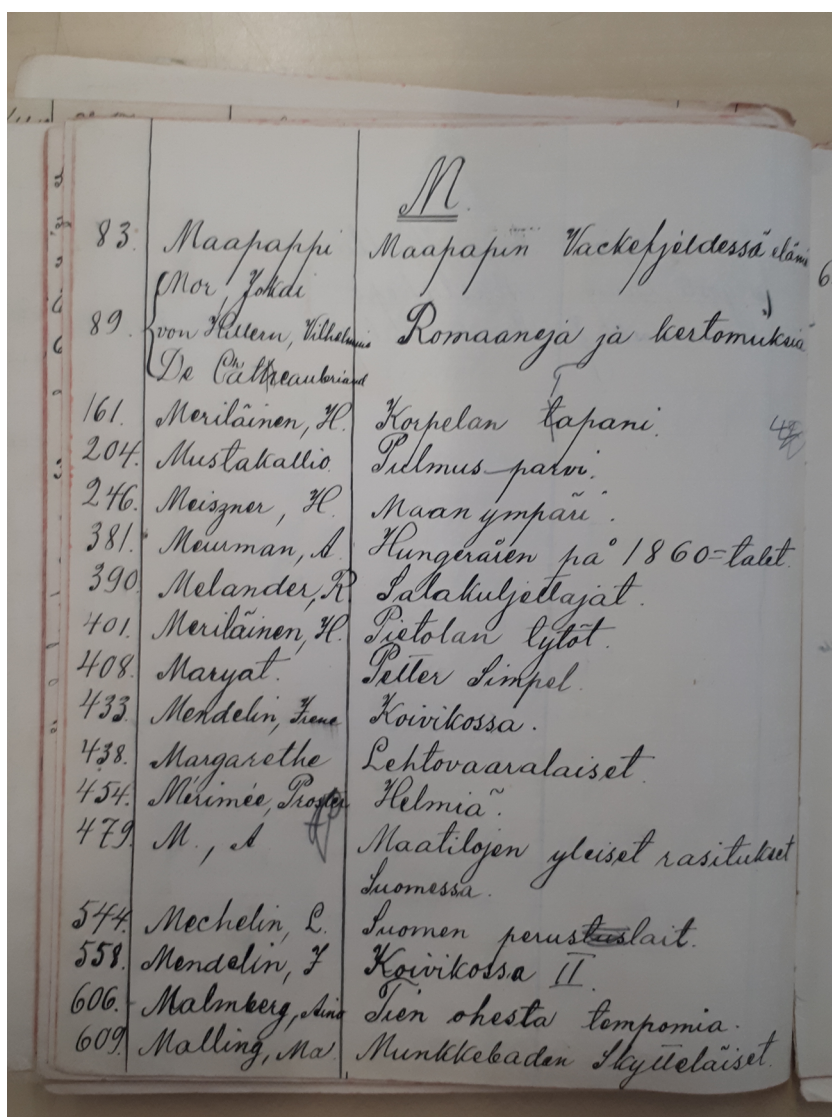
Tarkastajien tehtäviin on kuulunut inventoida kokoelma vuosittain. Kadonneet kirjat ovat lausunnoissa keskeinen asia. Niiden takaisin saaminen ei ole välttämättä aina onnistunut. Jos lainaajat tiedettiin, heidät voitiin mainita raportissa. Vuonna 1899 puuttui neljä kirjaa, joista yksi, Ingemannin ”Waldemar Seier”, oli ollut kateissa jo edellisenä vuonna, mutta muista tarkastajat totesivat: *”lainakirjan mukaan ensimmäinen 508 on Chydeniuksella, toinen 134 Nymanilla ja kolmas 493 Numbergilla. Mielestämme on oikeus ja kohtuus, että kirjojen hinnat lainaajilta vaaditaan, josta kuitenkin Koe-seura itse päättäköön”*. Seuraavana vuonna Chydenius on ilmeisesti palauttanut kirjan, mutta toiset eivät, eikä kerrota, olisivatko he maksaneet kirjat. Ingemannin teos on ilmeisesti ollut varsin suosittu, koska se on hankittu kirjastoon kaksi kertaa. Heikki Klemetti mainitsee tämän kirjan lyseomuistelmissaan Vaasan kansankirjastosta, jossa arvostettu ja pelätty kirjastonhoitaja Hilda Hellman vahti lyseon poikien lukemista, mutta oli päästänyt Klemetin suosionsa: *”Henrik, han har läst så mycket redan, han kan ta ’Waldemar Seier’* (Klemetti 1930, s. 219). Rikkinäisenä loppuun luettuna poistettavaksi tarkastajat ehdottivat numeroa 111 eli *”M. A. Castréns lefnad och resor”*. Sama poistoehdotus toistuu seuraavan vuoden lausunnossa.

Vuonna 1903 tarkastajat kiinnittivät huomiota irrallaan oleviin yhteen tai pariin kolmeen lehteen,

”... jotka voisi vallan hyvin liimata kiinni ja siten tulisi kirjasta aivan eheä, ... Täten estyisivät luonnollisesti nämät lehdet katoamasta ja kirjat kestäisivät paljon kauemmin tulematta niin kurjiksi, että ne pitäisi sitoa.”

Tästä huomautetaan myöhemminkin ja kehoitetaan tarkastamaan, missä kunnossa kirjat palautetaan. Muita ehdotuksia vuonna 1903 olivat kataloogien uusiminen, kulu-
neiden kirjannumeroiden ja rikkirevittyjen lippujen uusiminen. Lisäksi huomautetaan:

” Paitsi näitä edellä mainittuja vikoja on useissa kirjoissa yllinkyllin kaikenlaisia silmäänpestäviä rumia tahrauksia ja kirjoituksia.”

KUVA 4. Aakkosellinen luettelo kokosi samalla kirjaimella alkavat kirjat ja lehdet kyseisen kirjaimen alle.

Seuraavan vuoden tarkastajat toteavat samasta asiasta:

”Vaikea epäkohta on, että lainaajat kirjoittelevat arvostelujaan kirjojen kansiin ja jopa lehdillekin, missä vain tilaa löytyy. Tätä olisi kaikin voimin estettävä.”

Edistystä on kuitenkin tuona vuonna tapahtunut: uusi kataloogi on laitettu kirjastoon ja *”se onkin kaikin puolin hyvä ja tarkoituksenmukainen”*. Seuraava luettelo eli osittain aakkosellinen lista mainitaan syksyn 1908 lausunnossa.

Lukijoiden kommentteja on erityisesti kansilehtien sisäpuolella, usein annetaan arvio hyvästä – harvoin huonosta – kirjasta, toisinaan monella kielellä. Jonkin verran on piirretty kasvokuvia: esimerkiksi Minna Canthin Kauppa-Lopo on innostanut jonkun piirtämään kuvan Lennusta.

KUVA 5a. Lennu ja KUVA 5b. Kommentteja kirjassa. Opiskelijat ovat kautta aikojen merkinneet kirjoihin omia kommenttejaan ja piirroksia – näin 1800-luvullakin.

Kirjastonhoitajien tärkeä tehtävä oli pitää yllä fyysistä järjestystä kirjastossa. Ongelmana varsinkin 1900-luvun alkupuolella oli kirjakaappien ahtaus. 1904 kirjaston kaappi on saanut uuden lujan lukon. Samana vuonna tarkastajat moittivat lainausluettelon sotkuisuutta, mutta kehuivat järjestystä *”huolimatta siitä ahringosta, jonka vuoden varrella ostetut kirjat ovat tuottaneet”*.

Lainaus

Lainojen määrästä on tietoa vain joiltakin vuosilta, kuten edellä Taulukko 2 osoittaa. Lainaus on ollut suurimmillaan vuonna 1903, jolloin lainojen määrä on ollut yhtä aukiolokertaa kohti noin 60 nidettä, tarkastajat Aaron Ollila (s. 1883 Laihialla) ja Väinö Ollila (s. 1884 Karstulassa), jotka eivät olleet ainakaan läheistä sukua keskenään, kiittivät kirjastonhoitajia:

"Vaieka on ollut kirjastonhoitajain toimi tänä vuonna, jolloin kirjastoa on käytetty näinkin runsaasti. Mutta kaikesta tästä huolimatta on civis Igor Berg (s. 1883 Kajaanissa, sukunimi Bergh, myöhemmin nimellä likka Vuori, k. 1921) kyvykkäine apulaisineen jotenkin huolellisesti ja erinomaisen tarmokkaasti ja jäntevästi suorittanut tämän kaikinpuolin vaivalloisen toimen, niin että voimme täydellä syyllä sanoa, että seuran kirjasto nyt lukukauden lopussa on, lukuunottamatta edellämainittuja muistutuksia, mallikelpoisessa kunnossa."

"Koo"-seuran kirjaston lainausluettelo vuodelta 1908 joulukuukaudelle. - Kirjaston hoitajina toimineet civiset Hjelt, Hakonen, Savola, Keronen ja rahastoittajana civis Revell.

Kirjan n ^o	Lainattu	Palautettu	Laina-aika	Lainaja ja muistutuksia	Salkkoja Mk.	pu.	
556 v	19. 9. 08	10. 10. 08		Lammi			
152	Lainatut			} sama.			
468	kesäksi						
321 v	19. 9. 08	3. 10. 08		Koskinen. s. s.			
5 v	19. 9. 08	10. 10. 08	4	} Alanen			
149 v	sam.	3. 10. 08	3				
182 v	sam.	sam.	2				
207 v	sam.	sam.	2				
242 v	sam.	sam.	2				
193 v	19. 9. 08	17. 10. 08	4	} Santila (maksanut) maksanut 5 pu.			
29 v	sam.	17. 10. 08	4		~~maksanut 10 penniä~~ 10 penniä		
47	sam.	10. 10. 08	2		~~niin ei siis maksa.~~		
183 v	19. 9. 08	26. 9. 08	2	} Dahl. Kns.			
409 v	sam.	sam.	1				
511 v	sam.	sam.	4				
563 v	sam.	sam.	2				
609 v	sam.	sam.	3				

KUVA 6. Erillinen lainauskirja otettiin käyttöön 1890-luvulla.

Seuraavana vuonna tiedot ovat epämääräisempiä, kuten tarkastajat K. T. Sarvela (s. 1882 Jurvassa), Y. E. Nyholm (s. 1887 Vaasassa, myöhemmin Airila) ja K. V. Härkönen (s. 1888 Alavudella) joutuvat toteamaan:

”Kirjasto on ollut luultavasti avoinna 28 kertaa ja lainoja on tehty noin 1100. Tarkkaa tietoa näistä seikoista ei voinut saada, sillä ylöspanokirja oli hyvin sotkuinen ja huonosti hoidettu.”

Lainoista on 1880-luvulla ja 1890-luvun alussa merkitty vain kirjan numero ja lainaajan nimi. Joskus on mainittu teoksen nimi, ainakin lehdistä. Kun laina on palautettu, tiedot on ylivivattu.

Lainauksen kehittämisehdotuksen tekivät vuonna 1905 jo mainitut tarkastajat U. T. Stenfors ja Lauri Kruut, jotka pitivät epäkohtana lainojen uusimiskäytäntöä. Sen mukaan kirja voi jäädä vaikka koko lukukaudeksi samalle henkilölle, jollei uusimista rajoiteta. Laina-ajat pitäisi heidän mukaansa merkitä ’ylöspanokirjaan’. Seuraavana vuonna uusi käytäntö onkin astunut voimaan, ja lainan sai uusia vain kerran. Myös lainaus- ja palautuspäivä sekä laina-aika on alettu merkitä. Laina-aika on ainakin 1900-luvulla ollut korkeintaan neljä viikkoa.

Lainauskirjan tiedoista mainitsevat vuoden 1908 tammikuussa tarkastajina toimineet H. Sandström (s. 1888 Sulvalla) ja Antti Hannuksela (s. 1890 Seinäjoella, k. 1928). Kirja on

”muuten aivan mallikelpoisessa kunnossa, vaan olisi mielestämme suotavaa, ettei sinne kirjoiteltaisi lainaajien haukkuma- ja kaikenlaisia arvonimiä”.

Samassa lausunnossa mainitaan koulunsa jo lopettaneille jääneistä kirjoista:

”Myös on suuri joukko kirjoja vanhoilla civiksillä, jotka olisivat hetimiten takaisin palautettavat, ennen kuin joutuvat teille tietyimmille.”

Tilanne on ennallaan syksyllä samana vuonna:

”Niin kuin viime lausunnosta huomaa, on koulun entisillä oppilailla joukko kirjoja, joita eivät vielä kukaan ole palauttaneet. Koe-seuran olisi sen tähden ryhtyminen toimenpiteisiin niiden palauttamiseksi.”

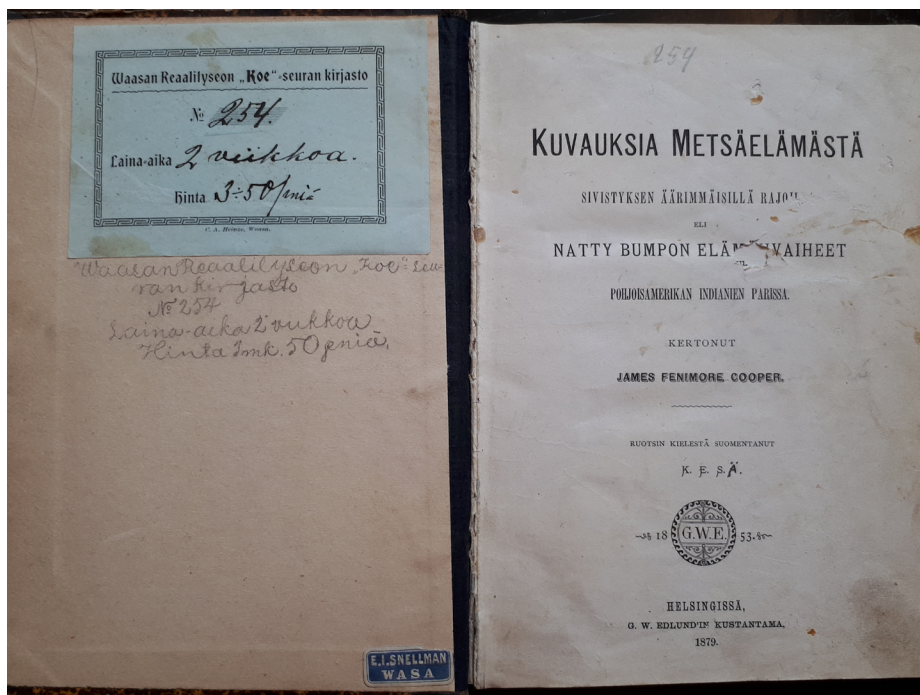
Syyskuussa 1908 tarkastajana toiminut G. Mitrofanoff (s. 1891 Vähässäkyrössä, k. vapaussodassa 1918) esittää lausunnossaan myös lainaukseen liittyviä civiksiltä kuulemiaan epäkohtia:

”Niinpä toiset ovat huomanneet kirjastonhoitajien pitäneen liian suurta melua viran toimituksessaan, toiset taas valittavat kirjaston päähoitajan menetelleen omavaltaisesti kirjoja, varsinkin uusia, lainatessaan. Onpa joidenkin civisten mielestä kertynyt kirjastosta viime vuonna liian vähän sakkorahoja. Tähänkin arvelevat olevan syynä kirjastonhoitajien leväperäisyyden.”

Lainaamisen käytännöistä ja lainaajien laiminlyönneistä johtuneiden ongelmien ohella ovat siis kirjastonhoidosta vastanneetkin saattaneet toimia vastoin yleisiä eettisiä periaatteita.

Kokoelman sisältö

Koe-seuran tavoitteiden mukaan kokoelman pääosa muodostui suomenkielisestä kaunokirjallisuudesta. Suosituimpien kirjailijoiden lista koostuu 1900-luvun alun ja 1800-luvun lopun tärkeimmistä suomalaisista kirjailijoista. Eniten teoksia eli yhdeksäntoista kirjaa on Juhani Aholta. Lähes yhtä suosittu on Eino Leino, jolta on vain kaksi kirjaa vähemmän. Samaan sarjaan pääsee Z. Topelius, jos *Välskärin kertomukset* ja *Lukemisia lapsille* -sarjojen osat lasketaan eri kirjoiksi. Heitä seuraavat Minna Canth, Pietari Päivärinta, Santeri Ingman (myöhemmin Ivalo) ja J. H. Erkko, joilta kaikilta kirjastossa on vähintään kymmenen teosta. Vähintään puolitusinaa kirjaa on seuraavilta: Larin-Kyösti, Santeri Alkio, Arvid Järnefelt, Teuvo Pakkala, J. L. Runeberg, Kauppi-Heikki, Maila Talvio ja Theodolinda Hahnsson, joka oli ensimmäinen suomeksi kirjoittanut kirjailijana. Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen kaunokirjallisia teoksia ja tietokirjoja on myös yhteensä kuusi eri nimillä julkaistuina.

KUVA 7. Kaunokirjallisuuden käännöksiin kuului varsinkin englannin kielestä käännettyjä nuortenkirjoja.

Ulkomaisista kirjailijoista suosituin on William Shakespeare: kolmentoista Shakespearen kokoelmassa *Myrsky* ja *Julius Caesar* on hankittu kahteen kertaan, ilmeisesti erilaisina painoksina eri aikoina. Henrik Ibsenin näytelmiä ja ruotsalaisen J. O. Åbergin historiallisia romaaneja on kuusi, Charles Dickensin, unkarilaisen M. Jokain, Selma Lagerlöfin ja norjalaisen Jonas Lien kirjoja viisi. Venäläisistä klassikoista suosituimmat ovat Tolstoi ja Turgenjev, joilta molemmilta on neljä kirjaa. Kirjailijoiden lista osoittaa, että koulupojat eivät lukeneet pelkkiä romaaneja, vaan sekä runot että näytelmät kiinnostivat heitä myös.

Nuoremmille oppilaille oli tarjolla nuortenkirjoja. Kotimaisia nuortenkirjoja ei 1800-luvun puolella ja 1900-luvun alussa vielä paljon ollut. Käännöskirjallisuus tuli lähinnä englanninkieliseltä kielialueelta: J. F. Cooperin kolme teosta – yksi tosin saksaksi, Mark Twainin *Tom Sayerin seikkailut*, Frances Hodgson Burnettin *Pikku Lordi* ja hänen tuntemattomampi teoksensa *Klorinda* sekä Harriet Beecher-Stowen *Setä Tuomon tupa*. Muutama tyttökirjakin on hankittu: Louisa M. Alcottin *Tytöistä parhain* sekä Ethel Turnerin *Seitsemän sisarusta* ja *Sisarusten varttuessa*.

Tietokirjoiksi katsottavaa aineistoa on noin neljäsosa kokoelmasta – hiukan määrittelystä riippuen. Suosituin ala on maantiede ja matkakuvaukset, joita on yhteensä yli neljäkymmentä kirjaa. Näihin kuuluu mm. A. E. Nordenskiöldin ja G. A. Wallinin tutkimusmatkojen kuvauksia suomeksi ja ruotsiksi, seitsemän kirjaa Amerikasta, kaksi Afrikasta ja kolme antiikin Kreikan tai Rooman jäljiltä. Venäjää koskevat Arvid Järnefeltin *Päiväkirja matkaltani Venäjällä* ja J. Granön *Kuusi vuotta Siperiassa*, molemmat 1890-luvun alkupuolelta. Toiseksi tärkein ala, noin kolmekymmentä kirjaa, on henkilöhistoria, joka kattaa sekä elämäkerrat että jonkin verran muistelmia. Yleistä historiaa ja Suomen historiaa on yhteensä kymmenkunta tietokirjaa. Maantiedettä, henkilöhistoriaa ja muita historiallisia tapahtumia käsitellään myös monissa kaunokirjallisissa teoksissa.

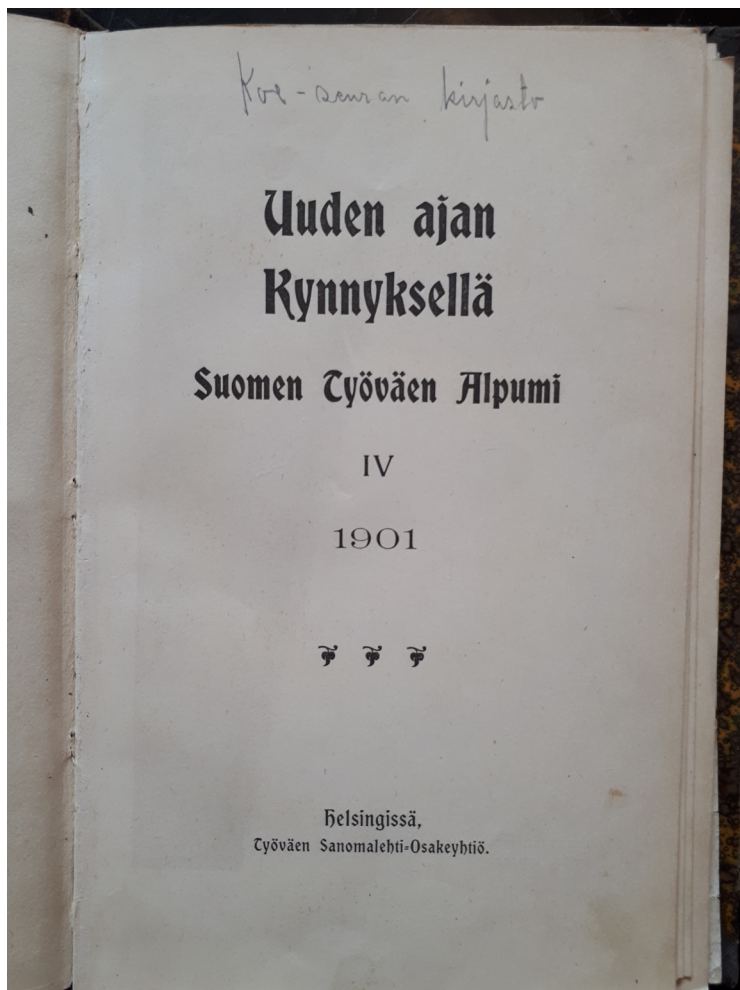
Uskonto on kolmanneksi laajin tiedonalue. Yksi kolmasosa siitä on julkaistu vuosina 1917-1922 ja kaksi kolmatta osaa 1800-luvulla, mitään ei ole näiden väliltä. Tähän liittyy erikoinen tapaus, jonka aiheutti syyslukukaudella 1908 Koe-seuran puheenjohtajana toiminut Jussi Könni (s. 1889 Seinäjoella, k. 1919). Kun Könnin lahjoitusta ei hyväksytty kirjastoon, hän päätti liittää kirjan muulla tavalla Koe-seuran historiaan.:

”Tämän Rob. Ingersollin Pyhän Raamatun vastaisen kirjan testamentteeraa allekirjoittanut Koe-seuran jälkeentulevaisille puheenjohtajille, että he tästä Raamatun ohessa sielullista ravintoa ja uskonnollista herätystä ammentaisivat, koska tulevista jumalattomista ajoista ennustetaan. – Kirja seuraa puheenjohtajan virkaa Koe-seurassa. Tätä ei saa myydä eikä hukata, ei myöskään rikkoa eikä liata. Kukin puheenjohtaja pitääkään virkaansa kuuluvana luovuttaa tämä todistajien läsnä ollessa seuraajalleen virassa, ja vastaanottaessaan piirtäkään nimensä tähän alle.”

KUVA 8a-c. Koe-seuran puheenjohtaja Jussi Könni närkästyi, kun hänen lahjoitustaan ei otettu kirjaston kokoelmaan. Hän testamenttasi kirjan Koe-seuran puheenjohtajille. Kuvassa ensimmäisten puheenjohtajien allekirjoituksia.

Nimensä ovat sitten vuoteen 1926 asti kirjoittaneet mm. seuraavat puheenjohtajat: Jussi Könnin veli, sittemmin toimittaja ja kulttuurivaikuttaja Kosti Könni (s. 1894 Seinäjoella, k. 1975), Vaasan hovioikeuden presidenttinä toiminut Paavo Alkio (s. 1902 Laihiolla, k. 1983) sekä kirjailijana ja päätoimittajana tunnettu Ilmari Turja (s. 1901 Isosakyrössä, k. 1998). Yllättäen kirja on löydetty uudelleen 1960-luvulla, jolloin sen on allekirjoittanut viisi puheenjohtajaa.

KUVA 9. Albumit olivat suosittu julkaisumuoto 1800-luvulta 1900-luvun alkupuolelle.

Yhteiskunnallisessa kirjallisuudessa on eniten valtio-oppia – nyttemmin jo Suomen historiaa. Kiinnostavia ovat Suomen ja Venäjän suhdetta käsittelevät teokset 1890-luvun alusta: Leo Mechelinin *Ovatko Suomen oikeudet ristiriidassa Venäjän etujen kanssa*, Agathon Meurmanin *Suomi ennen ja nyt: Ovatko Suomen oikeudet ristiriidassa Venäjän etujen kanssa* sekä K. Ordinin *Suomen yhdistäminen Venäjän valtakuntaan* (3. painos 1891, suomennos venäjämästä) ja J. R. Danielsonin *Suomen yhdistäminen Venäjän valtakuntaan: K. Ordinin "Suomen valloitus" nimisen teoksen johdosta*. Naiskysymyksestä, jota myös Koe-seuran kokouksissa käsiteltiin, on kolme kirjaa: Lucina Hagmanin *Naisten äänestysoikeudesta ja Naisten kasvatuksesta* sekä Suomen Naisyhdistyksen julkaisema *Kuvauksia kansannaisen elämästä*. Kan-

satiede ja kansanrunous ovat melkein yhtä suuri alue kuin valtio-opin ja juridiikan muodostama kokonaisuus. Siihen sisältyy mm. suomalaisia loitsurunoja, arvoituksia ja taikoja sisältävää kirjallisuutta, mutta myös eri maiden kansansatuja. Terveystieteistä, urheilusta, kasvatuksesta, kielistä ja kirjallisuudesta, filosofiasta ja luonnontieteistä on muutamia kirjoja.

Kirjastossa on ollut kymmeniä aikakauslehtien numeroita, alkuajoista lähtien mm. *Kyläkirjaston kuvalehdestä*, *Lasten kuvalehdestä* ja *Suomen kuvalehdestä*. Lisäksi on joitakin vuosia *Kansanvalistusseuran kalenterista* ja ruotsalaisesta *Nornan kalenterista*. Pohjalaisen osakunnan ja Etelä-Pohjanmaan nuorisoseuran julkaisut ovat olleet tärkeitä yhdyssiteitä ympäristöön ja tulevien ylioppilaiden opiskelumiljööseen. Kaunokirjallisia ja muita tekstejä sisältäneitä albumeita ovat *Nuori Suomi: Päivälehdien joulualbumi* vuodelta 1899 ja *Uuden ajan kynnyksellä: Suomen työväen alpumi* vuodelta 1901. Lainauskirjassa on 1910-luvulla lehtiä ja vuosijulkaisuja kuten *Nuori Voima*, *Otava* ja *Otavan joulukuukauslehti*, *Valvoja ja Aika*, *Finsk tidskrift 1884*, *Luonnon Ystävä* 1898 ja 1903 ja *Väinönkannel* numero 32.

Koe-seuran kirjasto 2000-luvulla

Kirjaston uusi luettelo

Jotta Koe-seuran kirjaston tiedot olisivat tavoitettavissa, laadin vuonna 2018 hankintakirjaan kirjoitettujen eri luetteloiden pohjalta uuden *Koe-seuran kirjaston luettelon*. Luettelo on excel-muodossa ja on saatavissa erikseen osoitteesta <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-476-961-7>.

Hankintakirjaan on merkitty hankintanumero, tekijän sukunimi ja etunimi tai alkukirjaimet, kirjan nimi tai sen alkuosa tai lehden nimi ja numero. Kirjoissa oleviin tunniste-lappuihin on voitu merkitä myös hinta. Uudessa luettelossa tietoihin on lisätty arvioi-dut julkaisuvuodet valtakunnallisen Melinda-tietokannan avulla. Samalla on selvitetty tietokirjallisuuden eri alojen osuutta kokoelmasta. Tarvittaessa kirjojen nimekkeitä ja tekijätietoja on tarkennettu. Vanhoja hintatietoja ei ole mukana.

Hankintakirjassa on tyhjäksi jätettyjä numeroita, mutta toisaalta sama hankintanume-ro on annettu useille eri kirjoille. Syitä näihin on vaikea arvioida. Yhteisiin numeroihin voisi olla perusteena yhteen sidottaminen tai vain samanaikainen hankinta, mutta sisällöllisesti kirjat eivät juuri liity toisiinsa. Tyhjät numerot jäivät arvoitukseksi. Au-koissa ei näy jälkiä siitä, että luettelosta olisi poistettu jotakin. Vuoden 1898 tarkas-tajien lausunnon mukaan aukot olisi tuolloin täytetty ”miinus-numeroisilla kirjoilla”. Alkupuolelta puuttuukin kirja vain numerolta 25. Muuten aukkoja on erityisen paljon luettelon loppupuolella. Jotta alkuperäinen numerointi säilyisi ja jotta kullekin teok-selle olisi oma tunnistin, samalla numerolla merkityt kirjat ovat saaneet uudessa luet-telossa hankintanumeron jälkeen kirjaimen, esimerkiksi 500a, 500b.

Teoksia on aakkosluettelossa yhteensä 774. Joitakin kirjoja on hankittu useampaan kertaan, ne ovat mukana eri kirjoina – painos saattaa olla erilainen. Moniosaisten teosten osat on yleensä laskettu eri teoksiksi, paitsi silloin kun ne on merkitty samalle numerolle.

Jäljellä olevat kirjat

Lehtikannon mukaan (1980a, s. 208) Koe-seuran ja lyseon oppilaskirjaston kirjat sekoittuivat sota-ajan järjestelyissä toisiinsa. Hän kertoo myös, että vuonna 1960 Koe-seuran kirjaston tietokirjoja ja lehtien vuosikertoja tallennettiin Vaasan maakunta-arkistoon, mutta kaunokirjallisuus jäi Vaasan lyseon perinteitä jatkavalle koululle. Koulun kahdessa perinneaapissa onkin sekä Koe-seuran kirjaston että lyseon oppilaskirjaston sidottuja kirjoja.

Tritoniassa laadittiin 2018 luettelot koulussa olevista kirjoista. Kun niiden tietoja verrataan Koe-seuran kirjaston luetteloon, yli 70 prosenttia hankintakirjassa mainituista Koe-seuran teoksista on samoja kirjoja kuin koulun perinneaapeissa, kun aikakauslehtien numeroita ei oteta mukaan. Sama kirja on voinut kuulua sekä lyseon että Koe-seuran kirjastoon.

KUVA 10. Vaasan lyseon perintöhuoneen kaapeissa on sekä koulun kirjaston että Koe-seuran kirjaston vanhaa kirjallisuutta.

Lopuksi

Kaikkiaan Vaasan lyseon oppilaiden konventin eli Koe-seuran perustama ja useiden vuosikymmenien ajan ylläpitämä kirjasto ei liene ollut harvinainen omana aikanaan. Tietoja muista vastaavista kirjastoista on kuitenkin niukasti saatavilla. Koe-seuran kirjaston vahvuuksiin on erityisesti ensimmäisinä vuosikymmeninä kuulunut – ehkä muista oppilaiden kirjastoista poiketen – järjestelmällinen kirjastonhoito, josta säännöt ja vuosittaiset tarkastukset raporteineen ovat selkeä todiste. Havaittuja epäkoh- tia on mahdollisuuksien mukaan korjattu. Toisaalta kerrotut ongelmat ovat edelleenkin tuttua arkipäivää ammatillisesti hoidetuissa kirjastoissakin.

Vaasan lyseo ei kuulunut Suomessa ensimmäisten suomenkielisten oppikoulu- jen joukkoon, mutta tuolloin enemmistöltään ruotsinkielisessä kaupungissa sillä oli erityisasema. Koe-seuran kirjasto kertoo alkuvaiheessaan pääosin maalta tulleiden koulupoikien aktiivisuudesta suomenkielisen sivistyksen nostamiseksi. Vaikka kirjas- ton merkitys väheni melko nopeasti 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen jäl- keen, se tuo uuden ulottuvuuden Vaasan koulu- ja kirjastohistoriaan.

Lähteet

Arkistolähteet

Koe-seuran kirjaston dokumentit Vaasan maakunta-arkistossa:

Hankintakirja

Lainojen ylöspanokirja

Koe-seuran vuosikertomukset 1905-1947

Vartio, Väinö. 1967. Vaasan lyseon ”Koe”-seura 1883-1967. Käsikirjoitus Vaasan maakunta-arkistossa.

Julkaisut

Ikonen, Kimmo. 2007. Vaasan suomalaisen lyseon arkea 1800-luvun loppupuolella. Teoksessa: VaLEO 60 vuotta: juhlakirja Valeon toiminnasta vuosina 1947-2007. Toimitus Veikko Vörlund ... [et al.]. Vaasa: Vaasan Lyseon Entiset Oppilaat (VaLEO ry). S. 109-119.

Impivaara, Heikki. 1923. Vaasan kirjastoja. Vaasa: Vaasan kirjapaino. Saatavana: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1940395?page=1>

Kahva, K. E. 1930 (1905). Yksityislyseossa ensi vuosina. Teoksessa: Vaasan suomala- inen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 96-117.

- Klemetti, Heikki. 1930. Vaasassa 50 vuotta sitten. Teoksessa: Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 214-222.
- Koskimies, Kaarlo. 1930. Muistelmia kouluajalta lyseon sijaitessa Koulukatu 20:ssa. Teoksessa: Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 118-141.
- Lehtikanto, Mirjam. 1964. Vaasa kirjastokaupunkina. Vaasa: Vaasan kaupunki.
- Lehtikanto, Mirjam. 1980a. Lyseon vaiheet 1905-1930. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 165-180.
- Lehtikanto, Mirjam. 1980b. Lyseon vaiheet 1930-1960. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 181-209.
- Pulkkinen, Marjatta & Silpiö, Antero. 2007. Koulunkäyntiä 1800-luvun lopulla. Teoksessa: VaLEO 60 vuotta: juhla kirja Vaaleon toiminnasta vuosina 1947-2007. Toimitus Veikko Vörlund ... [et al.]. Vaasa: Vaasan Lyseon Entiset Oppilaat (VaLEO ry). S. 120-126.
- Rapila, Alpo K. 1980. Piirteitä lyseon Koe-seuran vaiheista. Teoksessa: Vaasan lyseo 1880-1980. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 256-261.
- Takala, Esa Eetu. 1930. Koe-seura: piirteitä alkuajoilta neljäkymmentäviisi vuotta sitten. Teoksessa: Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S. 174-181.
- Vaasan lyseon opettajat, oppilaat ja vahtimestarit [matrikkeli] 1930. Teoksessa: Vaasan suomalainen lyseo 1880-1930. Julkaisivat entiset oppilaat. Vaasa. S.235-600.

Tietokannat

[Fennica – Suomen kansallisbibliografia. Kansalliskirjasto.](#)

[Melinda-tietokanta. Kansalliskirjasto.](#)

Vuokko Palonen

Naisten aika Vaasan suomalaisen tyttökoulun kirjaston kokoelmassa

Johdanto

Oppikoulujen vanhoja kirjastoja on harvoin säilytetty, ja siksi niiden sisällöstä Suomen kaupungeissa on vähän tietoja. Poikkeuksena – Porvoon lyseon ohella – ovat vaasalaiset koulukirjastot, joiden jäljellä olevat osat on säilytetty ja luetteloitu Tiedekirjasto Tritoniassa. Näistä Suomen suurin kokonaisuutena säilytetty koulukirjasto, Vasa svenska lyceumin kirjasto, määriteltiin vuonna 2017 Unescon kansalliseksi perinnöksi. Muita Vaasan oppikoulukirjastoja ovat olleet vuonna 1880 perustetun Vaasan lyseon kirjasto ja 1891 toimintansa aloittaneen Vaasan suomalaisen tyttökoulun kirjasto. Ruotsinkielisen 1853 perustetun Vasa Fruntimmerskolan kirjoista on jäljellä vain yksittäisiä kirjoja.

Mirjam Lehtikannon teokseen *Vaasa kirjastokaupunkina* (1964) sisältyvät luvut Vasa svenska lyceumin kirjastosta ja Vaasan lyseon kirjastosta. Kummankaan tyttökoulun kirjastosta siinä ei mainita mitään. Kun tässä artikkelissa tarkastelen suomalaisen tyttökoulun kirjastoa, lähteenä on pääasiallisesti itse kokoelma. Koulun vuosikertomukset antavat taustatietoa koulun toiminnasta ja määrällisiä tietoja kirjastosta. Koulusta on tehty kaksi historiikkaa, mutta niissä kirjastoa ei juuri mainita.

Vaasan suomalaisen tyttökoulun perustaminen ja sen ensimmäiset vuosikymmenet sijoittuvat aikaan, jolloin naisten asema Suomessa oli murroksessa. Karmela Bélinki ja Riitta Mäkinen kutsuvat (2015 s. 7) 1900-luvun taitteen molemmille puolille kuuluvaa aikaa ”naisten ajaksi”. Tämän perusteluita ovat naisasialiikkeiden ja monien naisjärjestöjen synty ja vaikutus yhteiskunnassa 1880-luvulta alkaen ja erityisesti yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden saavuttaminen naisille ja miehille vuonna 1906.

Tyttökoulujen toimintaa ja opetusohjelmaa linjattiin 1900-luvun alussa erityisesti vuonna 1906 asetetun komitean mietinnössä, joka julkaistiin vuonna 1908 nimellä *Alkeisoppilaitosten ja tyttökoulujen järjestelyehdotus*. Sen lähtökohtana oli (s. 201-202):

”Komitea on sitä mieltä, että valtion tyttökoulut eivät ole sen vilkkaan kehityksen tasalla, mikä meidän oloissamme monella muulla alalla on huomattavissa, eivätkä kykene tarjoamaan sivistyneelle nuorelle naiselle niitä edellytyksiä ja niitä aseita, joita hän tarvitsee voidakseen kunnolla täyttää elämäntehtävänsä.”

Uudet aseet tarkoittivat niitä tietoja ja taitoja, joita naisilta edellytettiin työelämässä ja uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa sen rinnalla, että tavoitteena oli edelleen perheenäidin roolin vahvistaminen.

Tässä artikkelissa etsin ”naisten ajan” ajatusten ja naisten koulutusta koskeneiden näkemysten mahdollisia ilmentymiä Vaasan suomalaisen tyttökoulun kirjaston koelmassa. Laajennan ”naisten aikaa” niin, että mukana ovat 1800-luvun viimeisten vuosikymmenien ohella 1900-luvun kolme ensimmäistä vuosikymmentä. Eri alojen kirjallisuuden tarkastelussa viittaan myös myöhempiin vuosikymmeniin. Ennen päätelmiä teen ekskursion Vaasan lyseon kirjastoon, josta etsien naisten kirjoittamia ja naisia koskevia teoksia ja tarkastelen yleisluonteisesti mahdollisia tieteenalojen välistä eroja koulukirjastojen kesken.

Vaasan suomalaisen tyttökoulun toiminta ”naisten aikana”

Tyttökoulun perustaminen ja kehitys

Tyttöjen koulutus oli alkanut niin sanotun vanhan Suomen alueella Venäjän keisarinna Katariina II:n ajoista alkaen ja jatkunut mm. Savonlinnassa ja Haminassa autonomian aikana. Muualla Suomessa tyttöjen opetus oli ollut Ruotsin vallan aikana lähinnä kotiopetusta pienen sivistyneistön piirissä. Sen jälkeen yksityisiä tytöille tarkoitettuja, yleensä vain lyhyen aikaa toimineita, kouluja perustettiin 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla mm. Vaasassa. Vuosien 1843 ja 1856 koulujärjestyksissä tyttökoulut mainittiin, mutta ne rajattiin koskemaan säätyläisperheiden tyttäriä. Koulut olivat ruotsinkielisiä, kunnes ensimmäinen suomenkielinen tyttökoulu perustettiin Jyväskylään 1864. Vuoden 1872 koulujärjestys takasi sen, että sukupuoleen ja säätyyn katsomatta kaikilla nuorilla oli periaatteessa mahdollisuus opilliseen sivistykseen. Oppikouluja oli kuitenkin vielä vähän, ja niissä opiskelu vaati yleensä tiettyä varallisuutta. Kun poikien ja tyttöjen koulutus pidettiin erillisenä, tyttöjen mahdollisuudet oppiin olivat pitkään heikompia. Ensimmäiset yhteiskoulut perustettiin 1880-luvulla. (Alkeisoppilaitosten 1908, s. 183-185; Kaarninen 2015, 163)

Vaasan suomalainen tyttökoulu aloitti toimintansa 1891. Aloite tuli yksityishenkilöiltä, jotka kutsuivat tyttökoulun perustamisesta kiinnostuneita kokoukseen suomalaiselle lyseolle sanomalehti Pohjalaisen välityksellä 7.11.1890. Allekirjoittajina olivat lyseon rehtori Erkki Almqvist, toimittaja O. Ansas, tehtaan omistaja Edv. Björkenheim, koulun tuleva rehtori eli opettajatar Naemi Ingman, maanviljelijä F. W. Lagerstedt ja rovasti A. Nyholm. Perustamista olivat edeltäneet erityisesti laihialaisen toimittaja Ansaksen kirjoitukset Pohjalaisessa. Niissä hän oli todennut mm:

”... kowasti on meillä naiskaswatus wielä takapajulla, ei ainoastaan mitä tulee nimenomaan kansan naisiin, waan miltei yhtä suuressa määrässä wallassäätyisiin katsoen. Askeleita eteenpäin tosin on otettu, mutta yhä ollaan kaukana päämäärästä: naiskaswatuksen asettaminen sille kannalle että sama yleissiivistys olisi saatawissa naisilla kuin miehilläkin”.

”Taistelu olemisesta kuitenkin joka päivä kiihtyy meilläkin, ja naisen täytyy yhä useammin jättää kotoisen lieden ja astua ”ulos maailmaan” itse hankkimaan elatuksensa. Mutta tätä täytymystä noudattaen on warmaankin moni nainen saanut selvän käsityksen siitä, kuinka tuiki huonosti hänen sukupuolensa tähän astinen kaswatus on häntä warustanut mainittua taistelua warten. Perusteellisempien tietojen puute toiselta puolen ja toiselta myöskin puute ankaramman ja wakawamman koulukurssin antamasta tottumuksesta järjestelmälliseen ja täsmälliseen työhön, owat kumpikin olleet omiansa estämään häntä saawuttamasta „työmarkkinoilla” yhdenwertaista asemaa miehen rinnalla...” (Pohjalainen 9.4.1890, s. 1)

Vaikka vahvoja epäilyitä esitettiin sekä tytöille tarkoitetun koulun että suomenkielisen koulun tarpeellisuudesta enemmistöltään ruotsinkielisessä kaupungissa, koulu käynnistyi nopeasti. Toiminnassa hyödynnettiin osittain muiden koulujen tiloja ja opetusvälineitä. Koulu sai valtion apua vuodesta 1894 alkaen ja vuonna 1904 se otettiin valtion oppilaitokseksi. Vuodesta 1902 alkaen koulun yhteydessä toimi kaksivuotinen jatko-opisto, jonka suorittaminen antoi mm. mahdollisuuden pyrkiä opettajaseminaariin. Vuonna 1906 perustettu kolmas luokka oikeutti osallistumaan ylioppilaskirjoituksiin. Jatko-opisto toimi koulun yhteydessä vuoteen 1929 saakka, minkä jälkeen lukioon halunneet oppilaat siirtyivät 1923 perustettuun Vaasan yhteiskouluun. Tyttökoulu sai omat lukioluokat vasta vuonna 1951, jolloin se muutettiin Vaasan tyttölyseoksi. Pelkästään tytöille tarkoitettuna oppilaitoksena koulu toimi vuoteen 1971 asti. (Löfgren 1966, s. 64-71)

Vaasan suomalaisen tyttökoulun tavoitteita ”naisten aikana”

Tyttökoulun rehtorina toimi ensimmäiset 26 vuotta opettaja Naëmi Ingman. Hänen näkemyksillään on epäilemättä suuri vaikutus Tyttökoulun toiminnan perusteisiin. Jälkipolvet ovat pitäneet häntä vaativana rehtorina, jota tytöt saattoivat pelätäkin (Löfgren 1966, s.71). Hänen kirjoituksistaan koulun vuosikertomuksissa näkyy kuitenkin ymmärrys naisten uudenaikaisesta asemasta yhteiskunnassa.

Vuosikertomuksissa Ingman esittää jonkin verran kasvatuksellisia periaatteitaan. Ensimmäiseen painettuun kertomukseen, joka kattaa kymmenen vuotta, Ingman on kirjoittanut (1901 s. 7):

”.. tulee Suomen perustaa tulevaisuuden toivonsa siihen, että nuorisosta nousevasta kasvaa mieleltään isänmaallinen, luonteeltaan luja kansa, joka uskaltaa *itsenäisesti* ajatella ja *oikein* toimia, joka on tavoiltaan yksinkertainen, terve ja luja sekä sielun että ruumiin puolesta” (kursivoinnit alkuperäiset).

Isänmaan rakkaus ja Jumalan pelko sekä rakkaus ihmiskuntaan mainitaan mm. luvunvuoden 1907-1908 kertomuksessa (s. 8). Uskonto ei kuitenkaan näytä erityisesti korostuneen koulussa. Ingmanin avoimuus uudelle näkyy mm. siinä, että hän onnis-

tui saamaan koulurakennuksen suunnittelijaksi henkilön, joka loi Tyttökoululle 1909 erityisen hienon, aikansa tyyliin rakennetun talon. Uudessa talossa kirjasto oli otettu huomioon: siihen olisi sopinut 15.000 nidettä, mutta koulussa todetaan tuolloin olleen vain 800 kirjaa. (Ingman 1911, s. 42; Lehtikanto 1966, s. 34). Sen jälkeen tilasta ei mainita mitään 1910-luvun kertomuksissa.

”Naisten ajan” ajatukset Ingman lienee tuntenut hyvin. Poliittisesti merkittävin tuon ajan naisasialehti *Naisten ääni* on hankittu kouluun näytenumerosta 1905 alkaen vuoteen 1929 asti. Maikki Fribergin päätoimittama lehti julistautuu näytenumerossa ”naisten äänenkannattajaksi”. Käytännöllisinä tehtävinä lehden ohjelmaan kuuluivat mm. (Hagman 1905, s. 3-5):

- ajaa naisten äänioikeusasiaa, tavoitteena samat oikeudet kuin miehillä
- laajentaa naisten toimialoja kaikkiin yhteiskunnallisen ja valtiollisen elämän haaroihin
- synnyttää uudenlainen kasvatus koulussa ja kotona
- kannattaa ja toteuttaa yhdenvertaisuusate eri kansanluokkain kesken.

Suomalaisen puolueen, sittemmin Kokoomuksen, naisten liiton äänenkannattajan *Suomen nainen* -lehden vuosikertoja kirjastossa on vuosilta 1915-1920. Lehti totesi näytenumerossaan 1912 (s. 1-2) mm.:

”Etualalle tahtoo lehti asettaa niiden uudistusten ajamisen, jotka koskevat suoranaisesti naista. Se tahtoo poistettaviksi ne haitat, jotka vielä estävät hänen toimintaansa yhteiskunnallisilla aloilla ja valtion palveluksessa.”

Lukuvuoden 1913-1914 vuosikertomuksessa (s. 4-5) Ingman tuo esiin naisten oikeudet työelämässä tähdentäen realistisesti monipuolisuutta aikana, jolloin valtion virat oli varattu pelkästään miehille:

”Harvat lienevät ne ammatit, joihin ei nainen sopisi yhtä hyvin kuin mies. ... Sillä jos kaikki oppikoulua käyneet pyrkivät jonkinlaisiin virkoihin, niin tulee sillä alalla semmoinen tungos ja kilpailu, että siellä uhkaa nälkä. Ainakin tyttöjen pitäisi nuorina harjoitella vähän kaikenlaista eri ammattia, silloin ei heillä olisi, elämän usein kovassa taistelussa, peukalo keskellä kämmentä, vaan voisivat he auttaa itseään ja muita.”

Samalla Ingman määrittelee sivistyksen tärkeimmän tehtävän ja tulee näin lähelle *Naisten äänen* esittämää yhdenvertaisuutta kansanluokkien kesken:

”Kun niin osaa vähän kaikkea, niin se säästää varoja, antaa vaihtelua työssä, luo elämäniloa ja tyydytystä mieleen, ja se mikä siinä kenties on tärkein puoli, on, että se paremmin kuin mikään muu on omiansa tasoittamaan juopaa eri kansan-

kerroksien välillä, lisäämään ymmärtämystä ihmisten kesken, ja se toki lienee *sivistyksen päätehtäviä.*”

Ingmanin sanonta ”osaa vähän kaikkea” ilmentää hänen näkemystään yleissivistyksen merkityksestä. Hän suhtautui osittain kielteisesti ylioppilastutkintoon tyttökoulun tavoitteena ja piti sivistystä tutkintoja tärkeämpänä (esim. 1914, s. 62-63). Hän olisi halunnut kouluun monien muiden tyttökoulujen tapaan kuudennen luokan tai toivoi tyttöjen suorittavan sen sijasta jatko-opiston ensimmäisen luokan (Ingman 1908 s, 31 ja 1914, s. 3, s. 48). Tässä hän seurasi omalta kannaltaan vuoden 1908 komiteamietinnön näkemystä lukion tai sen mahdollisten vaihtoehtojen erilaisesta tarpeesta suurissa kaupungeissa ja pienemmällä paikkakunnilla (Alkeisoppilaitosten 1908, s. 205-210).

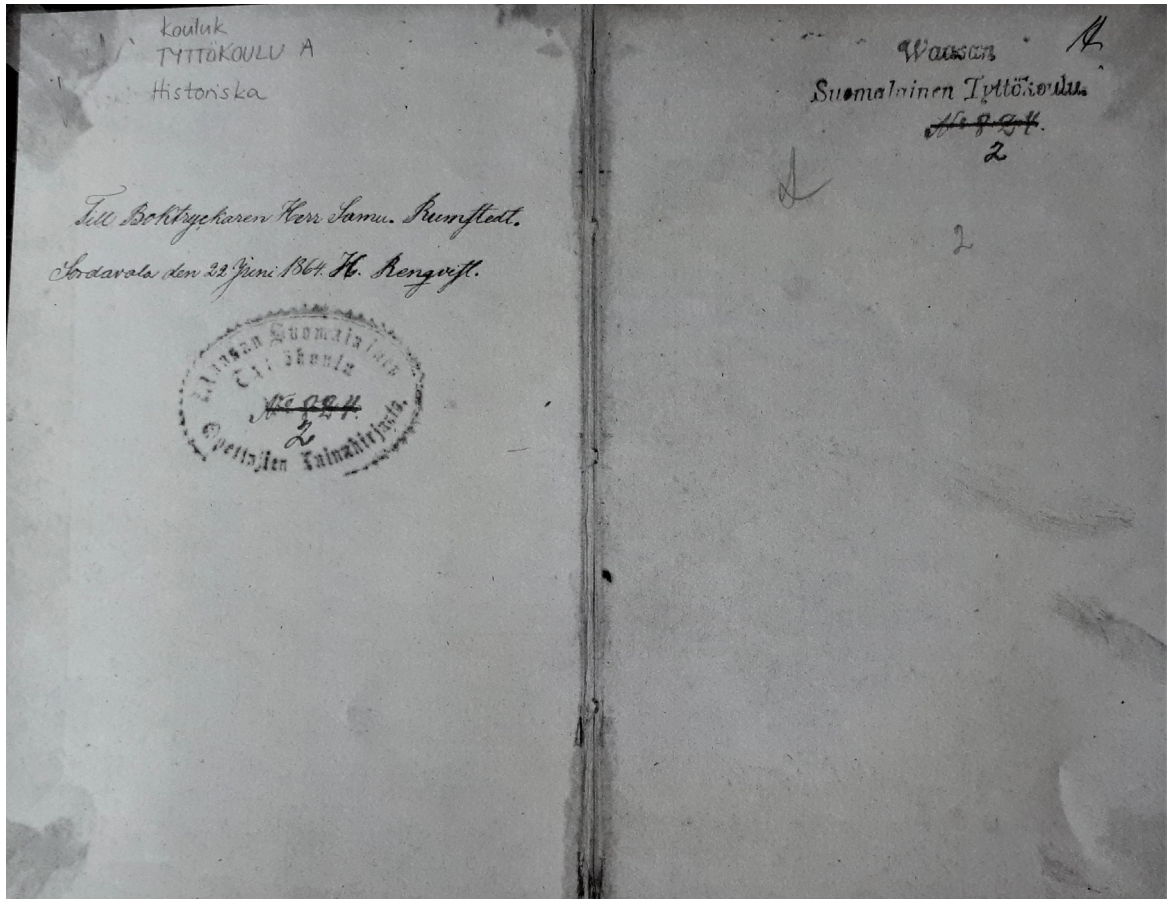
Naëmi Ingman ei käsittele kertomuksissaan kirjastoa miltään aatteelliselta kannalta. Vaikka kirjastosta raportoidaan vain määrällisiä tietoja, luetellaan tilatut lehdet ja mainitaan Koulutoimen Ylihallituksen tai muiden koululle lähettämä kirjallisuus, kirjasto lienee Vaasan tyttökoulussakin ajateltu opetusvälineeksi, jonka kehittämistarpeet määräytyivät pedagogisesti (vrt. Vatanen 2002 s. 121-122). Kirjojen valintaperusteista ei kuitenkaan ole säilynyt tietoja. Päätelmät on tehtävä kokoelman perusteella.

Naiset Tyttökoulun kirjaston kokoelmassa

Yleistä kokoelmasta

Vaasan suomalaisen tyttökoulun vuosien 1891-1901 kertomuksen (Ingman 1901, s. 27) mukaan koulun kirjastossa oli ajanjakson lopussa 300 kirjaa, pääasiassa oppikirjoja vähävaraisia oppilaita varten. Kirjasto kasvoi vähitellen. Vanhempaa aineistoa 1700- ja 1800-luvuilta saatiin lahjoituksina. Asetusta noudattaen kirjasto jaettiin jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä opettajien ja oppilaiden kirjastoihin oppikirjojen osan ohella. Suurimmillaan kirjasto oli 1960-luvun puolivälissä, jolloin siihen kuului kaikkiaan yli 4000 kirjaa. Koulun päättyessä 1971 opettajille oli vuosikertomusten mukaan tarjolla 2544 nidettä ja oppilaille 663 nidettä kaunokirjallisuutta ja 263 tietokirjaa. Oppikirjat oli viimeiseen vuoteen mennessä karsittu yli 700 niteestä 161 niteeseen.

Kirjastosta siirrettiin vuonna 2010 vajaa 2000 nidettä Vaasan tiedekirjasto Tritoniaan. Kun noin 60 liian huonokuntoista tai kaksoiskappaletta poistettiin, kokoelma sisältää nyt hiukan yli 1700 nimekettä. Näistä opettajakirjastoon kuuluu 826 kirjaa ja lehteä. Oppilaskirjaston tietokirjallisuus kattaa 197 kirjaa ja kaunokirjallisuus 480 nimekettä; oppikirjoja on 174 kappaletta; lisäksi on kolmisenkymmentä harvinaiskirjaksi merkittyä nidettä 1700- ja 1800-luvuilta ja hyllymetrin verran nuotteja. (Vaasan suomalaisen tyttökoulun kertomukset, Vaasan tyttölyseon kertomukset)

KUVA 1. Kokoelman vanhimpaan osaan kuului myös eri vaiheiden kautta tulleita lahjoituksia.

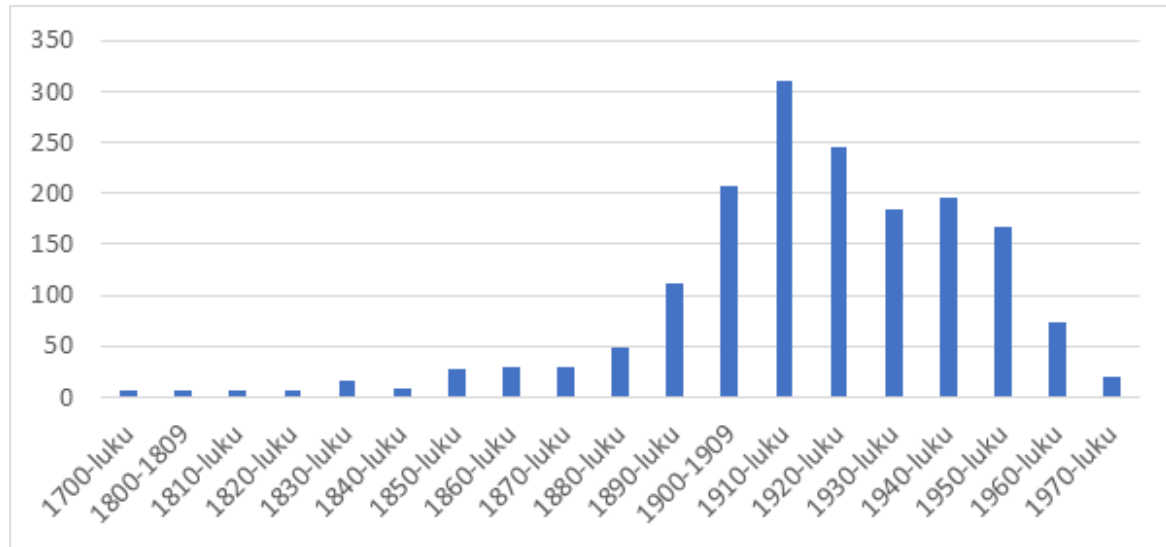
Kokoelman jakautuminen julkaisuaikojen mukaan on esitetty kuviossa 1. Eniten kirjallisuutta on 1910- ja 1920-luvuilta, hiukan niitä vähemmän 1900-luvun alusta sekä 1930-1950-luvuilta. Oppilaskirjastossa kirjat ovat keskimäärin uudempia kuin opettajakirjastossa.

Kirjoista yli 70 prosenttia on suomenkielisiä ja 16 prosenttia ruotsinkielisiä. Saksaksi on noin seitsemän prosenttia, englanniksi vähän yli kaksi prosenttia ja ranskaksi hiukan vähemmän. Kirjaston oppiaineisiin perustuva alanmukainen jakauma on esitetty kuviossa 2. Siihen sisältyvät sekä opettajien että oppilaiden kirjastot ja oppikirjat.

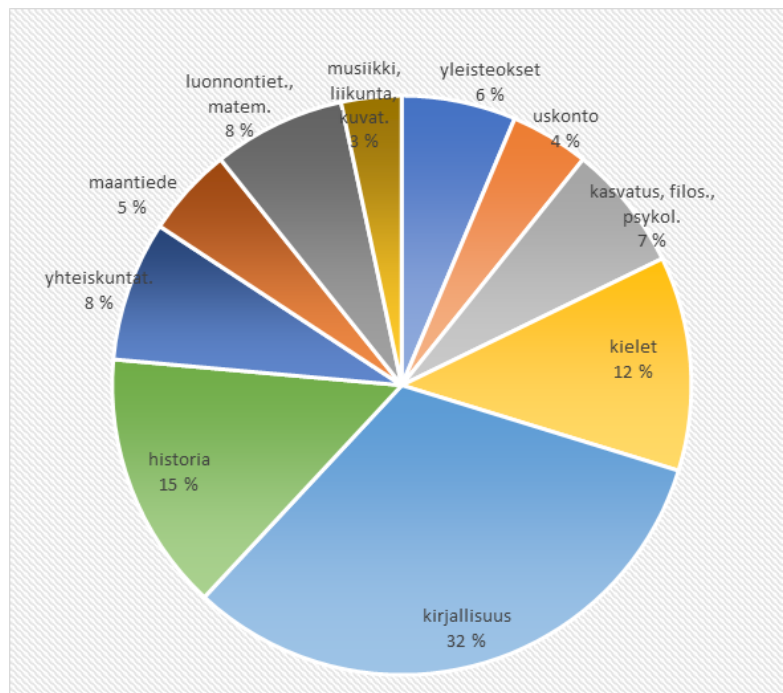
Opettajien kirjastossa tärkeitä tieteenaloja ovat luonnollisesti kouluhallinto ja kasvatustieteen sekä koulun oppiaineet. Eniten kirjoja on historian ja yhteiskuntatieteiden aloilta, mutta myös luonnontieteiden ja humanististen alojen kirjallisuutta on runsaasti. Mukana on lisäksi esimerkiksi 1910-luvun alun väitöskirjoja mm. lääketieteen ja oikeustieteen aloilta.

Kaunokirjallisuuden suuri osuus perustuu erityisesti oppilaskirjastoon, myöhemmin nuorisokirjastoksi kutsuttuun osaan, jossa yli puolet aineistosta on kaunokirjallisuutta. Niistä suurin osa on tyttökirjoja ja muita nuortenkirjoja. Niitä olen käsitellyt toises-

sa artikkelissa¹. Tietokirjoissa historian ja elämäkertojen kolme eri luokkaa kattaa yhdessä lähes neljäkymmentä prosenttia oppilaiden tietokirjallisuudesta.

KUVIO 1. Vaasan suomal. tyttökoulun kirjasto julkaisuaikojen mukaan

KUVIO 2. Vaasan suomal. tyttökoulun kirjaston alanmukainen jakauma

Tyttökoulun kirjastoa hoitivat opettajat. Koulun historiikissa (Kouluni 1966, s. 132) kirjastonhoitaja mainitaan vasta vuodesta 1917 alkaen. Pitkäaikaisin tässä toimessa oli voimistelun opettaja Sofia Kandelberg, joka hoiti tehtävää vuosina 1921-1965. Hän on

1 Bibliophilos, 75. vsk (2016, nro 3), s. 41-46.

lahjoittanut useita teoksia kirjastolle ja hänen aloitteestaan sinne on tilattu mm. urheilulehtiä. Kirjaston käytöstä vuosikertomuksissa on jonkin verran määrällisiä tietoja. Oppilaskirjaston lainaus oli suurimmillaan olojen vakiinnuttua jatkosodan jälkeen eli vuosina 1946-1947, jolloin lainoja oli yli 1500. Opettajien kirjastossa eniten eli 153 lainausta tehtiin lukuvuonna 1956-1957.

Tyttökoulun kirjaston aineisto on löydettävissä Tritonian omasta ja valtakunnallisesta Finna-hakupalvelusta. Kokoelman ulkopuolelle huonokuntoisina ja kaksoiskappaleina jääneistä teoksista on laadittu erillinen luettelo, joka on saatavissa Tritonian verkkosivujen kautta.

Tässä artikkelissa tarkastelen naisteeman kannalta ensisijaisesti Tyttökoulun kirjaston suurimpia tiedonalueita eli kaunokirjallisuutta ja kieliä sekä historiaa ja yhteiskuntaoppia, joka ”naisten aikana” tuli entistä tärkeämmäksi. Lisäksi otan esiin kasvatuksen, käsityön ja kotitalouden, jotka koettiin naisten alueeksi. Kun tyttöjä pidettiin 1880-luvun kirjoituksista alkaen terveydeltään heikompina kuin poikia (esim. Godenhjelm 1883, s. 6 ja Alkeisoppilaitosten 1908, s. 210) on syytä etsiä tyttöjä koskevaa tietoa myös terveystiedosta ja liikuntakasvatuksesta. Luonnontieteitä ja muita aloja käsittelen lyhyesti.

Historia ja yhteiskunta

Komiteanmietinnössä *Alkeisoppilaitosten ja tyttökoulujen järjestelyehdotus* (1908 s.235) historian ja yhteiskuntaopin tärkeyttä tyttökoulujen opetusohjelmassa perusteltiin näin:

”Naisten valtiollinen tasa-arvoisuus miesten kanssa vaatii heiltäkin nykyään yhtäläistä ihmiskunnan ja varsinkin oman kansan historiallisten olojen ja yhteiskunnallisten muotojen tuntemista. Siitä syystä onkin komitea ehdottanut historialle ja yhteiskuntaopille täydellisessä tyttölyseossa aivan saman tuntimäärän ... kuin reaalilyseossakin.”

Historia on Tyttökoulun kirjastossa kokoelman laajin alue kaunokirjallisuutta lukuun ottamatta. Luokka käsittää eri aikakausien historiaa ja sekä maailman että oman maan ja naapurimaiden historiaa. Laajin alue on opettajien ja oppilaiden kirjastossa elämäkertojen ja muistelmien luokka. Oppilaskirjaston elämäkerroista yli 40 prosenttia koskee naisia. Määrä on suuri, kun naisten osuus Kansalliskirjastojen tietokantojen mukaan oli esimerkiksi 1900-1919 julkaisuista suomenkielisistä elämäkerroista alle viisitoista prosenttia.

Naisten elämäkerroista ajallisesti ensimmäinen on ”*Piirteitä Helena Kellerin elämästä*” (1897), jonka tekijäksi on merkitty nimimerkki El ja suomentajaksi Maila Talvio. Suomalaisten naisten kirjoittamia elämäkertoja ulkomaisista naisista ovat Hildur Koskimiehen *Katarina von Bora: Lutherin puoliso* (1918), L. Onervan *Madame de Staël* (1920) ja Marja Salmelan amerikkalaisesta suffragettinaisesta kertova *Frances E. Wil-*

lard (1922). Ruotsin ensimmäisen filosofian tohtorinaisen Ellen Friesin kirjat kertovat Ebba Brahesta, kuningatar Kristinasta, Pyhästä Birgitasta ja Kaarina Maununtyttärestä. Muita ulkomaisia naisia elämäkertojen sankareina ovat englantilainen naisvankeja tukenut ja sairaanhoitajia kouluttanut Elisabet Fry, saksalainen luonnontieteiden alalla toiminut Amalie Dietrich ja yhdessä miehensä kanssa Nobelilla palkittu radioaktiivisuuden tutkija puolalaisranskalainen Marie Curie. Kahden viimeksi mainitun elämäkerran kirjoittajia ovat heidän tyttärensä. Jeanne d'Arcista on Mark Twainin kaunokirjallinen *Johanna d'Arc: kertomus hänen elämästään ja marttyyrikuolemastaan...*; kirjan on vapaasti suomentanut Lilli Rainio (1910).

Suomalaisten naisten elämäkertoista ensimmäinen on naisasia-aktivistin Lucina Haggmanin kirjoittama kaksiosainen *Minna Canthin elämäkerta* (1906 ja 1911). Haggmanista itsestään on hänen 70-vuotispäivänsä kunniaksi 5.VI. 1923 laadittu juhlakirja. Muita naisten elämäkertoja ovat J. W. Miesmaan *Ida Aalbergin muisto* (1915) ja Tiina Hainarin *Hilda Käkikoski kirjeittensä ja kirjoitelmiensa valossa* (1913). 1920-luvulta ovat Paul Ervén kirjoittama ja Toivo Haapasen suomentama *Alma Fohström* (1920), Evy Fogelbergin *Vankien ja vapaitten parissa: uusia piirteitä Mathilda Wreden elämästä* (1922), Alfons Takolanderin kirjoittama ja Hilma Räsäsen suomentama *Emma Irene Åström: "ensimmäinen laakeroitu nainen"* (1923) sekä Olivia ja Aino Jauhiaisen *Maria Stenroth* eli kirjailija Marja Salmelan elämäkerta (1929). Erityisen tuottelias elämäkertojen kirjoittaja ja suomentaja oli Helmi Krohn (myös nimellä Setälä). Hän toimitti kulttuurilehti *Otavaa*, jonka numeroita Tyttökoulussakin on ollut. Häneltä on kirjastossa kolmen suomalaisen naisen elämäkerrat: *Isa Asp: nuoren pohjalaisen runoilijaneidon elämäntarina* (1912), *Emilie Bergbom: elämä ja työ* (1917) ja *Jenny Lind* (1917). Lisäksi Krohnin teoksiin kuuluu 19 suomalaisen elämäkertoja sisältävä *Kun suuret olivat pieniä: lapsuusmuistoja suomalaisten taiteilijoiden ja kirjailijoiden elämästä*. Siinä käsitellyistä useimmat ovat miehiä, mutta joukkoon kuuluvat 1800-luvun ja 1900-luvun alun laulajat Alma Fohström, Ida Ekman, Aino Achte ja Emmy Achte sekä näyttelijä Ida Aalberg. 1910- ja 1920-luvulta on myös Krohnin *Elämäkerrallisia kuvia nuorisolle*, josta koulun kirjastossa ovat jäljellä osat 2 ja 3. 1920-luvun loppupuolella Helmi Krohn on suomentanut lukuisia lähinnä ulkomaisten naisten elämäkertoja (ks. Melinda), mutta niitä ei ole tyttökoulun kirjastossa- Krohnin kirjoittamiin elämäkertoihin kuuluu kirjastossa myös *Isäni Julius Krohn ja hänen sukunsa* (1942).

Naisten muistelmia ovat kirjailijan ja sosialidemokraattisen poliitikon Aino Malmbergin *Voimakasta väkeä* (1926) ja myöhemmältä ajalta Katri Bergholmin, Suomen Sosialistiskotiiton perustajan, *Kuultua ja elettyä: muistelmia vuosien takaa* (1944). Ehkä vuonna 1932 suomennettu Selma Lagerlöfin *Nuoren tytön päiväkirja* voidaan liittää samaan joukkoon.

Elämäkertojen hankinta näyttää keskittyneen nimenomaan 1900-luvun kolmelle ensimmäiselle vuosikymmenelle. Poikkeuksena on vain 1943 kuolleen Marie Curien elämäkerta vuodelta 1951. "Naisten ajalta" on hankittu lähes kaikki suomenkieliset

naisista kirjoitetut elämäkerrat. Naisasialiitto Unionin ja Suomen naisyhdistyksen julkaisuja 1800- ja 1900-lukujen vaihteen seutuivilta koulun kirjastossa sen sijaan ei ole.

Edellä mainittu Lucina Hagman oli ”naisten ajan” tärkeimpiä yhteiskunnallisia vaikuttajia. Hän toimi Naisasialiitto Unionin pitkäaikaisena puheenjohtajana, Martta-järjestön ja Suomalaisen Naisliiton perustajana. Toinen yhteiskunnallisesti merkittävä henkilö oli Suomalaisen puolueen poliitikko, kansanedustaja ja kirjailija Aleksandra Gripenberg. Hän on tutkinut naisasiaa laajasti, johtanut naisjärjestöjä ja matkustanut mm. Pohjois-Amerikassa. Kirjastossa on hänen vuosina 1905-1909 ilmestynyt neli-osainen teoksensa *Naisasian kehitys eri maissa*. Hän toimi myös *Koti ja yhteiskunta* -lehden päätoimittajana parikymmentä vuotta; tyttökoulun kokoelmassa on siitä jäljellä numeroita vuodelta 1907.

Naisten yhteiskunnallista asemaa edistävien lehtien tilauksista mainittiin jo edellä. Vuodelta 1921 kirjastossa on lisäksi Edistysseurojen kustannuksen julkaisema *Naisten lehti: Suomen naisten ja kotien äänenkannattaja*. Se lienee ilmestynyt vain tuona vuonna.

KUVA 2. Tyttökouluun tilattiin Naisten ääni näyttenumerosta 1905 alkaen 1920-luvun loppuun asti, 1910-luvulla myös Suomen nainen ja 1920-luvulla Naisten lehti.²

Vuosikertomusten mukaan Tyttökoulun kirjastoon on 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä tilattu jatkuvasti useita kulttuurilehtiä, jotka ovat osaltaan jakaneet tietoa yhteiskunnasta. Suomen ja Euroopan kulttuurihistoriasta kirjastossa on ”naisten ajalta” yli 30 kirjaa. Sosiaalhistoriasta on naistenkin historiallista asemaa koskettanut Topi Kallion väitöskirja *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla* (1913). Keskeisiä yhteiskunnallisia kysymyksiä 1900-luvun alussa olivat naisasian ohella mm. venäläistämistoimet, työväenliike ja raittiuskysymys. Raittiutta lukuun ottamatta näistä ei juuri ole kirjallisuutta Tyttökoulun kirjastossa.

2 Naisten ääni -lehden kansikuva:
https://fi.wikipedia.org/wiki/Naisten_%C3%84%C3%A4ni

Kirjallisuus ja kielet

Vuoden 1908 mietintö esitti, että äidinkielen tunteja voitaisiin lisätä tyttökouluissa, mutta vieraiden kielten tunteja vähentää. Toisaalta siinä todettiin (s. 220), että

”naisilla ylimalkaan on harrastusta ja usein luontaisia taipumuksia, siis hyvät edellytykset varsinkin elävien kielten oppimiseen, samoin kuin myöskin kaunokirjallisuuden luvulla naisten elämään ja luonteenkehitykseen nähden on tavallisesti jotenkin suuri merkitys.”

Vaasan suomalaisessa tyttökoulussa opiskeltiin 1900-luvun alkupuolella äidinkielen ja ruotsin lisäksi saksaa ja ranskaa vaihtoehtoisina pitkänä tai lyhyenä kielenä, hiukan myöhemmin englantia. Vuonna 1904 koulun valtiollistamisen yhteydessä pakolliseksi kieleksi tuli venäjä, jolla oli suuri tuntimäärä ja joka rehtori Ingmanin mukaan (1908, s. 4) aiheutti pariksi vuodeksi oppilaskadon koulussa. Vaikka pakollisuus tuolloin loppui, venäjä mainitaan 1910-luvun puolivälin vuosikertomuksissa. Venäjän kielestä on kirjastossa jäljellä vain pari oppikirjaa. Muutenkin kielten kirjoista lähes kaikki ovat oppikirjoja, kielioppeja ja sanakirjoja. Niissä ei ole erityisesti tytöille tarkoitettua kirjallisuutta. Kielten opetuksen materiaalina on runsaasti sekä äidinkielen että muiden kielten lukemistoja, jotka on tarkoitettu kaikille kouluille.

KUVA 3. Muutamia vieraskielisiä lehtiä tilattiin Tyttökouluun ainakin 1900-luvun alussa.

Kirjallisuus on Tyttökoulun kirjastossa todella suuri aihealue. Opettajien kirjastossa on luokka 'kirjallisuus ja taide', joka sisältää pääasiassa kirjallisuudenhistoriaa. Siihen kuuluu myös moniosainen *Suomen teatterin historia* sekä pari kirjaa musiikista ja kuvataiteesta. Lisäksi on oma luokka romaaneille ja toinen yhteinen luokka runoilille ja näytelmille. Jälkimmäisessä on koulujen lausunta- ja näytelmäohjelmistoja,

Kalevalan ja Kantelettaren painoksia ja joitakin runokokoelmia. Naisten kirjoittamia ovat Kirsti Porraksen näytelmä *Ennin kosijat* (1953) ja Lyyli Vihervaaran *Kolmekymmentä englantilaista laulua kouluille* (1930) – musiikin hyllyluokkaa ei erikseen ollut. Opettajakirjaston romaaneissa naisen kirjoittama on vain Marja Salmelan *Kulkijoita: kuvauksia Amerikasta* (1923).

Oppilaskirjastossa kaunokirjallisuus muodostaa yli 70 prosenttia kokonaisuudesta. Naisten osuus on erityisen vahva: kaunokirjallisuuden kirjoittajista 60 prosenttia on naisia. Tämä näyttää olleen koulun tekemä pedagoginen valinta. Tyttöjen kasvatuksen kannalta voimakkaalla naiskirjoittajien kaartilla on varmasti ollut tärkeä esikuvallinen merkitys. Naiset ovat kirjoittaneet aikuisten romaaneja, tyttö- ja poikakirjoja sekä satuja ja lastenkirjoja. Suuri osa oppilaskirjastosta on nuortenkirjoja monilta vuosikymmeniltä. Tämä kokonaisuus muodostaa harvinaisen hienon osan koulukirjastoa ja käsittää kirjallisuutta 1800-luvun amerikkalaisten nuortenkirjaklassikoiden suomennoksista 1960-luvun tyttökirjoihin. Siitä enemmän toisessa artikkelissa (ks. viite sivulla 117).

1800-luvun tärkeimmän naiskirjailijan ja yhteiskunnallisen vaikuttajan, Minna Canthin, näytelmistä kirjastossa on jäljellä ainoastaan *Murtovarkaus* vuoden 1930 painoksena. Huonokuntoisena poistetuissa on *Anna-Liisa* vuodelta 1887. Oletettavasti Canthin teoksia on aikanaan ollut kokoelmassa enemmän. Aikuisten romaaneissa on jäljellä muiden yhteiskunnallisesti aktiivisten naisten kirjoittamia kaunokirjallisia teoksia. Jo mainittu Marja Salmela (=Naemi Maria Stenroth) oli aktiivinen toimija raitius- ja naisasialiikkeissä. Hänen *Kappale kahden matkaa* julkaistiin 1908, ja siitä on otettu useita painoksia 1910- ja 1920-luvuilla ja uudelleen 1983. Se ja Salmelan muita 1910- ja 1920-luvuilla julkaistuja teoksia on koulun kokoelmassa. Anni Kaste (Kastegren) aloitti kirjailijauransa 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä; hänen teoksistaan kokoelmassa on kolme 1910-luvulta ja yksi 1920-luvulta. Hänet mainitaan *Suomen nainen* -lehden avustajana (Suomen nainen 1912, no 0), ja 1930-luvulla hän toimi *Naisten ääni* -lehden toimitussihteerinä. Ilma Virtalan (= Ilma Karolina Näätänen) kansalaissotaan liittyvistä teoksista kokoelmaan kuuluu romaani *Jääkärin sisko* vuodelta 1918. Selma Anttilan *Pankinjohtajan tytär* kertoo suurlakon ajasta. Hänen toinen romaaninsa *Työn kourissa* ilmestyi 1919. Anttila käsitteli teoksissaan vähäosaisten elämää, kansansivistystyötä ja naisen alisteista asemaa.

1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä on lisäksi Aino Kallaksen ja Hilja Haahden teoksia sekä Maila Talvion romaani *Kirkonkello* ja hänen suomennoksiaan. L. Onervalta on vuonna 1921 ilmestynyt *Jerusalem suutari ynnä muita tarukuvia*. 1920- ja 1930-lukujen aktiivisia kirjailijoita ja suomentajia olivat Kersti Bergroth – kauan suosiossa olleiden tyttökirjojen tekijänä myös nimellä Mary Marck – ja Elsa Soini. Kirjailijanaisia kirjaston kokoelmassa olivat myös Elsa Hästesko (myöhemmin Heporauta), Ester Ståhlberg, uskonnollissävyyisiä romaaneja kirjoittanut Ellida Erling ja yhden romaanin julkaissut Hellin Talas. 1930-luvulta lähtien aikuisten kaunokirjallisuuden osuus kirjastossa vähenee, sen sijaan nuortenkirjoja on runsaasti sekä naisten että

miesten kirjoittamina. Helvi Hämäläisen *Kylä palaa* (1938) on huonokuntoisina poistetuissa kirjoissa. 1940-luvulta kirjastossa on koulun oman oppilaan Serpin eli Seere Salmisen pakinakokoelma. 1950- ja 1960-luvuilta kirjastossa on yhä vähemmän aikuisten kaunokirjallisuutta: naisten kirjoittamia romaaneja ovat vain uudet painokset Emily ja Charlotte Brontën sekä Selma Lagerlöfin teoksista. Suomalaisia naisia edustaa aikuisten kirjallisuudessa tuolloin pelkästään Elina Vaaran *Valitut runot* vuodelta 1959.

Suomennetussa kirjallisuudessa on 1920-luvulla enemmistö miesten kirjoittamaa, mutta merkittävimpiin kirjailijoihin kuuluu pohjoismaisia naiskirjailijoita kuten Selma Lagerlöf ja Sigrid Undset. Lisäksi ruotsalaiselta Mathilda Roosilta, naisasian vahvalta ja rohkealta puolustajalta, on kokoelmassa 1920-luvulla suomeksi ilmestynyt teos. Vielä 1940-luvulta on ruotsalaisen kirjailijan ja feministin, Ruotsin akatemian jäsenen Elin Wägenerin, romaani *Ristiportti*.

Kirjallisuudenhistoriassa ainoa tyttöjen koulutukseen liittyvä teos on K. V. Bremerin *Kurs i svenska litteraturens historia för Fruntimmerskolan i Helsingfors* (1882), mutta sitä tuskin on tarvittu suomenkielisen tyttökoulun alkuvuosienkaan opetuksessa, mutta opettajia se on saattanut kiinnostaa. Kirjallisuudentutkimus on selvästi ollut hyvin miehinen ala 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Poikkeuksena ovat kirjailijoiden elämäkerrat. Ylempänä jo mainittujen lisäksi näitä ovat naisten kirjoittamina Maila Talvion toimittama *Ruma Ankanpoikanen: Hans Christian Andersenin elämäntarina* (1915), Anna Kaitilan ynnä muiden toimittama *Sakari Topeliuksen 100-vuotismuisto Suomen lapsille* (1917) sekä toinen Topeliusta koskeva teos, jonka kirjoittaja on Selma Lagerlöf ja suomentaja Helmi Krohn (1920). Myöhemmältä ajalta ovat Irma Rantavaaran Charles Dickensin elämäkerta (1946) ja Elsa Soinin Nuori *Aleksis: elämäkertaromaani Aleksis Kivistä* (2. painos 1959).

Kasvatus

Naisten itsenäisen ja yhteiskunnallisen toiminnan ohella vuoden 1908 mietinnössä tähdennettiin naisten merkitystä kodin hyvän hengen luojana. Tätä tehtävää varten tyttökouluja pidettiin tärkeinä ja niiden opetusohjelmaan katsottiin tarvittavan opetusta kasvatuksessa, kotitaloudessa ja käsityössä. (Alkeisoppilaitosten 1908, s. 238; vrt. myös Godenhjelm 1883, s.6)

”Naisten ajan” naisyhdistysten lehtien ensimmäisissä numeroissa esitettiin tavoitteita sille, minkälaista tietoa lukijoille halutaan tarjota. Martta-yhdistyksen *Emäntälehdessä* kirjoitettiin (Nissinen 1902, s. 2):

”... tietoja, jotka ovat etupäässä yleishyödyllistä ja käytännöllistä laatua. Näistä tiedoista mainittakoon kodin hoito, terveyden hoito, lasten kasvatus, nuorison henkinen ja siveellinen kasvatus, nuorison ruumiillinen kasvatus; sekä käytännöllisistä: kodin ulkonainen hoito, lasten hoito, puutarhan hoito, kanojen hoito,

mehiläisten hoito, sienien valmistus, marjojen tallettaminen, yksinkertaisen, mutta ravitsevan ruuan laittaminen, y. m. y. m.”

Suomen nainen -lehti (1912, s. 1-2) tähdensi naisen asemaa koskevien uudistusten ohella ”naisen kutsumusta kodin piirissä sekä hänen syvälle käypää ja perustavaa vaikutustaan kasvattajana”. *Naisten ääni* -lehden tavoitteena oli synnyttää uudenlainen kasvatustapa koulussa ja kotona (Hagman 1905, s.4). Rehtori Ingmanin näkemyksessä kotikasvatus oli kaikkein tärkein. Koulun tehtävänä oli hänen mukaansa (1908, s. 31) ”varsinkin kasvatustoiminnan tietopuolinen osa”, jota hän vertaa ”kylväjän toimeen, joka kylvää siemenensä maahan toivossa saada nähdä siitä hyvän sadon nousevan”.

Opettajien kirjastossa kasvatustieteet on luonnollisesti keskeinen: sitä on kahdessa eri luokassa. Toinen kasvatustieteiden luokka käsittää osittain teoreettisempaa aineistoa niin sanotun henkisen kasvatuksen alalta eli kirjoja kasvatustieteestä, psykologiasta ja filosofiasta. Kasvatuksesta on ainakin osaksi ajan henkeen liitettyä kirjallisuutta. Saksalainen Fr. W. Foerster on saanut kirjastoon kolme suomennettua kirjaa vuosien 1909-1914 ajalta: *Koulu ja luonteenkasvatus*, *Sukuelämän siveys- ja kasvatustieteet: vakavia sanoja ”Uudenaikaisille”* ja *Nuorison kasvatustieteet: kirja vanhemmille, opettajille ja papeille*. Samoilta ajoilta on sittemmin tuntemattomammaksi jääneen Edward Peetersin *Nykyaikainen kasvatustiede: tutkielmia nykyajan kasvatustieteestä kirjallisuudesta*. Lastenkasvatustarpeeseen vastaa Maria Montessorin, Montessori-pedagogiikan perustajan, saksankielinen *Selbsttätige Erziehung im frühen Kindesalter*. Lasten kasvatustieteiden alue kahden tunnetun naisasianaisen, Maikki Fribergin ja Elsa Hästeskon, kirjoittamassa ja Kansanvalistusseuran 1911 kustantamassa teoksessa *Koti ja kotitavat*. Se sisältää myös tietoa tapakulttuurista ja kodinhoidosta. Eri oppiaineiden didaktista aineistoa on joitakin kirjoja tässä tai alan omassa luokassa, mutta pääasiassa vasta 1950-luvulta eteenpäin.

Psykologiaa ja filosofiaa vuoden 1906 komitea suositteli ainakin lukion oppiaineiksi. Filosofian opetuksen perusteluna komitea esitti (S. 238):

”Luonteeltaan on nainen individualisia sielullisia ilmiöitä harrastava, hän on erittäinkin siveellisiä kysymyksiä miettimään altis, ja sen tähden on naisoppilaalla varmaankin paljon hyötyä koulussa saamastaan, vähäisestäkin tieteellisestä silmäyksestä ihmisen sielunelämän ominaisuuksiin, sen lakeihin ja toimintaan.”

Kirjaston filosofian kokoelma tuskin tarjosi paljon aineksia tyttöjen kasvatukseen. Se sisältää Aristoteleen eläimiä koskeneen teoksen osia saksankielisinä käännöksinä (1856-1857), yhden osa Hegelin luennoista (1833) sekä Thiodolf Reinin väitöskirjan (1863). Hyödyllisempi saattoi olla Rudolf Euckenin *Suurten ajattelijain elämäntutkimukset: ihmiskunnan elämän probleemin kehityshistoria Platonista nykyaikaan asti* (1905). Kristinuskon etiikasta on muutama kirja. Psykologiaa on 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä vähän. Aihealueeseen sopivat B. Boxströmin *Kasvatustieteellinen sieluoppi* (1908) ja Helmi Krohnin suomennämä Edv. Lehmannin *Naisia* (1920)

sekä Henning Söderhjelmän väitöskirja (1913). Uudempaa tietoa on saatu vasta sotien jälkeen.

Toinen kasvatustieteen luokka kirjastossa oli erityisesti koululaitosta ja opettajan ammattia koskevaa kirjallisuutta varten. Se sisältää mm. ”alamaisia kertomuksia” viranomaisille ja komiteoiden mietintöjä kuten edellä mainitun *Alkeisoppilaitosten ja tyttökoulujen järjestelyehdotuksen*. Myös koulujen historiikit kuuluvat tähän kokoelmaan. Näitä ovat mm. B. F. Godenhjelmän kirjoittama *Suomalaisen naissivistuksen työmailta: Helsingin suomalainen tyttökoulu 1869-86 ja Suomalainen jatko-opisto 1881-1905* (1912), Hildur Koskimiehen *Porin suomenkielinen yksityistyttyökoulu 1880-1920* (1920) ja Viljo Hytösen *Suomalaista sivistystaistelua 1858-1908: suomalaisten oppikoulujen 50-vuotiseksi muistoksi* (1908).

Kasvatustieteen lehdistä kirjastossa on ollut *Suomen kasvatustieteen yhdistyksen aikakauskirja* jo 1890-luvulta ja *Kasvatus ja koulu* 1910-luvulta alkaen. Kotikasvatustieteen yhdistyksen äänenkannattaja *Koti* on ilmeisesti tilattu 1920-luvun lopulta alkaen 1940-luvun alkuun asti. Muitakin alan lehtiä on myöhemmin vuosikymmeninä tilattu koululle, vaikka niitä ei ole enää säilytetty.

Erytyisesti tyttöjen kasvatukseen liittyvää kirjallisuutta – lukuun ottamatta tyttökoulujen historiikkeja – kirjastossa ei ole, vaikka sellaista olisi ollut 1800-luvulta alkaen saatavissa (ks. Melinda), varsinkin ruotsiksi, mutta myös esimerkiksi Lucina Hagmanin kirjoittamana suomeksikin.

Käsityö ja kotitalous

Käsityötä pidettiin melko itsestään selvästi tyttöjen tehtävänä, yleensä opetukseen kuuluvana. B. F. Godenhjelm esitti (s. 5-6) aikanaan tytöille sopivia painopistealoja opetuksessa:

”tyttökouluissa on annettava enemmän arvoa niille aineille, jotka tarkoittavat kauneuden-aistin kehittämistä: laululle ja piirustukselle. Naisen erityistä tarvetta koskee myös käsityöiden opetus, joka kuitenkin sopivimmin on asetettava vapaaehtoiseksi aineeksi, se on kokonaan käytännöllistä laatua ja sentähden kuuluu koti-elämään.”

Tämä ajatus käsityöstä käytännöllisenä toimintana näkyy osittain myös vuoden 1908 mietinnössä. Komitea halusi (s. 239) kuitenkin käsityön opetusta tyttökoulujen kaikille luokille, koska se osasi antaa käsityölle muutakin merkitystä:

”Sillä on sitä paitsi melkoinen arvonsa esteettiseltä kannalta katsottuna ja se voi suuressa määrin edistää tyypillisten kansallisten tyyllilajien elossa pysymistä ja kehittymistä.”

Käsityöistä on Tyttökoulun kirjastossa runsaasti kirjallisuutta 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä alkaen. Tärkeitä ovat olleet lehdet: Aleksandra Gripenbergin

julkaiseman *Koti ja yhteiskunta* -lehden mukana ilmestynyt liite *Käsitöitä*, Suomen teollisuuslehden erillinen *Kotitaide*, Suomen käsityönopeuttajain liiton *Käsieteollisuus* ja Otavan kustantama *Naisten käsityöt*, josta on vuodet 1913-1917. Lisäksi 1910-luvun alkupuolelta on kaksikieliset teokset *Käsitöitä : sarja käsityömalleja* -teoksen osa 1 ja *Ompelu-malleja = Mönster för sömnad*. 1920-luvun lopusta sarjaa täydentää Aino Nissisen *Kaunis käsityö : ohjeita - malleja – historiaa*. Yhteiskunnallisempaa merkitystä lienee tarjonnut Lauri Mäkisen teos *Käsieteollisuus kunniaansa* (1910).

KUVA 4. Käsityölehden sivulla vuodelta 1942 julkaistiin ohje pyykkipussin tekemiseen kylpyhuoneen seinälle. Teksti kertoo pula-ajasta: nukke tehdään vanerista liitteessä olevan kaavan mukaan; sitten ”Jostakin kangaskappaleesta, vanhasta tyynystä, kesähameesta tai kuluneesta pöytäliinasta ommellaan isonlainen pussi hameeksi”; nukke ”maalataan hamekankaan värien kanssa yhteensopeutuvaksi.”

Käsityön eri alueet ovat sitä monipuolisemmin edustettuina, mitä pitemmälle vuosikymmenet kuluvat. 1930-luvulta alkaen tekijänä on usein Mary Ollonqvist (sittemmin Olki), joka opastaa yhtä hyvin nenäliinojen valmistusta ja reikäompelua kuin kansanomaisten kirjokintaiden tekoa. Sodan jälkeen 1940-luvulla käsityön, samoin kuin kotitaloudenkin, opetus on kärsinyt materiaalipulasta ja edellyttänyt suurta kekseliäi-

syyttä (Karppinen 1966, s. 101). Vuodelta 1947 kirjastossa on Aino Linnoven väitöskirja suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheista 1500-luvulta alkaen. Sen jälkeen 1970-luvulle asti koulussa on käytetty ahkerasti *Omin käsin* ja *Virkkaus- ja neuletyöt* -lehtiä; osa vihkoista on loppuun kulutettu. Eniten ohjekirjoja on 1950-luvulta.

Kotitalouden kehittämistä ajoivat sekä *Emäntälehti* että *Suomen nainen*. Jälkimmäinen ilmaisi kiinnostuksensa (1912, s. 1-2) myös kotitalouden opetusta tarjoaviin oppilaitoksiin. Kotitalouden opetuksesta on vuodelta 1915 oma mietintö: *Naisten kotitaloudenhoito-opetuksen järjestämistä varten asetetun komitean mietintö*. Kirjastossa on lisäksi Elina Kanervion *Kort översikt över undervisningsanstalternas i huslig ekonomi utveckling i Finland åren 1925-30*. Kanervio on kirjoittanut kodinhoidon ja ruokatavaraopin oppikirjan, josta on otettu useita painoksia 1920- ja 1930-luvuilla, mutta sitä Tyttökoulun kirjastossa ei ole.

Käytännöllisenä kotitalouteen liittyvänä työnä koulussa on harjoitettu kasvien viljelyä sekä sisällä että ulkona. Lukuvuoden 1912-1913 kertomuksen mukaan (Ingman 1913, s. 44) tästä on ollut oppilaille paljon iloa. Kouluun on myös tilattu *Kasvitarha*-lehti. Kirjastossa ensimmäiset kotitalouden kirjat käsittelevätkin kasvien käyttöä: Elin Sjöströmin *Kasvisruokaa kaikille* (1913) ja *Kodin kasvitarha* (1917).

1910-luvun lopulta on Mitro B:n kirjoittama ruoka-aineisiin liittyvä *Elintarpeet*. Ensimmäinen oppikirja on Helmi Hannulan *Kodinhoito: oppikirja kotitalousopetusta varten*. Se on julkaistu 1920. Seuraavat kirjastossa säilytetyt kotitalouden kirjat ovat vasta 1950- ja 1960-luvuilta. Niihin kuuluu mm. *Ruoka-ainetaulukko: peruskokoomus, energiasisältö, kivennäisaine- ja vitamiinipitoisuus* (1952) sekä ruokatalouteen liittyviä kokeilukirjoja.

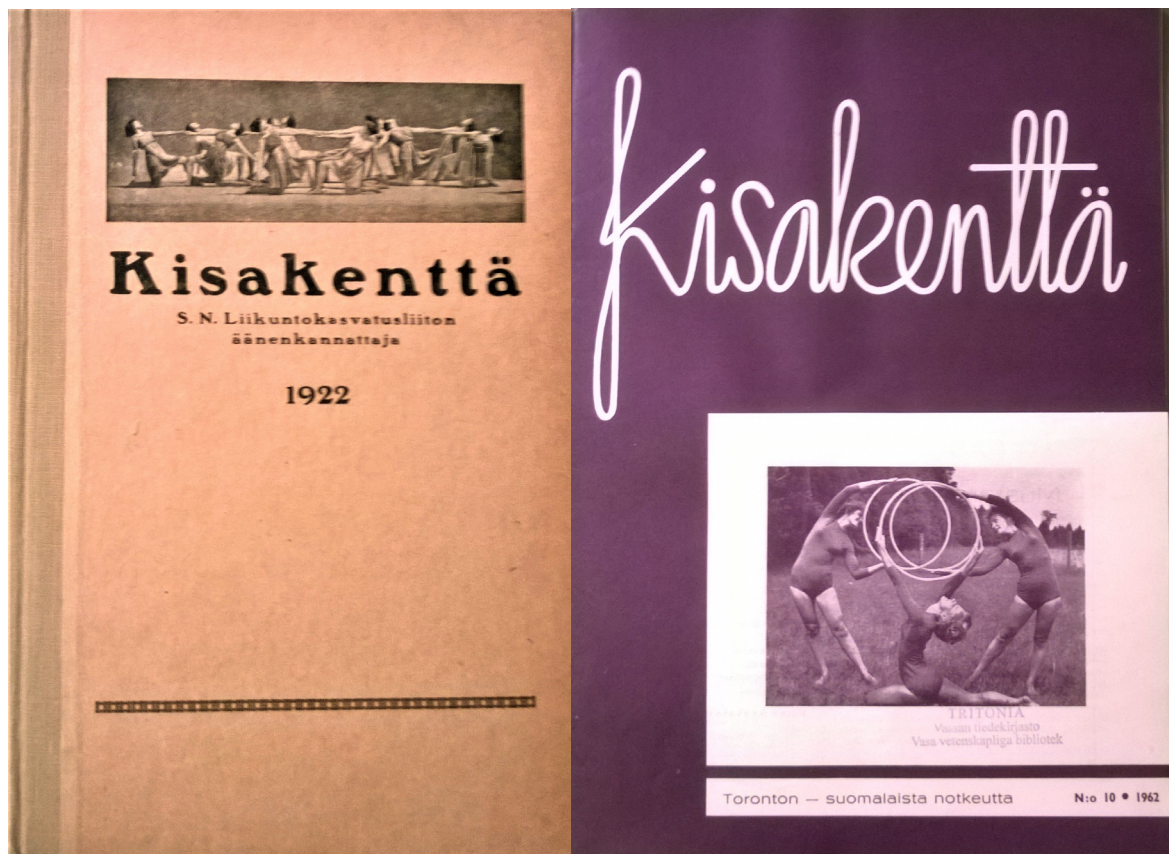
Terveys ja ruumiillinen kasvat

Terveystieto ehdotettiin vuoden 1908 komiteanmietinnössä (s. 235) yhdistettäväksi luonnontieteiden yhteyteen ”siinä tapauksessa, että tätä opettaa nainen” – vaihtoehtoa ei kerrota. Raittiusoppi liittyy myös terveyteen; sen komitean totesi tarvitsevan poikakoulua vastaavan aseman, vaikka ”opetuksen sisältö ja tarkoitus välttämättä muodostuvat toisenlaisiksi”. Määrittelemättä jää, millä tavalla sisällöt poikkesivat.

Tyttökoulun kokoelmassa on useita terveyteen liittyviä teoksia jo 1890-luvulta alkaen kuten R. Tigerstedtin kirjoittama ja Aatto S:n suomentama *Terveysopin alkeet: kansakouluja ja alkeiskoulujen alaluokkia varten* ja O. A. Forsströmin *Ihmisruumiin rakennuksen pääpiirteet ja terveysopin alkeet: oppikirja kansaa ja kansakouluja varten*. 1910-luvulta ovat Taav. Laitisen *Yleisen terveysopin alkeet kansalaisille* (1912) ja Ivar Wilskmanin *Terveysoppi kouluja varten* (1919); ehkä joukkoon kuuluu myös Julia Suckdorffin *Terveys ja onni* (1915). Näistä seuraava oppikirja on vasta 1940-luvulta. Raittiudesta on esimerkiksi Matti Helenius-Seppälän ja Taav. Laitisen *Alkoholioppi: raittiusopetuksen oppaaksi ja itseopintojen pohjaksi* (1914).

Lääketieteellisiä neuvoja opettajille ovat voineet antaa Max Oker-Blomin, G. V. Levanderin ja Uno Ahavan toimittama *Kodin lääkärikirja : neuvonantaja terveille ja sairaille* (1913) ja Oker-Blomin *Tuberkuloosi : lyhyt esitys kotien ja koulujen tarpeeksi* (1913). Ihmisen anatomiasta on 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeneltä saksankielisestä alkuteoksesta suomennettu *Ihminen : ihmisruumiin rakenteen ja terveysoopin pääpiirteet biologisia näkökohtia silmälläpitäen*, Yrjö Kajavan *Ihmisen anatomia : oppikirja voimistelunopettajille, sairassuomistelijaille ja hierojille* sekä Dr. Schmidtin kirjoittamiksi merkityt ruotsinkieliset kirjat. *Suomen terveydenhoitolehti* on tullut kirjastoon pitkän aikaa, joinakin vuosina myös *Hälsövärdén*.

Tyttöjen heikommat ruumiin voimat mainitaan kasvatukseen vaikuttavana tekijänä mm. Godenhjelmin artikkelissa (1883, s. 6), lääkäreiden kannanottona vuoden 1908 mietinnöissä (s. 238) ja mm. *Emäntälehdén* ensimmäisessä numerossa (Nissinen 1902, s. 2). Tähän liittyvää kirjallisuutta kirjastossa ei kuitenkaan ole. Voimien kehittämisessä voimistelu näyttää tosin olleen tärkeä oppiaine. Se saa paljon huomioita muutamissa koulun vuosikertomuksissa: vuosilta 1907-1908 voimistelussa annettua opetusta kuvataan viidellä ja puolella sivulla (Ingman 1908, s. 20-26), mikä on paljon enemmän kuin minkään muun oppiaineen opetus. Myös 1914-1915 (s. 39-41) voimistelusta raportoidaan perusteellisesti.

KUVA 5. Tyttökoulussa monia vuosikymmeniä toiminut voimistelunopettaja ja kirjastonhoitaja Sofia Kandelberg edisti tyttöjen liikuntakasvatusta mm. *Kisakenttä*-lehden avulla

Vanhimmat kirjat voimistelusta ovat Viktor Heikelin *Hemgymnastik på "Palästron"* (1891) ja *Voimistelun teoria* (1916). Arvo Vartian *Koulu ja ruumiillinen kasvatus* on vuodelta 1929. Tyttöjen liikuntakasvatuksesta on Suomen naisten liikuntakasvatusliiton julkaisemia kirjoja, esimerkiksi Kaarina Karin *Naisen urheilukirja*, 1930-luvulta; 1940-luvulla on Karin julkaisemansa *Äiti, kasvata minut terveeksi*. Lajikohtaisia urheilukirjoja 1930- ja 1940-luvuilta ovat – ehkä satunnaisesti jäljelle jääneinä: Niilo Tammisalonen *Jalkapallotaito: miten opin pelaamaan ja opetan jalkapalloa* ja Martti Uosikkisen *Taitovoimistelu. 2, Nojapuut*. Liikuntakasvatukseen liittyvät lehdet *Kisakenttä* ja *Kouluvoimistelu ja -urheilu*, joita kirjastossa on useilta vuosikymmeniltä, ovat ainakin osaksi koulun liikunnanopettajana ja kirjastonhoitajana toimineen Sofia Kandelbergin lahjoituksia.

Naisten liikuntakasvatukseen liittyvät kirjat eivät siis koske ”naisten aikaa”, vaan aikaa 1930-luvulta alkaen. Muutama kotimainen naisten ja tyttöjen voimistelu- ja urheiluluopas olisi ollut olemassa 1910- ja 1920-luvulla (ks. Melinda), mutta niitä ei ainakaan enää ole jäljellä kokoelmassa. Tyttöjen ruumiillista kehitystä on Suomessa seurattu. Siitä kertoo kokoelmassa Ivar Wilskmanin *Tilastollisia tietoja Suomen koulunuorison ruumiillisesta kehityksestä. 2, Tyttöjen ja naisten kasvutilastoa vuodelta 1920*. Vastaaava kirja poikien kasvutilastoa (1916) on myös kirjastossa.

Muut oppiaineet

”Luonnontieteellisten aineiden suurta sekä käytännöllistä että tieteellistä merkitystä ei enää kukaan kieltäne”, todetaan vuoden 1908 komiteamietinnössä (s. 236); aineelle ehdotettiin tuntimäärän lisäämistä tyttökouluissa – mukaan lukien edellä mainittu terveystoppi. Myös fysiikka ja kemia katsottiin tarpeelliseksi pienehköllä tuntimäärällä sekä varsinaiseen tyttökouluun että lukioon, myös kielilinjalta.

Tyttökoulun kirjaston kokoelmaan kuuluu luonnontieteiden eri luokissa lähinnä oppikirjoja ja väitöskirjoja. Käytännön oppaisiin voidaan lukea Kansanvalistusseuran 1909 julkaisema *Kansalaisen opintokirja: neuvoja itseopintoihin. 2, Luonnontieteet ym.*, ehkä myös G. Melanderin neliosainen *Luonto tieteen valossa. Luonnon ystävä* -lehti on tilattu koululle jatkuvasti. Kasviharrastukseen viitattiin jo edellä. Rehtori Ingman kehotti jo 1901 (s. 42) oppilaita kesätyönä paneutumaan luonnonhistoriaan, myös vapaaehtoisesti pakollisen työn kuten kasvien keruun ohella. Mielenkiintoista on, että kasviopista on 1900-luvun alussa erikseen oppikirjoja tyttökouluille: A. J. Melan *Tyttökoulujen kasvioppi* (1901) ja Ludvig Kiljanderin *Kasvioppi: seminaareja ja tyttökouluja varten* (1904).

Matematiikan oppikirjoja kirjastossa on useita. Myös niitä on erityisesti tyttökouluja varten kuten Onni Hallsténin laatimat *Geometrian oppikirja tyttökouluja varten: professori E. Bonsdorff'in Alkeisgeometrian mukaan* (1901) ja *Algebran oppikirja tyttökouluja varten ynnä laskuesimerkkejä* (1906 ja 4. painos 1915).

Maantieteestä Tyttökoulussa on oppikirjojen ohella vajaa 40 matkakuvausta, mm. papualaisten parista malaijilaiseen aarniometsään, Jerusalemissa Pohjan perälle ja Suomen maisemiin. Matkakuvausten luokissa on kaksi naisen kirjoittamaa teosta: Wilhelmina A:n *Muistelmia matkalta Kiinaan* (1903) ja Hilja Haahden *Pyhillä poluilla* (1923). Haahden kaunokirjallisiin teoksiin kuuluu mm. kaksiosainen teos *Luvattu maa* (1925), joka vie Israeliin. Raja kaunokirjallisuuteen onkin matkakertomuksissa liukuva.

KUVA 6. I. K. Inhan maantieteen alaan sijoittuva kuvateos on vuodelta 1909.

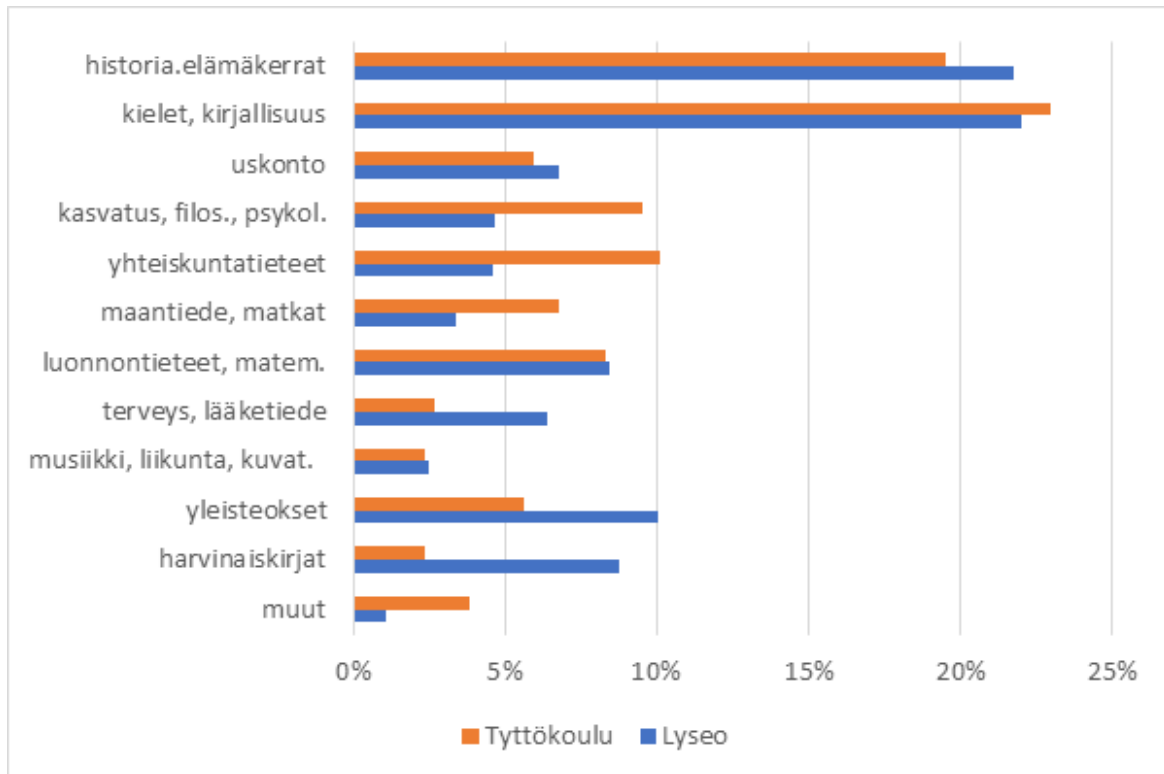
Haahden teoksissa ollaan myös lähellä uskonnon luokkaa. Siinä naisten osuus on yhtä pieni kuin maantieteessä. Anna ja Lilli Liliuksen *Tapahtumia kristillisen elämän alalta : lapsille ja nuorisolle kodeissa ja pyhäkouluissa kerrottaviksi* on vuodelta 1895 ja Wendla Salokkaan *Taivasta kohti : rukouskirja koulujen rukoushetkiä varten* vuodelta 1929. Naisille tai tytöille erikseen suunnattuja teoksia ei uskonnossa ole.

Luonnontieteiden ja matematiikan aloilla naisia ei ollut kirjoittajina 1800- luvulla eikä 1900-luvun alkupuolella. Muutenkin naisten kirjoittamat teokset näyttävät rajoittuneen pääosin kaunokirjallisuuteen ja elämäkertoihin.

Exkursio: Naisiin liittyvä kirjallisuus Vaasan lyseon kirjastossa

”Naisten aika” antoi naisille uudenlaisen aseman yhteiskunnassa ja vaikutti jonkin verran tyttökoulujen opetukseen. Vuoden 1908 mietintö asetti opetussuunnitelmis- saan eri sukupuolille tarkoitettut koulumuodot suhteellisen tasa-arvoiseen asemaan yleissivistävissä aineissa. Poikakoulujen erityisalvoja tai mahdollisia opetusohjelmien muutoksia ei tässä käsitellä, mutta erityisesti poikia koskevaa aineistoa voidaan mainita. Lyseon kirjaston sisältöä muuten olen selvittänyt toisessa artikkelissa. Erot Vaasan tyttö- ja poikakoulujen kirjastoissa laajemmin edellyttäisivät erillistä artikkelia. Tässä teemana on naisten osuus Lyseon kirjastossa.

Vaasan lyseon Tritoniassa luetteloitu kokoelma kattaa yli 4000 nimekettä eli yli kaksinkertaisen määrän kirjallisuutta Tyttökoulun kokoelmaan verrattuna. Suurimmillaan se on sisältänyt jopa 12.000 nidettä. Molempien koulujen kirjastoissa aikaan 1880-1929 kuuluu noin puolet kokoelmasta. Lyseossa on paljon kirjoja aikaisemmalta ajalta, Tyttökoulussa taas 1930-luvulta 1950-luvulle.

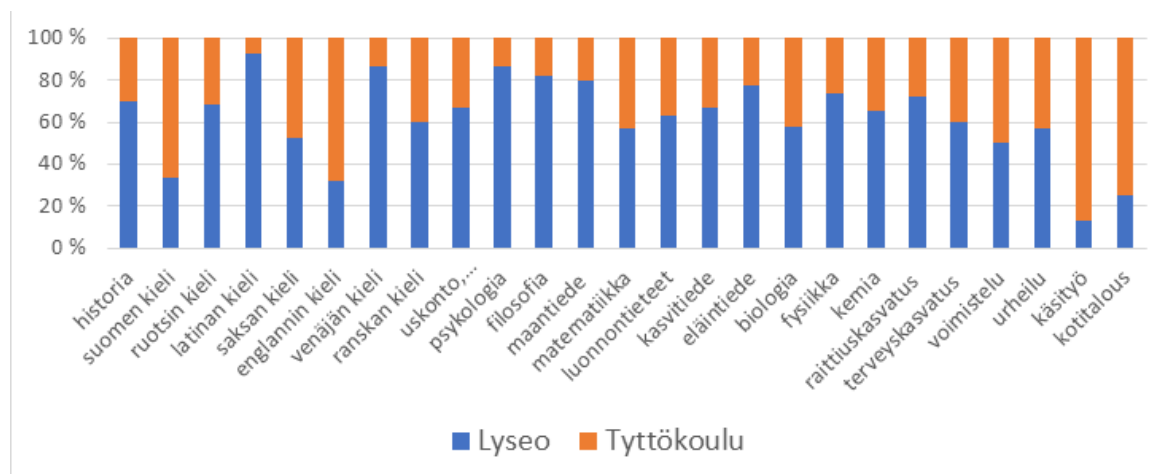
KUVIO 3. Oppiaineiden prosenttiosuudet koulujen kokoelmissa hyllyluokkien mukaan

Kuviossa 3 näkyvät kirjallisuuden kokonaismäärät tieteenaloittain molemmissa kouluissa prosenttiosuuksina kummastakin kokoelmasta erikseen samoiksi muunnettujen hyllyluokkien³ mukaan. Tyttökoulun oppilaskirjaston kaunokirjallisuus on jätetty pois tästä kuvioista.

3 Vaasan lyseon ja Vaasan tyttökoulun kirjastojen luokituskaaviot ovat erilaisia. (Tritonia. Kokoelmat)

Yksityiskohtaisempi asiasanojen mukainen jaottelu on esitetty kuviossa 4. Koska asiasanojen määrissä on hyvin suuria sanakohtaisia eroja, niitä olisi vaikea kuvata samanlaisella kuviolla kuin hyllyluokkia. Esimerkiksi 'kotitalouden' asiasanoilla saa haussa 13 viitettä, kun taas asiasana 'historia' antaa yhteensä yli 900 viitettä. Kuviossa 4 koulujen osuudet tarkoittavat kummankin koulun prosenttiosuutta yhteisestä asiasanasta. Lyseon kirjaston suurempi kokoelma näkyy siis useimmissa asiasanoissa.

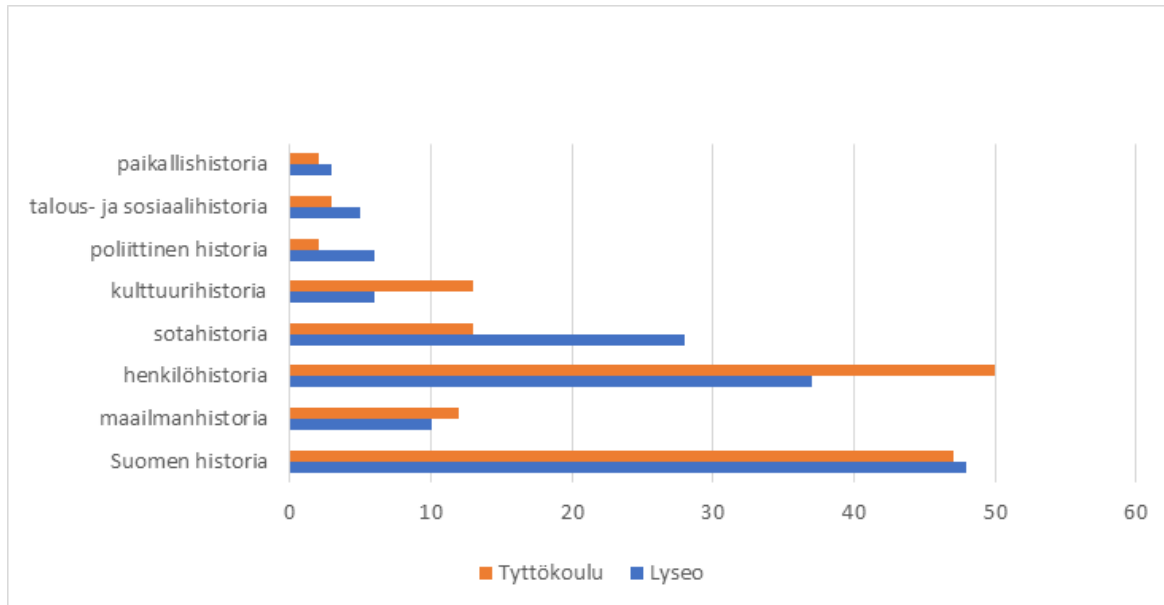
Kuvio 3 osoittaa sekä historian että kielten ja kirjallisuuden vahvan aseman molemmissa kouluissa. Lyseossa yleisteosten osuus on hyvin monialainen kokonaisuus, johon on sijoitettu mm. lähes 200 väitöskirjaa eri aloilta ja 116 aikakausjulkaisua. Tiedonalueet voisivat jakaantua hiukan eri tavalla, jos kaikki väitöskirjat olisi jaoteltu aloittain, kuten osa niistä onkin tehty. Sama koskee harvinaiskirjoja.

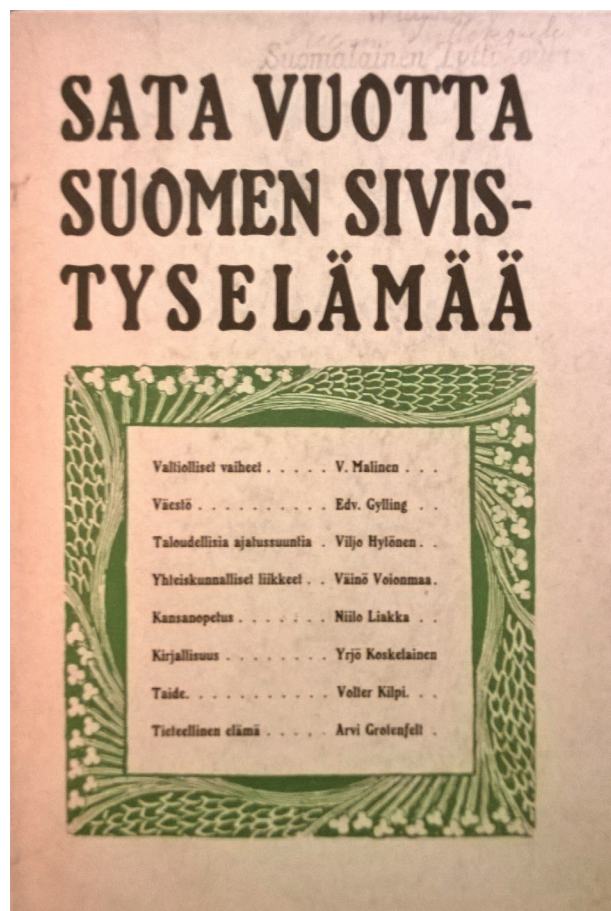
KUVIO 4. Oppiaineita kuvaavien asiasanojen osuudet kouluittain

Kuviossa 5 on esitetty historian aihealueiden painotuseroja prosentteina erikseen kummankin kokoelman sisällä samoilla asiasanalla kerätyistä viitteistä. Asiasanat ovat osittain päällekkäisiä eli esimerkiksi sotahistoria ja Suomen historia viittaavat usein samoihin teoksiin. Siksi kokonaisuudet ovat Lyseossa 155 ja Tyttökoulussa 156 prosenttia.

Suurimmat luokat ovat molemmissa kouluissa Suomen historia ja henkilöhistoria. Lyseossa myös sotahistoria on laaja kokonaisuus. Tyttökoulussa sitä on suunnilleen yhtä paljon kuin kulttuurihistoriaa, jossa Lyseon kirjasto jää suhteellisesti pienemmäksi.

KUVIO 5. Historian osa-alueita Vaasan lyseon ja Vaasan suomalaisen tyttökoulun kirjastoissa

KUVA 7. Kulttuurihistorialla oli Tyttökoulussa suhteellisesti merkittävämpi osuus historian luokissa kuin Lyseossa. Kaikki tämänkin 1911 julkaistun teoksen kirjoittajat ovat miehiä.

Lyseon sotahistoriaan kuuluu erikoiskokoelmana ”Vapaussota”. Tähän luokkaan sisältyy muutamia naisten kirjoittamia teoksia: Elsa Hästeskon toimittama kolmiosainen *Sankaripoikia: vapaussodassamme kaatuneiden alaikäisten muistoksi*, Elin Svedlinin *Fyra flickor vid fronten* (1919) ja vielä vuodelta 1935 Helmi Krohnin *Pikku-pojista sotaherroiksi: muistelmia Suomen vapaussodan sankarien lapsuudesta ja nuoruudesta*. Sama luokkaa kattaa myös kaunokirjallisuutta kuten Ilma Virtalan kaksi romaania, yhden novellikokoelman ja yhden näytelmän.

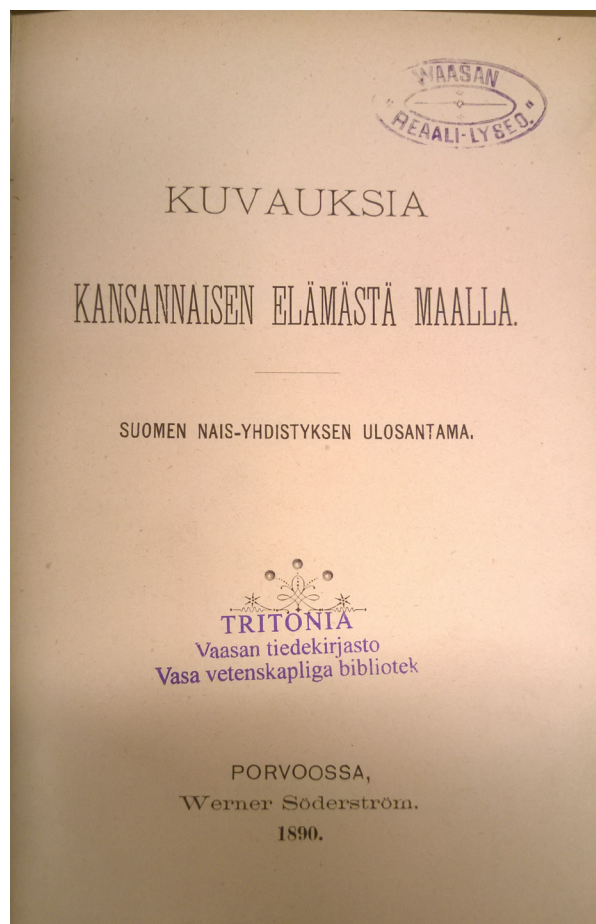
Henkilöhistoriaa eli lähinnä elämäkertoja ja muistelmia on paljon molemmissa kirjastoissa, mutta Tyttökoulussa se on suurin historian osa-alue monine naisten elämäkertoineen. Lyseon kirjastossa tämän luokan muodostavat pääosin menestyneiden miesten elämäkerrat, joihin kuuluu myös kokoomateoksia kuten *Maineen ja rahan ruhtinaita: menestyneiden miesten elämäkuvauksia* (1929). Naisten elämäkertoja on vain muutamia. Vanhin on A. Hedinin *Franska revolutionens qvinnor* (1880). Vuodelta 1902 on maineikkaan vaasalaisen kansankirjastonhoitajan ja raittiusasianaisen, Hilda Hellmanin, elämäkerta vaasalaisen Albert Fr. Svanljungin kuvaamana (1902). Melko tuntemattomia sankareita ovat suomalainen oopperalaulaja Naëmi Starck, jonka elämäkerta on vuodelta 1928 ja Elisabeth Kurkiala, jonka omaelämäkerta *Sisar Elisabeth* on ilmestynyt 1932. Kauempaa historiasta ovat kirjat kuningatar Kleopatrista ja Itä-Rooman keisarinna Teodorasta, kokoelman ulkopuolelle jääneissä on myös Marie Antoinetten elämä Ranskan vallankumouksen ajoilta.

Naisten kirjoittamiin kirjoihin kuuluu Lyseon historian kokoelmassa 1900-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä kaksi väitöskirjaa: Jenny af Forsellesin teos Turun Akatemian kirjastonhoitajana toimineesta A. N. Clewberg-Edelcrantzista ja Liisi Karttusen kirja Antonio Possevinosta, jonka paavi lähetti 1500-luvun lopulla käännettämään Ruotsia takaisin katoliseen uskoon. Forsellesilta on toinenkin teos, Svenska litteratursällskapetin sarjassa julkaistu *Elias Lönnrots svenska skrifter. 1, Uppsatser och öfversättning* (1908). Ruotsissa painettu Ellen Keyn *I Finland och i Ryssland: några intryck* (1900) on saanut asiansaksi ’mielipidekirjallisuus’. 1910-luvulta on Maria Collan-Beurainin ruotsinkielinen teos Fredrik Paciuksesta (1917 ja 1921) ja Elna Wichmannin *Säveltaiteen suurmiehiä* sekä Helmi Krohnin koulujen lukukirjaksi toimittama *Suomen suuria miehiä* (1915). 1920-luvulta on Margherita G. Sarfattin *Mussolini*-teoksen suomennos ja 1930-luvulta L. Onervan *Eino Leino: runoilija ja ihminen* (1932) sekä Tuomi Elmgren-Heinosen kirja Toivo Kuulasta (1938 ja 1953).

Historian oppikirjoja lyseossa on paljon. Yksi on naisen kirjoittama eli Hilda Käkikosken *Suomen historia nuorisolle. 2 osa, Keski-aika* (1912), ja yksi on tarkoitettu erityisesti mm. tyttökouluille eli Jaakko Forsmanin ja A. H. Virkkusen *Uuden ajan historia: alkeisoppilaitoksia, tyttökouluja ja seminaareja varten. 1- 2.* (1917).

Yhteiskuntatieteitä Lyseossa on kuvion 3 mukaan suhteellisesti paljon vähemmän kuin Tyttökoulussa – toisaalta luokkien raja esimerkiksi historian ja yhteiskuntatieteiden välillä ei ole tarkka. Lyseon yhteiskuntatieteet sisältävät valtio-oppia, sosiaa-

litieteitä, oikeustieteen, raittiusasian ja kansatieteen. Oikeustiede on molemmissa kirjastoissa osittain vanhaa Ruotsin vallan ajalta periytynyttä hallintoa ja väitöskirjoja. Kansatieteeseen liittyy Lyseon kirjastossa Suomen naisyhdistyksen julkaisema *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla* (1890). Naisasiassa aktiivisten naisten kirjoja on Lyseossakin, mutta osittain muuhun kuin naisten asemaan liittyviä tekstejä. Lucina Hagmanilta on kuitenkin teos *Fredrika Bremer: kuvaus vuosisatamme alkupuolelta* (1886). Lisäksi hän on toimittanut kirjastossa olevia oppikirjoja, *Koulun lukukirjan* (5. painos 1907) ja *Tekstikirjan ruotsinkielisiä käännösharjoituksia varten suomenkielisissä kouluissa* (1901). Kokoelman ulkopuolelle jääneissä on *Finska qvinnor på olika arbetsområden: biografiskt album* ja Tekla Hultinin *Suomalaisuuden herätys* (1892). Hultinilta on jäljellä 1930-luvulla ilmestynyt ”naisten aikaan” liittyvä *Päiväkirjani kertoo. 1, 1899-1914*. Aleksandra Gripenbergiltä on Amerikkaa koskevat teokset *Ett halftår i Nya Verlden : strödda resebilder från Förenta staterna* (1889) ja *Orjien vapauttaminen Pohjois-Amerikassa* (1892). Helmi Krohnin toimittamiin ja suomentamiin teoksiin kuuluu Lyseon kirjastossa mm. Sara Wacklinin kulttuurihistoriallinen *Satanen muistelmia Pohjanmaalta* (1898). Naisten yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen kuuluu Elsa Soini-Haganin toimittama *Valkoinen kirja : Lotta Svärd yhdistyksen keskusjohtokunnan julkaisema 1928*.

KUVA 8. Kansatieteen alalta Lyseon kirjastossa on maalaisnaisen elämän kuvaus vuodelta 1890.

Kuviossa 4 näkyvät eri *kielten* osuudet. Lyseossa ruotsin kieli on huomattavan vahva – sitä selittää osittain kokoelman ikä, mutta kuten edellä näkyy, myös naisiin liittyvistä teoksista monet ovat ruotsinkielisiä. Venäjän kielellä on lyseossa ollut pitkäaikainen asema. Lisäksi kirjastossa on paljon latinankielistä kirjallisuutta; sitä on jonkin verran Tyttökoulussakin, vaikka siellä tuskin koskaan opiskeltiin latinaa. Suomen kielen – ja sen sisällä osittain kirjallisuuden – vahva asema Tyttökoulussa näkyy tässä kuviossa, samoin englannin kielen. Kielten kirjat ovat lyseossakin suurimmaksi osaksi oppikirjoja. Niissä ei on eroja tyttö- ja poikakoulujen kesken.

Kirjallisuus ja kielet on kuviossa 3 lähes yhtä suuri aihealue molemmissa kirjastoissa. Kun kuviosta puuttuu Tyttökoulun oppilaskirjaston 480 kaunokirjallista teosta, Lyseon kaunokirjallisuuden osuus on kaikkiaan huomattavasti pienempi kuin Tyttökoulussa. Vuosien 1880-1929 ajalta haku Lyseon kokoelmassa antaa 94 kaunokirjallista teosta. Niistä 15 kirjaa eli noin 16 prosenttia on naisten kirjoittamia. Tämä määrä vastaa hyvin naisten osuutta julkaistusta kirjallisuudesta tuona aikana. Luetteloidun kokoelman ulkopuolelle on jäänyt noin sata kaunokirjallista teosta ja jonkin verran kirjallisuudentutkimusta. Osa niistä on ollut samoja kuin Tyttökoulun kirjastossa.

Minna Canthin teoksia Lyseon kirjastossa on jäljellä enemmän kuin Tyttökoulussa. Häneltä on yksi näytelmä, kolme pienoisoromaania ja yksi novellikokoelma; kokoelman ulkopuolelle jääneissä on lisäksi kaksi eri painosta *Murtovarkaudesta* sekä *Papin perhe*. Muuten 1800-luvulta on naisten kirjoittamina Irene Mendelinin runokokoelma sekä yksi teos käännöskirjallisuutta. 1900-luvun alusta on Hilja Haahden ja tanskalaisen Jenny Blicher-Clausenin kirjat. 1910-luvulta ennen kansalaisotaa on kahden suomenruotsalaisen kirjailijan teokset: Nanny Cedercreutzin, fysiikasta väitelleen tohtorin, matka-aiheinen *Från alp och hav* ja sairaanhoitaja-kirjailijan Dagmar Ruinin *Där kriget går fram*. 1920-luvulta on sekä suomeksi että ruotsiksi kirjoittaneen Signe Stenbäckin *Riitan tarina*.

Kasvatukseen ja kouluun liittyvää kirjallisuutta on Tyttökoulussa suhteellisesti enemmän kuin lyseossa. Molemmissa kouluissa on sekä kasvatuksen teoriakirjallisuutta että koulukasvatuksen hallintoa ja koulujen historiikkeja. Lyseossa on mm. Knut Sääfin kirjoittamat *Vasa fruntimmerskolan* historiikit sekä vuodelta 1893 että vuodelta 1917. Tyttökoulussa ei ollut varsinaisesti tyttöjen kasvatukseen liittyvää kirjallisuutta. Lyseossa on yksi kasvatukseen liittyvä teos, jonka asiasanoja ovat feminismi, naisen asema ja sukupuolten roolit. Kirjaa tuntematta jää epäselväksi mistä näkökulmasta Emil Häggin Ruotsissa 1915 julkaistussa teoksessa *De svenska läroverkens förfall* asiaa katsotaan. Sukupuolikasvatusta 1900-luvun alusta edustavat kaksi sarjassa Aikamme siveellisyysskysymyksiä julkaistua teosta: Paavo Snellmanin toimittama *Sukupuolista puhtautta nuoruusvuosina vai eikö?: aikamme kanta kysymyksessä* ja A. Fournierin teoksen suomennos *Pojillemme heidän täyttäessään 18 vuotta: muutamia lääkärin neuvoja*. Poikien kasvatuksesta lyseossa on lisäksi Sulo Salmensaaren teos *Poikakysymys: kokemuksia ja poimintoja kasvatusalalta* (1921). Varhaiskasva-

tuksesta on yksi teos: P. H. Ritterin teoksen suomennos *Lastemme kasvatus: kasvatustopillisia mietelmiä* (1900).

Käsityö ja kotitalous näkyvät kuviossa 4 Tyttökoulun vahvoina aloina, mikä vastaa näiden perinteistä osuutta. Lyseon kirjastossa käsityöstä on Otto Salomonin *Om slöjden såsom uppfostringsmedel* vuodelta 1884, sen lisäksi on vain muutama teos käsityöperinteestä ja pari uudempaa kirjaa poikien käsitöistä. Kotitalouteen voivat liittyä Samuli Paulaharjun kansatieteellinen teos *Kainuun mailta: kansatietoutta Kajaanin kulmilta* (1922) sekä Arvid Genetzin *Kansan ja kansakoulun kasvitarihakirja* (1894).

Lääketieteen suurta osuutta Lyseossa selittävät väitöskirjat. Terveystiedon alalla Lyseon kirjastossa on Tyttökoulua enemmän kirjoja raittiudesta. Sukupuolikysymys on esillä edellä mainittujen kasvatusalan kirjojen lisäksi lääketieteen puolella 1800-luvulla: E. W. Wretlindin kirjoittama ja Vihtori Peltosen (kaunokirjailijana Johannes Linnankoski) suomentama *Kirja miehille ja äideille: miesten siitinelo säännöllisessä ja kivuloisessa tilassa* (1893) ja sama naisten kannalta (1894).

Kuvio 4 osoittaa, että voimistelussa ja urheilussa erot koulukirjastojen kokoelmisissa ovat pieniä, näin myös kuvion 3 mukaan laajemmassa luokassa, johon liikunta sisältyy. Aihealueella painottuvat vain vähän eri sukupuolille esitetyt oppaat. Lyseossa poikia varten on 1800-luvun kirjoja kuten Viktor Heikelin *Praktisk handbok i skolgymnastik för gossar* (1874). Seuraavalta vuodelta on saksankielinen opaskirja molemmille koulumuodoille yhteisenä: *Leitfaden für den Turn-Unterricht in achtklassigen Knaben- und Mädchen-Bürgerschulen*, tekijänä C. Danneberg. Rautasauvavoimistelusta 1800-luvulta on kirjoja sekä Tyttökoulussa että Lyseossa.

Muista aloista maantiede – matkakertomukset mukaan lukien – on Tyttölyseossa kuvion 3 mukaan Lyseota vahvempi. Luonnontieteitä molemmissa on lähes sama prosenttiosuus kokoelmista. Uskonnossa Lyseon kirjaston hiukan suurempi osuus perustunee ainakin osittain siihen, että ennen vuotta 1900 julkaistun kirjallisuuden osuus on Lyseossa jopa 45 prosenttia.

Ekskursio Lyseon kokoelmaan osoittaa, että koulujen kokoelmissa on painopiste-eroja erityisesti historiassa ja yhteiskuntatieteessä. Naisten osuus kirjoittajissa ja elämäkertojen kohteina on Tyttökoulussa huomattavasti suurempi kuin Lyseossa. Muussa tietokirjallisuudessa naisia ei juuri esiinny kummassakaan kirjastossa. Suurin ero Lyseon ja Tyttökoulun kirjastojen välillä näkyy henkilöhistorian painotusten ohella kaunokirjallisuudessa. Lyseossa naiskirjailijoiden teosten osuus vastaa suunnilleen näiden teosten osuutta julkaistusta kirjallisuudesta käsiteltynä ajankohtana. Tyttökoulussa sen sijaan on panostettu nimenomaan naisten kirjoittamaan kaunokirjallisuuteen, jonka prosenttiosuus oppilaskirjastossa jopa ylittää mieskirjailijoiden määrän. Poikalypseossa mitään vastaavaa erityiskohtelua omaan sukupuoleen ei ole tarvittu.

Päätelmiä

Vaasan suomalaisen tyttökoulun rehtori Naëmi Ingman kannusti jo vuonna 1901 nuorisoa kasvamaan luonteen lujuuteen ja itsenäiseen ajatteluun. Naiset sopivat hänen mukaansa lähes kaikkiin ammatteihin, kun hankkivat itselleen riittävän yleissivistyksen kiristyvää kilpailua varten. Ingmanin näkemys sivistyksestä sisälsi tasa-arvon sukupuolten ja yhteiskuntaluokkien välillä. Vaikka missään ei mainita Ingmanin suhteesta naisasialiikkeisiin, hänen toimintansa ei ollut ainakaan ristiriidassa näiden ideoiden kanssa.

Tyttökoulun kirjaston jäljellä oleva sisältö osoittaa, että sinne hankittu kirjallisuus tarjosi erityisesti 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä sekä opettajille että oppilaille naisena olemisen malleja. Naisten kirjoittaman kaunokirjallisuuden ja naisten elämäkertojen määrät kirjastossa ovat suuria aikana, jolloin näitä julkaistiin korkeintaan viidesosa kirjallisuudesta. Huomio naisten oikeuksien ajamiseen näkyy myös kouluun tilatuissa lehdissä: *Naisen ääni* tuli koululle alusta alkaen 1920-luvun loppuun asti. Oli tärkeätä, että naisten yhteiskunnallinen merkitys havaittiin koulun kirjallisuuden perusteellakin juuri ”naisten aikana”.

Sen jälkeen ei välttämättä siirrytty tasa-arvoisempaan kouluun, eikä naisten asema työelämässä ja yhteiskunnallisessa vaikuttamisessa jatkuvasti kasvanut. Kuvaavaa on, että vuoden 1930 eduskuntavaaleissa kansanedustajiksi valittiin vähemmän naisia kuin koskaan aikaisemmin tai myöhemmin. Vuoden 1932 Oppikoulukomitean mietintö teki joitakin ehdotuksia koulumuotojen yhtenäistämiseksi, mutta katsoi eri sukupuolille tarjottavassa opetuksessa olevan eroja, jotka sekä ”naisten ajan” että erityisesti 2000-luvun perspektiivistä tuntuvat kääntyneen kauas taaksepäin. Komitea jaotteli oppiaineita pojille ja tytöille sopiviin ja piti esimerkiksi historiaa ja yhteiskuntaoppia poikien aineina. Ne edustivat komitealle niin sanottua ”lukutyötä”, jonka se väitti sopivan paremmin pojille, kun taas ”käytännölliset harjoitukset” olivat omiaan heikommilla ruumiinvoimilla varustetuille tytöille. (Oppikoulukomitean 1932, s.67-69).

Vaasan suomalaisessa tyttökoulussa erityinen panostus naisiin ja tyttöihin liittyvään kirjallisuuteen loppui – nuortenkirjoja lukuun ottamatta – 1930-luvulta alkaen. Jäljelle on kuitenkin jäänyt edeltävien vuosikymmenien kiinnostava kokoelma naisiin liittyvää kirjallisuutta.

Lähteet

- Alkeisoppilaitosten ja tyttökoulujen järjestelyehdotus. Komitean mietintö.1. 1908. Helsinki: Koulukomitea.
- Almberg, Erkki & Ansas, O. & Björkenheim, Edv. & Ingman, Naimi & Lagerstedt, F. W. & Nyholm, A. 1890. Suomalainen tyttökoulu Waasaan. Pohjalainen no 89 (7.11.1890). Saatavana: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/17215?page=1>
- Ansas, Ossian. 1890. Naisstipendiot. Pohjalainen no 28 (9.4.1890). Saatavana: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/27520?page=1>
- Bélinki, Karmela & Mäkinen, Riitta. 2015. Johdanto: naisten aika ja verkostot. Teoksessa Naisten aika: Valkoinen varis ja muita oppineita naisia / toimittaneet Riitta Mäkinen & Marja Engman. Helsinki: Gaudeamus. S. 7-12.
- Godenhjelm, B. F. 1883. Naissivistys ja nais-opisto. Valvoja 1883, 4 (15.2.1883). S. 2-9 (103-110). Saatavana: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/631471?page=2>
- Hagman, Lucina. 1905. Lukijalle. Naisten ääni 2005, Näytenumero. Helsinki. S. 3-5. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/947463?page=3>
- Ingman, Naëmi (toim.). 1901. Vaasan suomalainen tyttökoulu. Lyhyt selonteko koulun toiminnasta lukuvuosilta 1891-1901. Vaasa 1901.
- Ingman, Naëmi (toim.) 1908. Vaasan suomalainen tyttökoulu. Kertomus lukuvuodelta 1907-1908. Vaasa.
- Ingman, Naëmi (toim.) 1911. Vaasan suomalainen tyttökoulu ja Jatko-opisto. Kertomus lukuvuodelta 1909-1911. Vaasa.
- Ingman, Naëmi (toim.) 1914. Vaasan suomalainen tyttökoulu ja Jatko-opisto. Kertomus lukuvuodelta 1913-1914. Vaasa.
- Ingman, Naëmi (toim.) 1915. Vaasan suomalainen tyttökoulu ja Jatko-opisto. Kertomus lukuvuodelta 1914-1915. Vaasa.
- Ingman, Naëmi (toim.) 1916. Vaasan suomalainen tyttökoulu ja Jatko-opisto. Kertomus lukuvuodelta 1915-1916. Vaasa.
- Kaarninen, Mervi. 2015. Valkolakin valloittajat: varhaiset naisylioppilaat ja mitä heistä tuli. Teoksessa Naisten aika. Valkoinen varis ja muita oppineita naisia / toimittaneet Riitta Mäkinen & Marja Engman. Helsinki: Gaudeamus. S. 161-183
- Karppinen, Ritva. 1966. Koulunkäyntiä sotavuosina 1939-45. Teoksessa: Kouluni, Vaasan suomalainen tyttökoulu, Vaasan suomalainen jatko-opisto, Vaasan tyttölyseo. Toimitus: Sirkka Högström ja Tauno Kuusimäki. Vaasa: Vaasan kaupunki. S. s. 99-104.
- Kouluni, Vaasan suomalainen tyttökoulu, Vaasan suomalainen jatko-opisto, Vaasan tyttölyseo. Toimitus: Sirkka Högström ja Tauno Kuusimäki. Vaasa: Vaasan kaupunki. S. s. 99-104. Myös nimellä: Vaasan tyttöjä koulutiellä.
- Lehtikanto, Mirjam. 1964. Vaasa kirjastokaupunkina. Vaasa: Vaasan kaupunki.

- Lehtikanto, Mirjam. 1966. Vuokra-asunnoista omaan taloon. Teoksessa: Kouluni, Vaasan suomalainen tyttökoulu, Vaasan suomalainen jatko-opisto, Vaasan tyttölyseo. Toimitus: Sirkka Högström ja Tauno Kuusimäki. Vaasa. S. 32-42
- Löfgren, Jenny. 1966. Vaasan suomalainen jatko-opisto 1902-1930. Teoksessa: Kouluni, Vaasan suomalainen tyttökoulu, Vaasan suomalainen jatko-opisto, Vaasan tyttölyseo. Toimitus: Sirkka Högström ja Tauno Kuusimäki. Vaasa. S. 64-71.
- Melinda. Kansalliskirjasto. https://melinda.kansalliskirjasto.fi/F/?func=find-b-0&con_lng=fin&local_base=fin01_opac
- Nissinen, Alli. 1902. Emäntälehti 1902, no 0 1.7.1902. Saatavana: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/895611?page=2&ocr=true>
- Oppikoulukomitean mietintö marraskuun 3 päivältä 1932. Helsinki, 1933.
- Suomen nainen. 07.12.1912 no 0. Saatavana: <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/899631?page=1&ocr=true>
- Tritonia. Kokoelmat: Vaasan lyseon ja Vaasan tyttökoulun koulukirjastot. Saatavana: <http://uva.libguides.com/kokoelmat/vaasankoulukirjastot>
- Vaasan suomalaisen tyttökoulun ja Vaasan tyttölyseon vuosikertomukset. Vaasa 1901-1971.
- Vatanen, Pirjo. 2002. Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi: yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle. SKS. Bibliotheca historica; 74.

Lisätietoa:

- Lindholm, Arja. 200?. Opin sauna - Vaasan suomenkieliset oppikoulut perustamisaikojensa kuvastajina. <https://vasaensis.vaasa.fi/ekirjasto/fi/files/original/38e91d7b-1dceeef43d784fb34f94a360.pdf>
- Rintanen, Markku. [2006]. Suomenkielisten oppikoulujen perustaminen Vaasaan. <https://www.tritonia.fi/hcw/index.php?title=Rintanen%2C+Markku%3A+Suomenkielisten+oppikoulujen+perustaminen+Vaasaan&teksti=rintanen&kuvavalikko=hide>

Berit Öhman

Bokhistoriska nedslag i Vasa svenska lyceums bibliotek

Från Trivialskolan till Tritonia

Vasa svenska lyceums bibliotek representerar fyra sekel av boklig kultur i Österbot-
ten. Jag kommer här att göra ett litet nedslag bland bibliotekets bokskatter och lyfta
fram några dyrgripar av bokhistoriskt intresse, boktryckare, författare med rötter i
Vasatrakten, intressanta bokägare samt kuriosas. Det har varit nästan omöjligt att
välja ut böckerna ur den enorma bokskatt som finns bevarad. Urvalet är högst per-
sonligt och beskriver närmast den mångfald av litteratur som finns, med betoning på
den äldre litteraturen. Jag har valt att indela presentationen i århundraden börjande
med de äldsta böckerna tryckta på 1500-talet fram till 1800-talet då biblioteket hade
sin glansperiod. Vi vet inte alltid vilka vägar böckerna vandrat hit men att vägen
varit lång och mödosam kan vi förstå då vi ser till böckernas ålder och skick. De är
inte enbart harmoniska och vackra utan förmedlar också, med sina svedda pärmar,
blodspår, kulhål, smuts, fukt och mögel, berättelser om krig, bränder, fattigdom och
olyckor.

Vasa svenska lyceums bibliotek är det största i sin helhet bevarade skolbiblioteket i
Finland. År 1971 då man slutade ge förvärvsnummer åt böckerna fanns 26 578 titlar i
40 096 volymer. Tillsammans med Ranckens samling, rektor Oskar Ranckens privata
bibliotek, som han donerade till skolan 1886, fanns 33 327 titlar i 52 033 volymer.¹
Det stora antalet beror på att också tidskrifter, dagstidningar, årsberättelser och an-
dra småskrifter fått förvärvsnummer. Enligt en inventering gjord på 2000-talet har
biblioteket ca 21 500 titlar. Under den senaste flyttningen har bl.a. andra skolors
årsberättelser avförts liksom även trasiga skolböcker ur det s.k. elevbiblioteket.

Ännu på 1800-talet var Vasa en liten landsortstad fjärran från stora världen. År 1764
bodde 832 mantalsskrivna personer i staden.² År 1809 var 1 909 personer och 1850
3 372 personer fast bosatta i Vasa.³ Ändå finns böcker som skrevs och lästes ute
i världen i lyceibiblioteket i original eller i mycket tidiga upplagor. De har ägts och
lästs av människor här i trakten sedan 1600-talet. Det är lätt att vara uppdaterad
idag med de nyaste forskningsrönen och världshändelserna men bokinnehavet i
Vasatrakten från 1600-talet framåt visar med all önskvärd tydlighet att man redan då
följde med sin tid. Bibliotekets funktion som skolbibliotek minskade radikalt då Vasa
svenska lyceum upphörde som skola 1974 i samband med att grundskolan infördes.
Lyceet blev Vasa Övningsskolas gymnasium och en del av lärarutbildningen vid Åbo
Akademi i Vasa. Det gamla skolbiblioteket, som tidigare hade sina utrymmen på
gymnasiets vind, placerades i Vasa vetenskapliga bibliotek Tritonia sommaren 2001
då Tritonia inledde sin verksamhet. Där fick skolbiblioteket nya ändamålsenliga ut-
rymmen, enkom planerade för samlingen. Sedan 2001 har böckerna katalogiserats

främst med hjälp av extern finansiering. Eftersom fonder och stiftelser varit välvilligt inställda till samlingen har mycket kunnat göras. Totalt är ca 8 800 titlar sökbara i Finna, Finlands museers, biblioteks och arkivs gemensamma sökportal. Av de katalogiserade är 193 tryckta på 1500-talet, ca. 1 060 på 1600-talet, 3 100 på 1700-talet och 4 400 på 1800-talet.

Lyceibibliotekets första böcker härstammar från Wasa trivialskola. Skolan inledde sin verksamhet i Vasa 1684 efter att trivialskolan i Nykarleby flyttats till Vasa. Skolan hade verkat i Nykarleby i över 40 år. Alla inventarier, böcker och musikinstrument flyttades också till Vasa. Den inventarieförteckning som enligt kung Karl XI:s beslut borde ha uppgjorts finns tyvärr inte kvar.⁴ Vid biskopsvisitationen 100 år senare 1784 hade trivialskolans bibliotek 176 böcker.⁵ Några av dem finns fortfarande kvar trots ofärdsår, Vasa brand 1852 och ett flertal flyttningar. Den handskrivna anteckningen "Liber Scholae Trivialis Wasaensis" är ett bevis på detta.

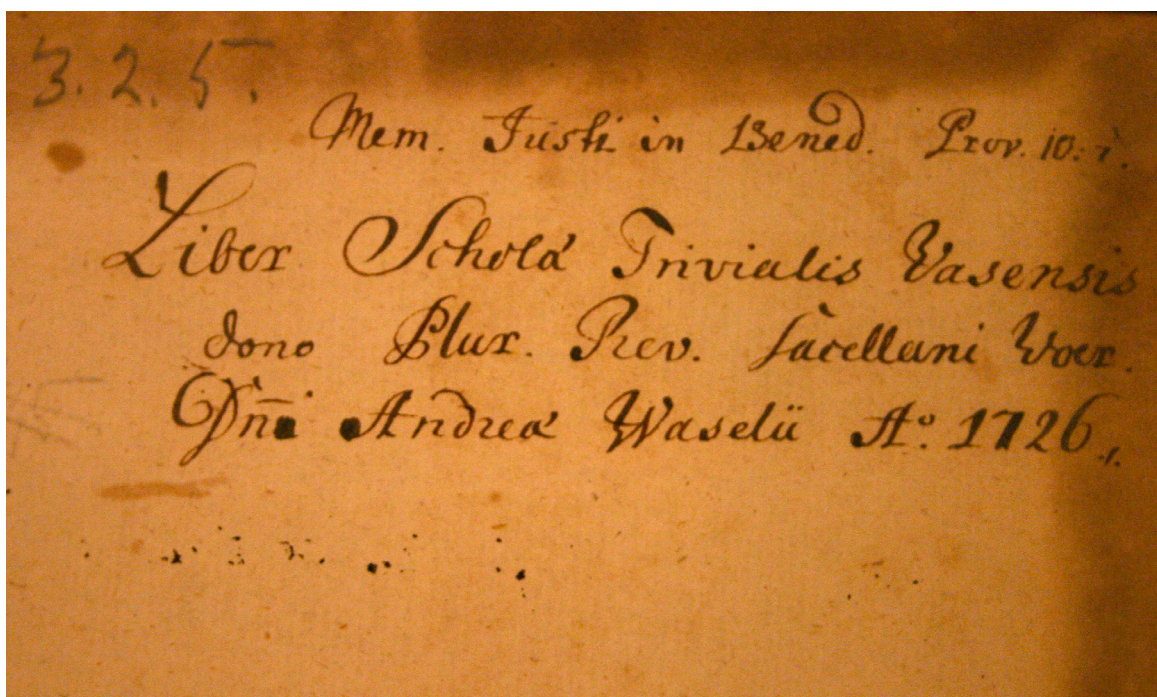

Bild 1. Bok skänkt till trivialskolan av Anders Waselius 1726.

I skolförordningen från 1724 bestämdes för första gången att skolorna skulle skaffa goda skolböcker till gymnasierna, att biskopar, präster, lärare och elever med en bestämd summa pengar skulle bidra till bokinköp och att man från prästers och kyrkoherdars dödsbon skulle insända en god bok.⁶

Till Gymnasii Bibliothek i Wasa donerade böcker

Wasa gymnasium grundades 1844. Man hade försökt få ett gymnasium till Vasa redan på 1730-talet men det dröjde alltså över 100 år innan så skedde. Gymnasiet stod för den högre undervisningen medan trivialskolan, sedermera Högre elementarsko-

lan, stod för den lägre undervisningen. Gymnasiet var vid starten mycket litet med 35 elever men hela 15 lärare. År 1852 var elevantalet 49.⁷

Skolan hade aldrig mycket pengar till bokinköp utan var hänvisad till donationer, som man fick i stora mängder. Gymnasiebiblioteket blev genom dessa donationer ett regelrätt vetenskapligt bibliotek, det enda i Österbotten, omhuldat av traktens tjänstemän, handlande, präster m.fl. År 1844 hade biblioteket 2 133 verk, ett enormt antal med tanke på skolans 35 elever och 15 lärare. År 1852, året för den stora branden, fanns ca 7 000 böcker i biblioteket. Tyvärr kunde endast 1 000 böcker räddas vid branden.⁸

Bokkatalogen, *Till Gymnasii Bibliothek i Wasa donerade böcker*, som uppgjordes före branden, finns lyckligtvis kvar och är en guldgruva för bokhistorisk forskning. Med hjälp av katalogen är det möjligt att rekonstruera bibliotekets innehåll och böckernas forna ägare. Katalogen innehåller 3 929 titlar. Eftersom katalogen är svår att använda för forskning då handstilarna är svåra att uttyda och de bibliografiska uppgifterna bristfälliga kunde jag med stöd av Stiftelsen för Åbo Akademi renskriva katalogen och ge ut den i ny redigerad form 2010, med kompletteringar och kommentarer samt uppgifter om donatorerna.

Katalogen börjar med Wasa Läse-Bibliothekens donation på 807 böcker samt tidningar och tidskrifter. Därefter följer ett stort antal större och mindre donationer av privatpersoner bl.a. teol. doktor Benjamin Frosterus, kaplan Otto Simelius, doktor M. Churberg, hovrättsrådet C.H. Asp, prosten och trivialskolläraren P.U.F. Sadelin, assessor C.J. Boy, konsul G.F. von Böningh, apotekare J. Lindebäck, läkare Christer Aejmelaeus och familjen Alcenius. Anmärkningsvärt stora donationer kom från prosten Johan Niklas Snellmans dödsbo, hela 241 verk, från apotekare Gustaf Libeck i Gamlakarleby och inte minst från den Reuterholmska släkten i Sverige.

Släkten Reuterholm, med rötter i Finland, donerade 6 000 böcker till Finland varav största delen gavs till Helsingfors universitetsbibliotek och resten ca 1 900 till Vasa, där Axel Christian Reuterholm varit hovrättspresident.⁹ Han hade tillsammans med bl.a. Olof Langenstein grundat Läse-Bibliotheket 1794. Tyvärr förstördes de flesta av Reuterholms böcker vid Vasa brand. Endast ett fåtal, ofta vattenskadade, exemplar finns kvar. De pryds av vackra exlibris tillhörande Nils Esbjörnsson eller Gustaf Adolph Reuterholm. Läse-Bibliothekets böcker hade också eget exlibris, varför identifieringen av dem har varit lätt. I lyceibiblioteket har hittats 93 verk från det anrika biblioteket, som räknas som det första lånebiblioteket i Finland.

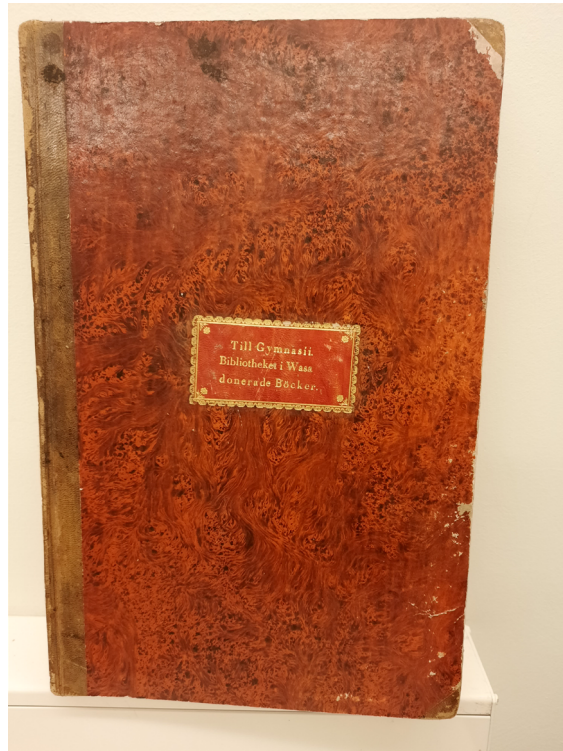

Bild 2. Donationskatalogen Till Gymnasii Biblioteket i Wasa donerade böcker 1844-1852.

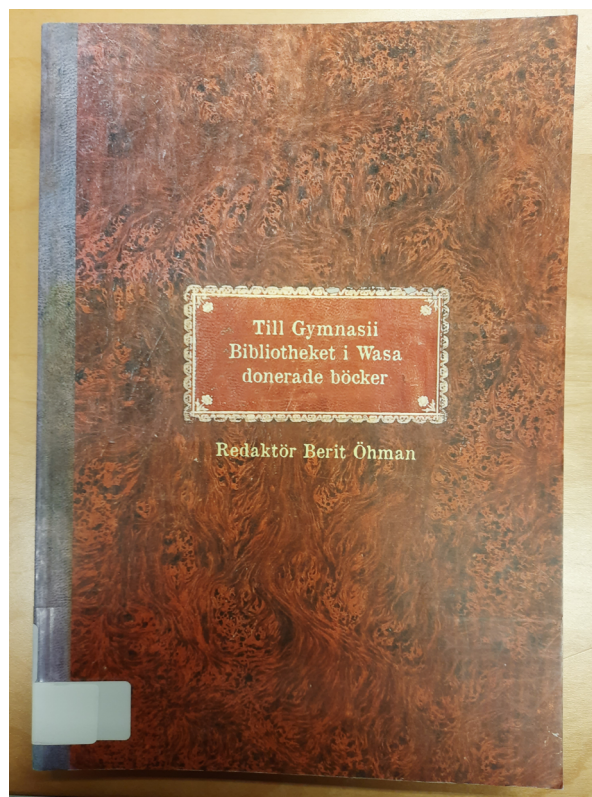

Bild 3. Nyutgivning av donationskatalogen 2010.

Bild 4. Gustav Adolf Reuterholms exlibris.

Bild 5. Gustav Reuterholms exlibris.

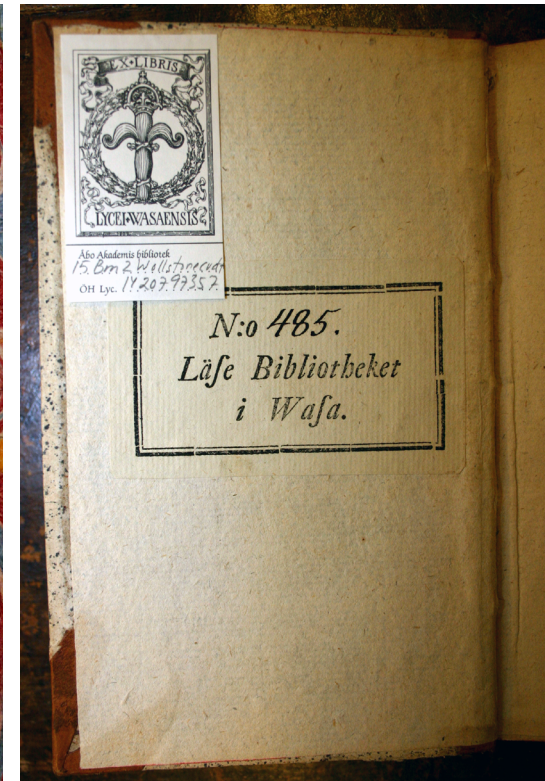

Bild 6. Läse-Bibliothekets exlibris.

1500-talet

Boktryckare i Stockholm

I Sverige fanns på 1500-talet fem boktryckerier. Deras produktion begränsade sig främst till religiös litteratur och offentliga handlingar. En stor del av den litteratur som behövdes för studier måste därför köpas utomlands. Efter reformationen var Wittenberg den viktigaste bokanskaffningsorten. Där vistades också flera finländska studenter. Böcker från 1500-talet har också funnits i österbottniska hem och har därifrån hittat sin väg till lyceibiblioteket. Biblioteket har fem arbeten tryckta i Stockholm av Amund Laurentsson och tre av Andreas Gutterwitz. Från Gutterwitz officin stannar Simon Musaeus *Catechismus, medh korte spørsmål och swar*, tryckt 1596. Boken tillhör Oskar Ranckens samling. Den är tyvärr i dåligt skick och saknar både pärmar och titelsida men 17 av de 24 träsnitten finns ändå kvar.

Elaus Petri Helsingius *Synonymorum libellus*, tryckt 1587, är en alfabetiskt uppställd svensk-latinsk-grekisk ordbok där Å, Ä och Ö för första gången placerats sist i alfabetet. Den utgavs för att användas i skolor som lärobok i grekiska. Boken tillhör också Ranckens samling och har ett flertal mer eller mindre oläsliga ägaranteckningar. Den har med säkerhet ägts av Daniel Hagert, kyrkoherde i Finström, 1697 och hans son Gabriel Hagert. *Confessio fidei : thet är Then christeligha troos bekännelse*, tryckt 1594, är också sliten, bl.a. saknas titelsidan. Boken innehåller rikligt med handskrivna anteckningar i marginalen. Av Amund Laurentssons produktion finns Mikael Agricolas *Se Wsi Testamenti*, 1548, *Weisut ja ennustoxet*, 1551, sammanbunden med *Ne prophetat*, 1552. Av de sistnämnda finns bara fragment kvar. Skallfogden i Jurva J. Törn skänkte dessa till biblioteket 1873.

Vidare kan nämnas Laurentius Petris *Postilla öffuer Somardelen* [del III], 1555. Boken vittnar med sina svårt brända sidor om branden i Vasa 1852. Laurentius Petris *Öffuer historien om vårs Herras Jesu Christi werdigha pino och död*, 1573, har ägts av en Magnus Andreas Dyyck 1598 och Börge Oluffsson i Åbo 1645. Laurentius Petris *Emoot dryckenskap*, tryckt 1560, är sammanbunden med Olaus Petris *Emoot the gruffueligha eedher och Guds försmädelse som nu allmanneligha brukas*, 1560 och *Jobs bok*, 1563. Benedictus Olais *Een nyttigh läkare book* är tryckt i Stockholm hos Anders Torstensson 1578. Boken följer den medeltida traditionen av örtaböcker med beskrivning av enskilda sjukdomar och förslag till läkemedel. Benedictus Olai levde mellan 1520 - 1582. Han var Sveriges första graderade medicine doktor med studier i bl.a. Wittenberg. Han var verksam som kunglig livläkare för både Erik XIV och Johan III.

Bild 7. Bränt exemplar av Laurentius Petris Postilla, 1630. Räddad vid Vasa brand 1852.

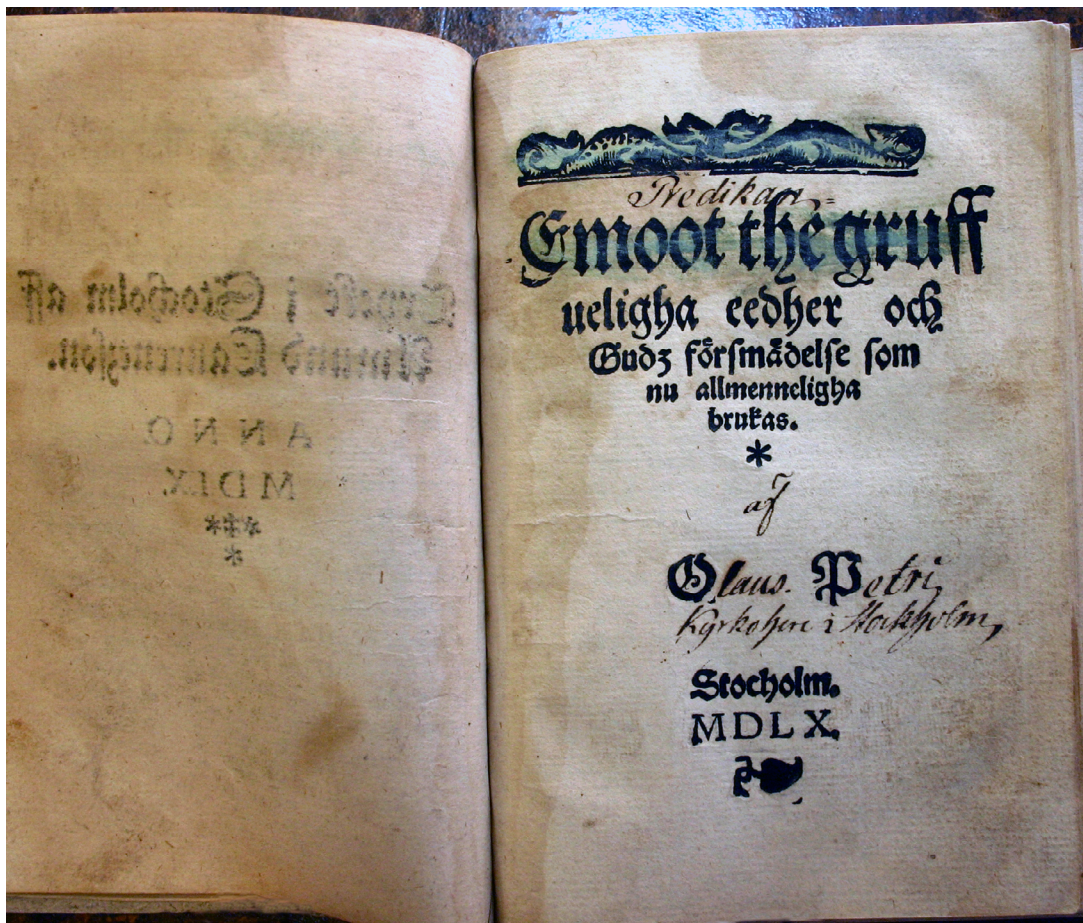

Bild 8. Olaus Petris Emoot the gruffueligha eedher... 1560.

Boktryckare i Europa

I lyceibiblioteket finns ytterligare två läkarböcker från 1500-talet. Arnoldus de Villanovas *De conservanda bona valetudine* är tryckt i Frankfurt hos Christian Egenolph 1557. Den har många vackra träsnitt. Boken innehåller också Helius Hessus *De tvenda bona valetudine*.

Bild 9. Helius Hessus, *De tvenda bona valetudine*. Läkarbok från 1550-talet.

Arnoldus de Villanova levde redan på 1200-talet; han studerade medicin i Montpellier och var en mycket ansedd läkare. Boken utkom första gången på 1400-talet, redigerad av Johannes Curio. Den innehåller också råd och rön av bl.a. Joachim Camerarius, Philipp Melanchthon och Hippocrates. Henrick Smids *Fierde urtegaard*, tryckt i Lübeck 1598, är en annan raritet, skänkt av lyceisten O.A. Gröndahl 1888. Boken innehåller också Smids *En liden bog om pestilenzis aarsage* från 1557. I Ranckens samling finns nio delar av Martin Luthers tolvdelade mastodontverk ...*Teil der Bücher* tryckta i Wittenberg av olika boktryckare, främst Hans Lufft under åren 1556 - 1581. Delarna 1, 2 och 7 saknas. *Das Neue Testament*, tryckt 1563 i Wittenberg hos Lufft, och hela Bibeln på tyska från 1594 har båda donerats till Wasa trivialskola av Andreas Waselius, lärare i skolan på 1690-talet och senare verksam som kaplan i Oravais. Waselius ägde också andra 1500-talsverk som han donerade till skolan, bl.a. Ciceros *De officiis*, tryckt i Wittenberg hos Johannes Cratonis 1588, och Andreas Hondorffs *Theatrum historicum*, tryckt i Frankfurt hos Feyerabend 1598.

Bild 10. Sida ur De tvenda bona valetudine.

Bild 11. Henrick Smids Fjerde urtegaard, 1598.

Philipp Melanchthons *Kurze Vermanung das alle Christen schuldig sind*, tryckt 1543 av Joseph Klug, är ett annat exempel på viktiga verk tryckta under reformationen. Boken är sammanbunden med flera samtida verk av Luther, bl.a. psalmer från 1530-talet och *Von Kauffshandlung und Wucher* tryckt 1524, en nationalekonomisk klassiker t.o.m. omnämnd i Karl Marx Kapitalet.

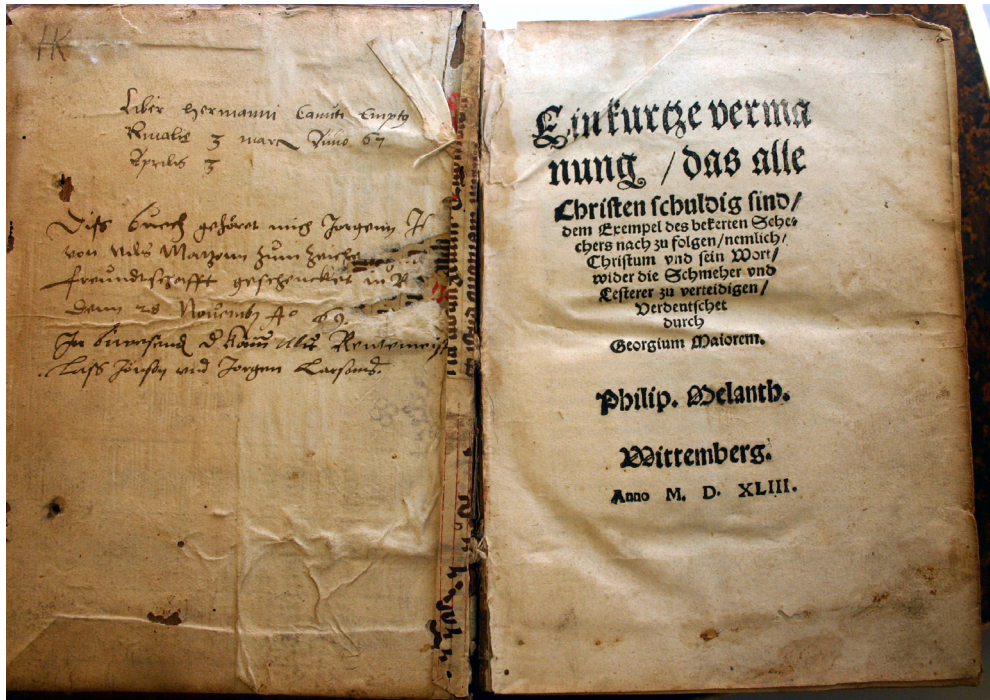

Bild 12. Philipp Melanchthons *Kurze Vermanung das alle Christen schuldig sind*, 1543.

Bild 13. Martin Luthers *Von Kauffshandlung und Wucher*, 1524.

Boken har donerats till skolbiblioteket 1873 av f.d. eleven, prof. Carl Gustaf von Essen från Ilmola, en av förgrundsgestalterna inom den österbottniska väckelserörelsen. von Essen skänkte 118 verk ur sitt bibliotek i samband med att han flyttade till Helsingfors 1873. En av de äldsta böckerna i biblioteket, Plinius *Historia naturalis* tryckt hos Johannes Froben i Basel 1525, donerades av f.d. eleven Christer Aejmelaeus, kyrkoherdeson från Storkyro född 1765, medicinedoktor i Uppsala och från 1788 regementsfältskär vid Österbottniska regementet. Bibliotekets två äldsta böcker är båda tryckta 1513. Den ena är Niccolo Perottis *Cornucopiae* tryckt hos Aldus Manutius i Venedig den andra Aulus Gellius *Noctes redditae nuper omni discussa caligine micantissimae* tryckt i Florens hos Philippi de Giunta Florentini. Båda böckerna hör till den donation av 296 verk, som dåvarande Kejserliga Alexanders Universitetets bibliotek skänkte till skolan 1862, då man skulle bygga upp skolbiblioteket efter den förödande branden. Många av dessa verk har ursprungligen hört till ryska Vetenskapsakademiens, Marmorpalatsets eller storfurste Konstantin Pavlovitjs bibliotek. Böckerna har bevarats som dyrbara klenoder i lyceibiblioteket.

Johannes Sacroboscus handbok i den astronomiska sfärens matematik *De Sphaera*, finns i en upplaga troligtvis tryckt 1531 hos Joseph Klug i Wittenberg. Sacroboscus eller Holywoods bok ursprungligen från 1200-talet användes flitigt i skolor och universitet redan under medeltiden. Den lästes bl.a. i Uppsala under senmedeltiden och senare sannolikt också i Finland så småningom. Valerius *Maximus Dictorum et factorum memorabilium libri nouem*, tryckt av Schurer 1520, har ägts av Mikael Agricola som enligt en handskriften anteckning köpt den i Åbo 1532.

Bokens tidigare öden är obekanta. Oskar Rancken fick den av sin far Engelbrekt Rancken, som i sin tur ärvt den av sin år 1850 avlidne äldre bror hovrättsrådet i Viborg Nils Efraim Rancken. Bandet, som också innehåller två andra smärre skrifter är troligtvis från slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet.¹⁰

Olaus Magnus historia om de nordiska folken *Historia de gentibus septentrionalibus* finns i två upplagor från 1567 respektive 1618. Biblioteket har också haft första upplagan från 1555 men den sändes 1979 till Museiverket där den numera är införlivad i dess bibliotek tillsammans med lyceibibliotekets dublett av Agricolas *Se Wsi Testamentti*, Gustav Vasas *Bibel* från 1541 och Euclides *Elementa* från 1591. Euclides bok har haft pärmar med ett missalefragment. Detta lösgjordes på 1970-talet och restaurerades och finns numera också på Museiverket.¹¹

En liten intressant bok från 1500-talet, som tillhört Nils Esbjörnsson Reuterholm, är *Index auctorum, et librorum qui ab officio sanctae Rom*, Bologna, 1559. Boken består av förteckningar över författare och böcker, bannlysta av påven. Där finns namn som Erasmus av Rotterdam, Johannes Carion, Johannes Lonicerus, Philipp Melanchthon och förstas Martin Luther.

Bild 14. Valerius Maximus Dictorum et factorum memorabilium...1520. Tillhört Mikael Agricola.

Bild 15. Olaus Magnus Historia de gentibus septentrionalibus, 1567.

1600-talet

Undervisning och uppfostran

Biblioteket har mer än 1 000 böcker tryckta på 1600-talet, vilket är en ansenlig mängd med tanke på att Vasas första tryckeri, Georg Wilhelm Londicers, startade 1776 och stadens första bokhandel på 1820-talet av Carl Gustaf Wolff.¹² Före det distribuerades böcker av utländska kringresande bokhandlare, bokbindare, boktryckare eller deras ombud och av andra privatpersoner samt av studerande som återkom från utlandsresor. Johannes Gezelius d.ä., med eget boktryckeri och pappersbruk i 1600-talets Åbo, är väl representerad i lyceibiblioteket, med hela 32 skrifter. Gezelius *Casuum conscientiae*, tryckt av Johan Winter 1689, har ägts av Johannes Cajanus 1690 och skänkts till biblioteket av kontraktsprosten i Vörå Carl Josef Estlander 1874. Han fungerade som gymnasiets inspektor från 1846. År 1855 skänkte han över 100 böcker till biblioteket.¹³ Av Johannes Gezelius d.y. finns boken *Om hunger och dyrr tidh...tvenne predikningar ...håldne i Narfwen 1685*. Boken är tryckt hos Johan Winter 1696 och har ägts av en Marja Axberg, som i boken skrivit: "Marja Axberg är mitt namn, mig till heder och ingen skam. Den som denna boken stielor eller döljer honom galgen efterföljer, Sveaborg 25 febr. 1770."

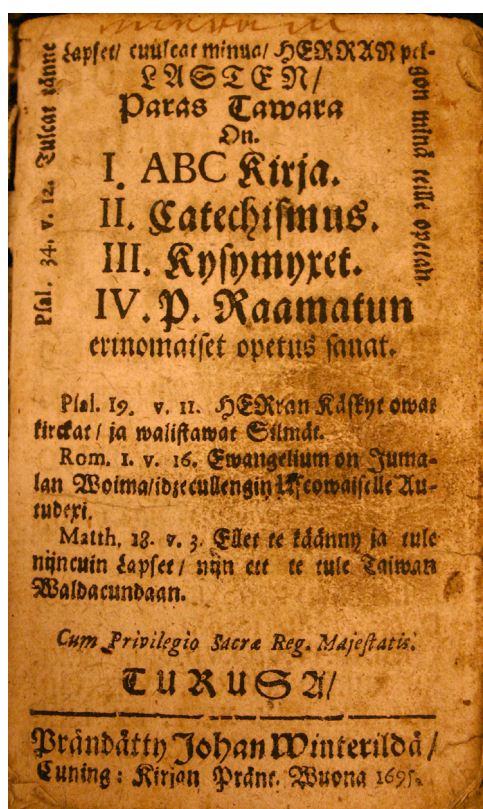

Bild 16. Johannes Gezelius Lasten paras tawara, 1695.

Böcker av Johann Amos Comenius bör finnas i ett skolbibliotek av rang. Comenius *Orbis sensualium pictus*, Nürnberg 1682, finns i ett vackert pergamentband i gott

skick. Den är sammanbunden med *Janua linguarum*, Hamburg 1673. Ett mycket väl-använt exemplar av Erasmus av Rotterdams *Libellus aureus*, tryckt 1670, finns också i biblioteket. Den innehåller förutom *Libellus aureus* på latin, tyska, svenska och finska, Gezelius *Grammatica graeca*, 1668 och *Arithmetica vulgaris*, 1677 samt Johann Spangenberg's *Bellum grammaticale*, 1667 och därtill mängder med handskrivna anteckningar. Boken har tillhört Olaus M. Ringius och Johannes Heischius. Om den senare vet vi inget annat än att han varit elev vid Wasa trivialskola 1723 och dog ung.

Laurentius Petri Gothus *Christeligh uthlägning öffuer the epistlar och euangelia*, tryckt hos Anund Olufsson 1609, finns i ett trasigt pergamentband sammanbunden med *Eenfalligh uthlegning öfwer thet kosteligha euangelium*, 1610 och *Twå eenfalligha tröst predikningar*, 1609. Boken har tillhört konrektorn i Nykarleby trivialskola, Nils Ringius på 1650-talet. Den har donerats till skolbiblioteket först 1878 av lyceieleven Eliel Rajander. *Een christeligh undervijnsning aff Gudz ord för leijofolcket, thet the skole wachta sigh för Sathans illistighe ingiffuande* sammansatt av Petrus Glaser 1564 men tryckt i Stockholm 1610, är sammanbunden med *En rätt undervijnsning och berättelse* försvenskat av Erico Erici Helsingio och tryckt hos Anund Olufsson i Stockholm 1609 samt *Een tröstepredhikan* likaså översatt av Helsingius och tryckt 1608. Boken har flera otydliga ägaranteckningar från 1600-talet, de flesta kvinnor, bland dem en Maria Karlsdåter.

Jesenhausen och Arenius

En skrift med anknytning till Vasa är *Lijk-predikan hållen i Waza kyrkia vthi Österbotn, åhr 1667* över Herman Jesenhausen. Jesenhausen var född 1609 i Schwellin i Westfalen. Han kom till Åbo som 17-åring och flyttade till Vasa 1637. På tre årtionden blev han stadens, troligtvis hela landskapets, rikaste man och sysslade med bl.a. sjöfart, tjärhandel och spannmålshandel. Likpredikan över honom hölls av kyrkoherden i Malax Olof Magni Arenius. Denne var född i Sverige 1611, blev student i Åbo 1640 och var verksam som huspredikant hos Jöns Kurck i Åbo 1643 - 1649. Arenius blev kyrkoherde i Malax 1649 och var känd som en mycket aktiv predikant och skriftställare. Hans gedigna *Reese- och huus-postilla*, tryckt av Petrus Hansson i Åbo 1677 och *Passional postilla*, 1661 finns i biblioteket. I Reese-postillan står skrivet: "Denna bok har jag fått til skänks af wactmästar Ström i Vasa stad och til från Anna Sond [Sund] i Sondom [Sundom] by 1839. En minre påstilla för de minre förmögna til at förnöta sina söndagar timma i sin hus. När de ei kun komma till körkun. Skrivit af Jacob Herman Siöblom ifrån östra Sondom by 1843.

Elzevierer

Biblioteket äger 22 s.k. elzevierer. Elzevier var en holländsk boktryckarfamilj verksam i Leiden. De från tryckeriet på 1600-talet utgångna ca. 2 000 verken kallas elzevierer. De är ofta vackert utsmyckade duodesband (12:o). Alla lyceibibliotekets elzevierer

tillhör donationen från Kejsarliga Alexanders Universitetets bibliotek. De flesta skrifter är på latin av författare som Daniel Heinsius, Joseph Scaliger, Hugo Grotius, Pierre Gilles, Lucius Annaeus Seneca, Publius Ovidius Naso och Lucius Annaeus Florus. I samlingen ingår också några s.k. republik, *Respublica, sive status regni Scotiae et Hiberniae*, 1630 om Skottland, Donato Gianottis *Florentini Dialogi de Repub. Venetorum*, 1631 och Gasparo Contarinis *Veneti De republica Venetorum*, 1628, som båda behandlar Venedigs historia, samt Ubbo Emmius *Graecorum Respublicae*, 1632. Emmius bok har tillhört Konstantin Matvejev. Valerius Martialis *Epigrammata*, tryckt i Amsterdam 1701, har varit i den ryske vetenskapsmannen Michail Lomonosovs ägo.

Nytta och nöje

Bland några mer kuriösa skrifter kan nämnas en koran, *Alcorani textus universus* från 1698, med text på latin och arabiska, Balthasar Schnurrs *Kunst- Haus- und Wunder-Buch*, 1664 och *Hocus Pocus : Taschen-Spieler* av Elias Piluland. Pilulands bok saknar titelsida så exakt tryckår har inte kunnat bestämmas. Balthasar Schnurrs bok börjar sympatiskt med tillagning av konfekt och fortsätter med vintillverkning, anläggning av köksträdgård, jakt, kemiska experiment och annat nyttigt.

Bild 17. Elias Piluland Hocus Pocus, 1600-talet.

Boken är trasig och saknar tyvärr nästan hälften av sidorna trots att den fortfarande har 640 sidor. Både Schnurr och Piluland har med stor sannolikhet tillhört Gustaf Adolph Tuderus, lantmätare och hängiven boksamlare i Tammerfors.¹⁴ I Oskar Ranckens samling ingår minst ett 80-tal böcker med Tuderus namnteckning eller initialer. Hur Rancken har kommit över dem är obekant. Det är möjligt att hans far, Engelbrekt Rancken, kaplan i Mietois, köpt dem på auktion. Engelbrekt Rancken var liksom sonen en ivrig boksamlare. En skrift som finns i Tuderus bokförteckning är *Hertigh Carls slaktarebenck*, en nidskrift om hertig Karl av Gregorius Borastus, skrivare vid konung Sigismunds kansli i Polen. Bibliotekets exemplar är en ofullständig avskrift på 48 sidor. Originallet, som utkom i Polen 1617, förbjöds och finns bevarat endast i några exemplar i Sverige.

I Ranckens samling ingår Arvid Månssons trevliga *En myckit nyttigh örta-book* tryckt i Stockholm hos Ignatius Meurer 1642. Som brukligt var på denna tid finns inom samma pärmar andra verk, i detta fall *En nyy trögårdz-book*, 1643 och Sigfridus Aronus Forsius *Minerographia*, tryckt samma år. Boken innehåller fakta om medicinalväxter, farmakologi, trädgårdsskötsel och mineralogi. Månssons örtabok ger, liksom andra liknande böcker, råd om örternas beredning och användning. Boken innehåller också ett register över sjukdomar. Det var en mycket populär bok och den utkom i åtta upplagor. Linné lär också ha haft boken i sitt bibliotek och läst den.¹⁵ Forsius bok var den första lilla på svenska tryckta skriften i mineralogi. Lyceibiblioteket har relativt få böcker om konst och musik. Bland konstböckerna finns Leonardo Agostinis *Gemmae et sculpturae* om sigill och skulpturer från antiken, tryckt i Amsterdam 1685. Boken har tillhört Joh. Pet. Westberg, pictor 1786 och är donerad av Carl Johan Boy 1865.

Trivialskolans sångbok

Biblioteket äger en unik sångbok med tryckta noter innehållande tenorstämman till sammanlagt 176 tonsättningar, största delen fyrstämmiga sånger. De äldsta är *Neue Teutsche Geistliche Lieder* av Adam Gumpelzhaimer, tryckta 1591.¹⁶ De övriga är av Daniel Friderici och består av både andliga och världsliga sånger, tryckta på 1620-talet. Boken är inbunden i anspråkslösa pärmar och har tillhört trivialskolan troligtvis redan på 1600-talet. Eftersom mångstämmig vokalmusik under denna tid trycktes stämvis, har hela serien någon gång bestått av 4 - 6 böcker, för tenor, bas, diskant och altstämmor. Skolan har sannolikt haft alla böcker men bara en har bevarats för eftervärlden. Boken nämns av Heikki Klemetti i en artikel i *Säveletär* år 1909.¹⁷ Bokens öden framgår av en anteckning på bakpärmens insida av kaplanen i Kristinestad, Carl Aspegren, som skriver 5. aug. 1743 att han köpt boken av en bonde på marknaden i Kristinestad och återbördat den till trivialskolan.

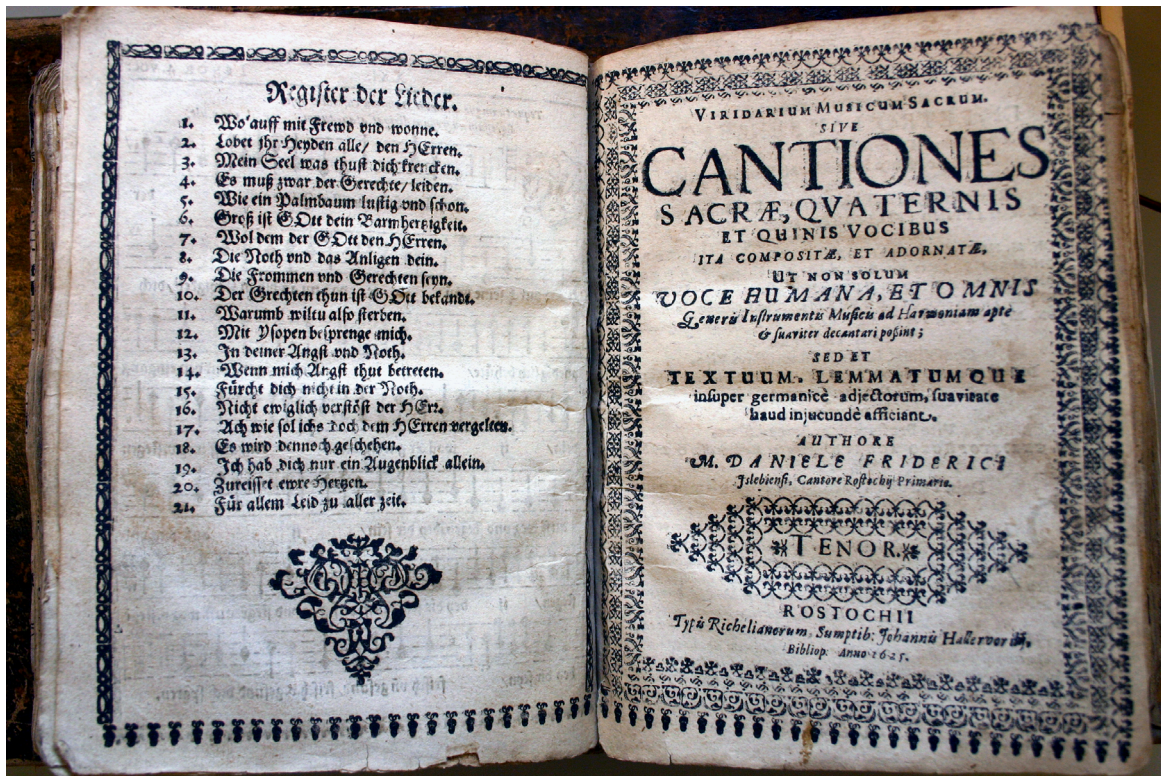

Bild 18. Trivialskolans sångbok för tenorstämman. Sångar från 1591-1620-talet.

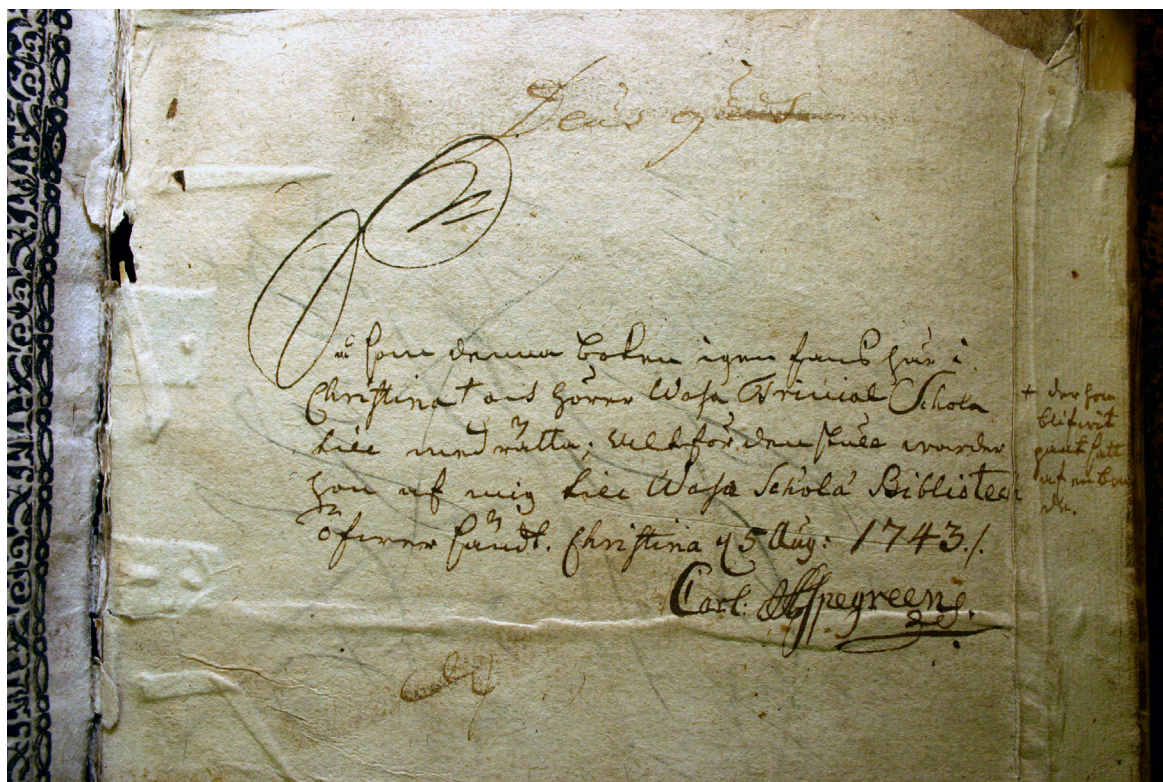

Bild 19. Sångbokens väg till trivialskolan.

1700-talet

Kalm och Bladh

I Tritonias databas/Finna finns i dag införda ca 3 100 verk tryckta på 1700-talet. Fortfarande är största delen av samlingens akademiska avhandlingar, tal och personskriffter okatalogiserade. Upplysningstidens idéer kom tidigt till Vasa med framför allt tjänstemännen vid Vasa hovrätt. En av de mest bemärkta representanterna för upplysningstiden, med anknytning till Vasa, är Pehr Kalm, en av Linnés lärjungar. Pehr Kalm inskrevs i Wasa trivialskola 1730 och blev student i Åbo 1735. Han var verksam som ekonomiprofessor vid Åbo Akademi från 1746. I lyceibiblioteket finns ett 60-tal avhandlingar som utkom under hans handledning, bland dem Gamlakarlebysonen Johan Snellmans avhandling *Tankar om informationsverket i Österbotn*, från 1762, som behandlar undervisning av informatörer. Den är ett uttryck för det tilltagande intresset för pedagogik vid Åbo Akademi under H.G. Porthans tid.¹⁸

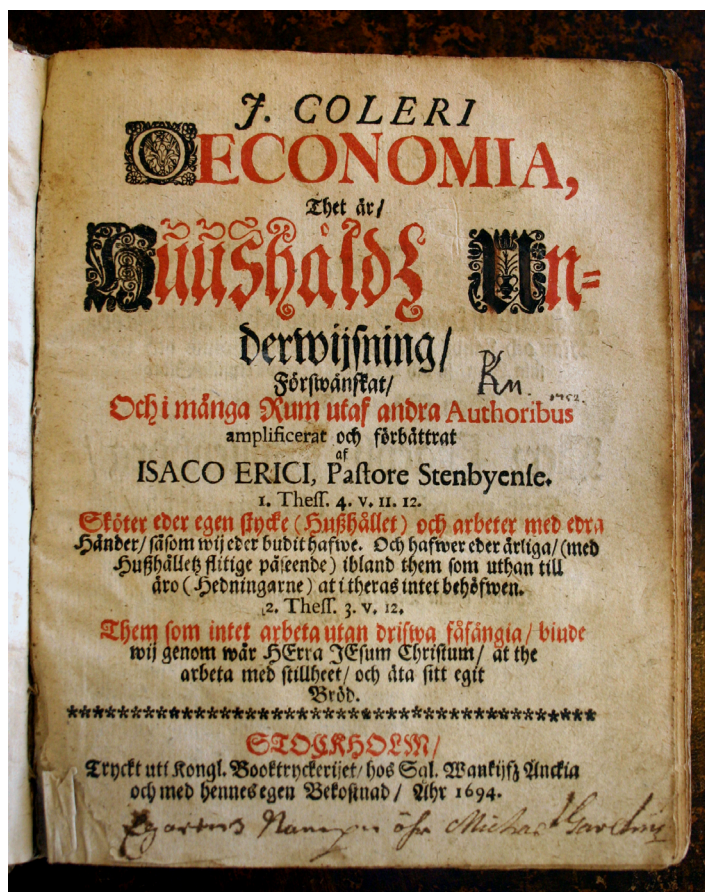

Bild 20. Johannes Colerus *Oeconomia*, 1694. Tillhört Pehr Kalm.

Pehr Kalms karakteristiska ägarinitialer finns i två av bibliotekets 1600-talstryck, nämligen Åke Rålamb's *Adelig öfnings trettonde tom* samt *Persianischer Rosenthal*, tryckt i Hamburg 1654.

Rålamb's bok behandlar lantbruk och husdjurskötsel. Enligt Kalms anteckning har han köpt den i Stockholm 1751 för nio daler. Den andra boken är persisk poesi, översatt av den tyske resenären och läraren Adam Olearius. Att Kalm haft en bok om persisk poesi finner jag ganska intressant. Trivialskolan hade också andra intressanta elever på 1700-talet, nämligen bröderna Peter Johan och Anders Bladh som båda var verksamma i Sverige, Peter Johan som anställd på Ostindiska Companiet i Göteborg och superkargör i Kanton och Anders Bladh som fattigläkare i Stockholm och god vän till Bellman. Ur Anders Bladhs eget bibliotek finns två böcker, nämligen Daniel Sennerts *Practicæ medicinae* från 1631 där Bladh antecknat i boken "Detta är en mycket nyttig läkarebok", och Christian Richters *Die höchst-nöthige Erkenntniss des Menschen* från 1722.

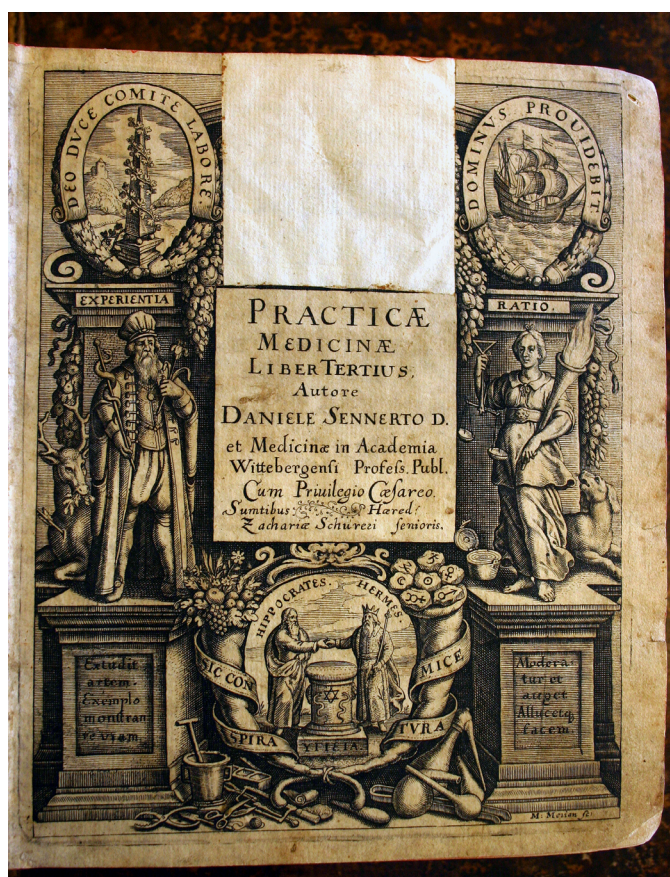

Bild 21. Christian Richters Die högst-nöthige Erkenntnis des Menschen, 1722.

Peter Johan Bladh skrev en hel del artiklar speciellt efter att han kommit från Kanton och tagit över faderns gård Benvik i Kaskö. Lyceibiblioteket äger några av dessa skrifter. *Tvänne åskeslag som träffat svenska skeppet Stockholms Slott i Ost-Indien år 1777* publicerades i Kongl. Vetenskapsakademiens nya handlingar del 2, 1780. På skriftens omslag står skrivet Til Herr Supercarguren Bladh i Canton lemnas til cadetten Klingberg. Skriften gick i tryck när Bladh fortfarande bodde i Kanton. Man kan tänka sig att den sändes till honom med något av kompaniets fartyg med destination Kina och med kadett Klingberg som kurir.

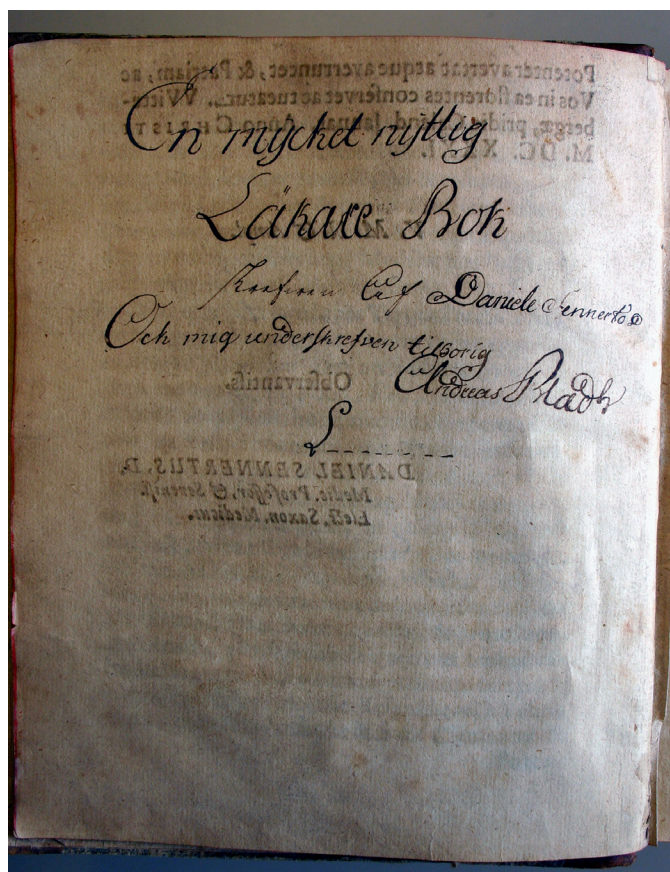

Bild 22. Anders Bladhs ägaranteckning i boken.

I Vetenskapsakademiens handlingar del 24, 1803 publicerades *Berättelse om en ovanligt hög höst-flod under en stark storm i Botniska Viken i nov. 1795*. 1803 utkom också i Kongl. finska Hushållnings-sällskapets handlingar en skrift av Bladh, *Svar uppå Kongl. finska Hushållnings-sällskapets pris-fråga. Hvilka äro de hinder som fjettra finska landtmannens idoghet?* Hau Kiou Choaan, *Historie chinoise, traduite de l'anglois*, 1766, en bok om Kinas historia har ägts av P.J. Bladh. Han har enligt en notering i boken köpt den i Cadiz 1769 m.a.o då han var på väg till Kina.

Linné och hans apostlar

Biblioteket äger påfallande många reseskildringar och flera av dessa har ursprungligen tillhört Läse-Bibliotheket i Wasa. Läse-Bibliotheket, som grundades 1794, betydde ett uppsving för läsintresset och för tillgången på böcker i Vasa. Nu kunde Vasaborna också läsa annan litteratur än den som fanns i skolbiblioteket. Läse-Bibliotheket hade främst tidningar, tidskrifter, reseskildringar och romaner. Förutom Carl von Linnés egna reseskildringar finns också reseberättelser författade av hans "lärlingar" Pehr Osbecks *Dagbok öfver en ostindisk resa åren 1750, 1751, 1752*, Fredrik Hasselquists *Iter Palaestinum eller Resa til Heliga landet förrättad ifrån år 1749 til 1752* utgiven av Linné 1757, Pehr Löflings *Iter hispanicum, eller Resa til spanska länderna uti Europa och America* utgiven efter Löflings frånfälle av Linné 1758. Alla

tre böcker tillhör Oskar Ranckens samling. Carl Peter Thunbergs *Resa uti Europa, Africa, Asia förrättad åren 1770-1779* finns i två exemplar. Det ena har ägts av Christer Aejmelaeus som skänkt boken till Läse-Bibliotheket, det andra av apotekaren i Gamlakarleby Gustaf Libeck.

Reuterholm, Tessin och fläktar från stora världen

Av de Reuterholmska böckerna kan nämnas *Handlingar rörande Jubel-festen uti Upsala 1793*. Där det på pärmen i guldtryck står: "Denna bok öfverlämnas till Hans Excellence presidenten en af rikets herrar baron Gustaf Adolph Reuterholm uppå samtelige prästerskapets vägnar af Ärcke Biskoppen år 1793". Den har han nog fått då han stod på höjden av sin makt. Johan Hübners *Curieuses und Reales Natur-Kunst- Berg- Gewerck- und Handlings-Lexicon*, 1741 har Nils Esbjörnssons exlibris. Carl Wijnblads *Ritningar på fyratio wåningshus af sten och trettio af träd*, tryckt 1757, har däremot tillhört Axel Christian Reuterholm. Carl Wijnblads *Beskrifning, huru allmogens byggnader så af sten, som träd måge med största besparing upföras*, 1766, finns också. Lyceibiblioteket äger 4 böcker som tillhört Carl Gustaf Tessin. De fanns i biblioteket före branden men vem som skänkt dem är inte känt. I två av dem finns också Anders Fryxells ägaranteckning, vilket kan tyda på att alla funnits hos honom. Dessa är *Pensees de Cicero*, tryckt i Paris 1764, Christian von Nettelbladts *Schwedische Bibliothec*, 1728-36 och *Museum Tessinianum* med text av Carl von Linné från 1753. I den sistnämnda boken finns en handskrivna anteckning: "Denna boken har jag af Hans Excell. Gref. Tessins egen hand till skenks bekommit, Stockh. den 10de februari 1754, J. Mauritz Klinckowström."

Biblioteket har också en rikt illustrerad bok i pergamentband, Michalis Mercatis *Metallothea*, tryckt i Rom 1719. Mercati, född 1541, var fysiker och botaniker och förestod Vatikanens botaniska trädgård under flera påvar. Mercatis bok är en sammanfattning av dåtidens kunskaper i mineralogi, paleontologi, medicin och botanik. Mercati samlade själv på förhistoriska fossil. Detta tillsammans med tillgången till de växande paleontologiska och etnografiska samlingarna i Vatikanbiblioteket gjorde det möjligt för honom att skriva boken. Boken är intressant inte minst för sina två exlibris, *Bibliotheca Galathiana* och *Bibliotheca Kleiniana*. Det förstnämnda har troligtvis tillhört far och son Daniel Galath på 1700-talet. Fadern Daniel var en tysk fysiker, lärare och sedermera borgmästare i Danzig. Boken har för ovanlighetens skull köpts till biblioteket 1859, möjligtvis på någon auktion.

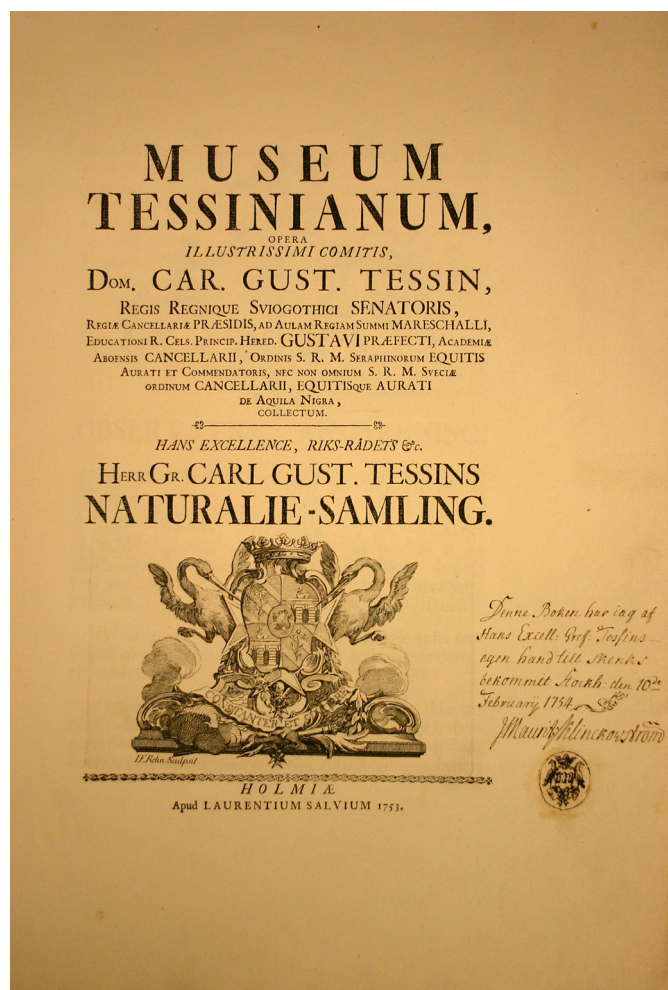

Bild 23. Museum Tessinianum. 1753.

Några bokägare i Österbotten

Erdmann Neumeisters *Epistolische Nachlese*, en predikosamling tryckt 1735, är ett exempel på böckernas intressanta väg från en ägare till en annan. Boken har köpts av Johan Freitag, född i Brahestad 1723 och verksam bl.a. som kaplan i Munsala. Följande ägare är Petter Groen, son till Freitags andra hustru, Katarina Groen. Petter Groen avslutade sina dagar som kyrkoherde på Karlö 1793. Nästa ägare är Nils Gustaf Malmberg, född i Ylistaro 1807. Malmberg var en skicklig predikant och en av ledarna för den pietistiska rörelsen i Österbotten tillsammans med Johan Lagus och till en början också Carl Gustaf von Essen, född i Oravais 1815. Den sistnämnde vistades bl.a. hos Johan Lagus i Ylivieska där han fick de första impulserna till sin religiösa väckelse. Han bröt senare med rörelsen och med såväl Malmberg som Lagus men trots det hade han många av Malmbergs böcker, eftersom hans namn finns i flera av de böcker som von Essen sedermera donerade till lyceibiblioteket. Reinerus Broocmans *En fullständig swensk hus-hålds-bok*, 1736 har tillhört bonden J.E. Reeth i Höstves.

Familjen Reeth tycks ha haft många böcker, av vilka en del, genom Oskar Ranckens försorg, kom till lyceibiblioteket. Rancken publicerade också en skrift om ätten Reeth. I biblioteket finns även Israel Reinius *Anmärkingar samlade under en resa til China*, en avhandling under inseende av Carl Fredrik Mennander i Åbo 1749. Boken har tillhört Jacob Ganander, verksam som affärsman i Vasa på 1740-talet. Biblioteket har många böcker som tillhört en annan Ganander, nämligen Christfrid Ganander. En av dem är Johannes Elai Terserus *Annotationes in Genesis*, tryckt i Uppsala 1655. Innan den kom i Gananders ägo fanns den hos Josef Mathesius, kyrkoherde i Kalajoki, 1660 och kyrkoherden i Siikajoki Johan Prochman, som enligt en anteckning i boken fått den av författaren. En av Christfrid Gananders egna skrifter *Uudempia uloswalituita satuja* tryckt av Londicer i Vasa 1784, finns också och har tillhört Olof Langenstein, en av grundarna till Wasa Läse-Bibliothek. Enligt en notering i boken sålde han den till en av de stora boksamlarna i Finland C.H. Asp, hovrättsråd i Vasa. 41 skrifter tryckta i Londicers tryckeri under dess verksamhetstid i Vasa 1776-1839 är tillsvidare katalogiserade.

Som kuriositet kan nämnas två tal som finns i Lyceibiblioteket. Det ena *Eucomium theologia sub examine anniversario anno 1731*, ett otryckt hyllningstal av Jacobus Wikar hållet i trivialskolan 1731. Wikar var född i Kronoby ca.1675, student i Åbo 1698, magister 1707 och konrektor i Wasa trivialskola 1708. Han flydde under stora ofreden till Falun 1714, kom tillbaka till Finland och blev rektor i trivialskolan 1721 och kyrkoherde i Malax 1725. Det andra är ett tryckt åminnelsetal över Johannes Westzyntius, konrektor för trivialskolan, hållet 1765 av Claudius Hedman, kyrkoherde i Vasa 1720, skolinspektör och lantdaysman. Båda skänkta till biblioteket av P.U.F. Sadelin.

1800-talet

Wasa gymnasium

1800-talets början präglas av 1808-1809 års krig då Vasatrakten igen blev slagfält för de ryska och svenska trupperna, såsom under stora nordiska kriget. Bibliotek och boktryckerier förstördes än en gång. Om förstörelsen i Vasa berättar en liten skrift som finns i lyceibiblioteket, *Berättelse om ryssarnas plundring i Wasa och deras utöfwade barbariska grymheter i socknarne deromkring*, av N.F. von Schoultz, tryckt i Stockholm 1808. Finlands förbindelse med Sverige bröts och Finland blev en del av det enorma ryska kejsardömet. Speciellt svårt måste det ha varit för österbottningarna, som alltid riktat sig västerut. Nu följde emellertid en tid av relativt lugn. Vasa utvecklades framför allt som skolstad. Trivialskolan var fortfarande länets enda. Förutom Londicers boktryckeri fanns också Carl Gustaf Wolffs tryckeri, grundat 1838. Wolff var som tidigare nämnts också Vasas första bokhandlare. Skolbiblioteket växte i takt med att skolan utvecklades. Ett stort uppsving fick skolstaden då gymnasiet grundades 1844. Invigningen av gymnasiet firades stort den 3 september 1844. Firandet beskrivs i Wasa Tidning den 7 september. Där kan man bl.a. läsa att det avlös-

sades 101 kanonskott från Korsholms vallar och att man tågade i högtidlig procession från hovrätten till kyrkan. Ärkebiskop Melartin höll tal i kyrkan och en kör sjöng. På kvällen ordnades i societetshuset en middag med 220 kuvert. På aftonen höll guvernören för länet ännu en bal. ”Allt sedan den 21 augusti 1776 då Wasa hovrätt höll sitt första sammanträde, har någon högtidligare och viktigare tilldragelse icke blivit firad än invigningen af det nya läroverket som förberetts i 113 år.”¹⁹ Den stora katastrofen för skolan, biblioteket och hela Vasa kom med den förödande branden 1852, som förstörde det mesta som byggts upp under det halvsekel som Vasaborna fått leva i relativt lugn. Skolorna flyttade bort, gymnasiet till Jakobstad. Resterna av biblioteket flyttades också med skolan dit.

Efter branden 1852

Biblioteket fick efter branden donationer av såväl äldre litteratur som även moderna 1800-tals litteratur. A.I. Arwidsson stod bakom en stor donation av nyare litteratur. Han skänkte över 1 700 böcker till gymnasiet. Han skrev bl.a. ett uttalande i Sverige att man skulle hjälpa biblioteket efter branden.²⁰ Gymnasiebibliotekets 1800-talslitteratur präglas av intresset för pedagogik, finsknationella frågor, intresset för det egna landet, språket och kulturen. Det nyaste inom pedagogiken, speciellt kvinnors fostran och bildning samt intresset för gymnastikundervisning syns tydligt i bibliotekets bokurval, liksom intresset för hjulsport, hästsport, rodd, segling, vinteridrotter och annat friluftsliv. Förutom böcker i fornforskning, mytologi samt om den egna folkstammen och språket finns reseböcker om Finland och en hel mängd av de stora bildverk över Finland, som nu utgavs. Förutom Runebergs och Lönnrots verk finns mycket finsk skönlitteratur i original vilket visar att det fanns intresse för det finska språket, speciellt bland finsksinnade lärare som Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen, (till 1882 Georg Zachris Forsman) som för övrigt hörde till gymnasiets första elevkull. Ur handlanden i Vasa, Oskar Hartmans dödsbo skänktes en imponerande samling utländsk skönlitteratur på originalspråk, bl.a. franska och tyska klassiker. Fransk litteratur hade också tullförvaltaren i Gamlakarleby Ernst Albert Gustaf Brander, som donerade ett stort antal böcker 1872. Wasa gymnasium sammanslogs med Högre elementarskolan (f.d. trivialskolan) först till Elementarläroverket i Vasa (1872-1874) och sedan till Vasa svenska lyceum (1874-1974). Biblioteken slogs också ihop och omfattade då ca. 6 800 volymer. Man hade alltså på bara 20 år fått ihop ett nästan lika stort bibliotek som före branden.

L.L. Laurén och Oskar Rancken

Vasas skol- och kulturliv präglades av lärare såsom L.L. Laurén och Oskar Rancken. L.L. Laurén var född i Vasa och blev student 1841. Han var verksam som lärare i Wasa gymnasium från 1850. Spåren efter honom är många i lyceibiblioteket. Han skrev läroböcker i flera ämnen, kulturhistoriska skildringar, verser och sonetter. Han skrev också Wasa trivialskolas 200-årshistorik 1884 och *Minnen från skola och universitet*.

En stor del av Lauréns tryckta skrifter finns i lyceibiblioteket. Dessutom finns hans brevväxling och en del manuskript i Ranckens arkiv.

Bibliotekets största donator och gynnare var ändå J. Oskar I. Rancken. Rancken var gymnasiets lärare och rektor från 1846, och efter sammanslagningen med Högre elementarskolan och grundandet av Vasa svenska lyceum, dess första rektor från 1874 till 1876, då han avgick med pension. Rancken donerade hela sin boksamling till skolans bibliotek. Dessutom donerade han sin enorma brev- och manuskriptsamling till biblioteket. Manuskriptsamlingen är idag en del av Åbo akademis arkivsamling. Breven är numera katalogiserade i ÅAB:s databas Brevsam i samlingarna, Rancken, Oskar (577 st.) och Rancken, slakten (314 st). Ranckens samling är intressant på många sätt inte minst för att han sparade på alla trycksaker som kom i hans väg. Under sin tid som pressombudsman i Vasa fick han dessutom allt som trycktes i staden. Våren 2020 har 2 732 titlar katalogiserats i Finna. Hans samling konsert- och teateraffischer och -program har redan varit föremål för forskning. De ger en god bild av konsert- och teaterlivet i Finland och speciellt i Vasa vid 1800-talets mitt. Samlingen innehåller också hundratals bokauktionskataloger från både Sverige och Finland. Det var vanligt att sälja ut mindre och större boksamlingar via tryckta auktionskataloger. Kataloger finns över auktioner i Vasa, Lappfjärd, Dagsmark, Kevlax, Vörå, Närpes och Kaskö.

En intressant bokägare, kan ännu nämnas nämligen sjökaptenen P.G. Idman från Jakobstad. Idman seglade flera gånger runt Kap Horn och var den förste finländare som åren 1845-1847 seglade jorden runt med segelfartyget Herkules, byggt i Jakobstad. Han var inte bara berest utan också beläst och språkkunnig. I Ranckens samling finns några intressanta böcker som varit i Idmans ägo, bl.a. verk av Vergilius och Ovidius samt Homeros *Odyssey* på engelska, som han köpt i London, och ett svenskt-engelskt handlexikon. Roussins bok *Le pilote du Brésil*, 1827 innehåller en handskriven sida med utdrag ur journalen på ryska skeppet Louise under en resa från Jakobstad till Rio de Janeiro 1841-1842.

Anders Ljungstedts bok *An historical sketch of the Portuguese settlements in China*, 1836, beskriver bl.a. Kanton och missionsarbetet där. Den har före Idman ägts av portugisen Vincent Cortella som enligt Idmans notering i boken var en riktig filur. Han var passagerare på Idmans fartyg Louise på väg till Batavia. Väl framme försvann han utan att betala resan. Han lämnade efter sig bl.a. böcker som Idman tycks ha tagit hand om. Oskar Rancken var själv produktiv. Han publicerade ca 70 verk i litteratur, historia, genealogi, folkupplysning och pedagogik. Alla hans tryckta skrifter finns i lyceibiblioteket. Tillsammans med sin hustru Wilhelmina "Mimmi" Rancken skrev han en ABC-bok, som utkom i flera upplagor på Bonniers i Sverige. Mimmi Rancken var dotter till hovrättsrådet och bibliofilen C. H. Asp. Hon fungerade också som lärare i Wasa gymnasium 1852-1863 då skolan var utlokaliserad till Jakobstad efter Vasa brand.

Läsning och boksamlade

Läskunnigheten i Österbotten var utbredd redan på 1700-talet. Mellan 30-40 % kunde läsa medan skrivkunnigheten kom först senare. Nils-Erik Villstrand talar om den religiösa, kulturella, ekonomiska och politiska läs- och skrivkunnigheten.²¹ Väckelserörelserna satte sin prägel på bygderna redan under 1700-talet. Förutom tjänstemännen kunde många bönder och hantverkare läsa och skriva. Man ordnade husandakter, läste i bibeln, postillan, psalmboken och andra böneböcker. Också kvinnorna var aktiva i väckelserörelserna. De skrev, läste och predikade. En ekonomisk läskunnighet präglades av behovet att tillgodogöra sig nya rön inom jordbruk, trädgårdsskötsel och djurhållning. Österbotten var ett utvecklat område på 1700-talet med skeppsbyggnad, handel och tjärtillverkning. Österbottningarna var intresserade av att skaffa sig kunskaper om andra länder och kulturer. Det visar innehållet i både Wasa Läse-Bibliothek, gymnasiebiblioteket och de privata bibliotek som fanns i trakten.

Den politiska läskunnigheten främjades av österbottningarnas ökade möjligheter att bestämma i politiska frågor. Man måste kunna tillgodogöra sig främmande texter, lagar, beslut osv. och skriva egna inlägg. Visserligen kunde man använda präster och sockenskrivare men det var bra för den egna saken att själv kunna skriva. De som hade denna kompetens låg väl till i förhandlingar både hemma och i Stockholm. Folk var måna om att inte bara förkovra sin läs- och skrivförmåga utan också sprida kunskapen vidare, därav kom säkert det stora intresset för att grunda bibliotek och utveckla dessa. Tyvärr förstördes s.g.s alla bouppteckningar i Vasa vid branden. Därför är det svårt att rekonstruera bokägandet i Vasa, till skillnad från andra städer som Henrik Grönroos så förtjänstfullt kartlagt.²² Vi kan via gymnasiets donationskatalog, förvärvskataloger och anteckningar i böckerna få en bild av bokbeståndet och läsandet i Vasa.

Lyceibiblioteket har byggts upp under flera århundraden med böcker ur privata och offentliga samlingar, med köp och byten. Den speglar den bokliga kulturen i Österbotten. Biblioteket och Ranckens samling upptogs 2017 i det nationella registret för Unescos världsminne. Programmet vill bl.a. skydda biblioteksarvet, förbättra tillgängligheten och öka medvetenheten om dess betydelse. Oskar Ranckens önskan att också hans, med idogt arbete och stor iver hopsamlade bibliotek, skulle kunna gagna framtida forskning har uppfyllts genom det arbete som gjorts och görs för att både hans samling och hela Vasa svenska lyceums bibliotek skall bevaras för framtida bruk.

Artikeln är en uppdaterad version av artikel publicerad i *När jag får lite pengar så köper jag böcker*. Bokvännens bok 9. Sällskapet bokvännerna i Finland, Hfors 2008.

Noter

- 1 Vasa svenska lyceum. Förvärvskatalogen 1967-1974.
- 2 Luukko, Armas, Vasa stads historia II 1766-1808. Vasa 1981, s. 66.
- 3 Mäkelä, Anneli, Vasa stads historia III 1809-1852. Vasa 1987, s. 37.
- 4 Viergutz, Gudrun, Das Tenorstimmbuch der Trivialschule in Vaasa. Vaasa 2004, s. 153.
- 5 Laurén, L.L., Wasa Trivialskola 1684-1884. Nykarleby 1884, s. 355.
- 6 Kongl. Gymnasii och scholae ordning 1724. Åbo 1834.
- 7 Odenwall, F.J., Program upptagande de förändringar m.m. som inträffat vid Gymnasium i Wasa ...1844, 1845, 1846. Wasa 1847.
- 8 Odenwall, F.J., Program...1850, 1851, 1852. Åbo 1853.
- 9 Lehtikanto, Mirjam, Vasa som biblioteksstad. Vasa 1964, s. 153.
- 10 Dahlberg, Ragnar, En volym ur Michael Agricolas boksamling. Miscellanea Bibliographica III. Hfors 1930, s. 69-70.
- 11 Laurén, Christer, Ett missalefragment i Vasa svenska lyceums bibliotek. SÖS årsbok 1972, Vasa 1972, s.85-90.
- 12 Mäkelä, 1987, s. 167-168.
- 13 Bokkatalog för Wasa gymnasii bibliotek 1855-1898.
- 14 Mäkinen, Ilkka, Bokvurm i Tammerfors : lantmätare Gustaf Adolph Tuderus bibliotek. Tfors 2005.
- 15 Lindroth, Sten, Svensk lärdomshistoria III. Frihetstiden. Sthlm 1997, s. 150.
- 16 Viergutz, 2004.
- 17 Säveletär n:o 20, 1909, s. 207-208.
- 18 Andersson, Håkan, Pedagogikens väg till universitetet. Tritoniana 2. Vaasa 2003, s. 57.
- 19 Wasa Tidning n:o 36, 1844.
- 20 Lehtikanto, 1964.
- 21 Villstrand, Nils-Erik, Landet annorlunda. Vasa 2002.
- 22 Grönroos, Henrik, Boken i Finland. Hfors 1996, s. 9.

Källor

- Andersson, Håkan, Pedagogikens väg till universitetet. Tritoniana 2. Vasa 2003.
- Bokkatalog för Wasa gymnasii bibliotek 1855-1898. Handskriven katalog.
- Dahlberg, Ragnar, En volym ur Michael Agricolas boksamling. Miscellanea Bibliographica III. Hfors 1930.
- Grönroos, Henrik, Boken i Finland. Hfors 1996.
- Kongl. Gymnasii och scholae ordning 1724. Åbo 1834.
- Laurén, Christer, Ett missalefragment i Vasa svenska lyceums bibliotek. Svensk-Öst-erbottniska Samfundets årsbok 1972. Vasa 1972.
- Laurén, L.L., Wasa Trivialskola 1684-1884. Nykarleby 1884.
- Lehtikanto, Mirjam, Vasa som biblioteksstad. Vasa 1964.
- Lindroth, Sten, Svensk lärdomshistoria III. Frihetstiden. Sthlm 1997.
- Luukko, Armas, Vasa stads historia II 1766-1808. Vasa 1981.

Mäkelä, Anneli, Vasa stads historia III 1809-1852. Vasa 1987.

Mäkinen, Ilkka, Bokvurm i Tammerfors : lantmätare Gustaf Adolph Tuderus bibliotek. Tfors 2005.

Odenwall, F.J., Program upptagande de förändringar m.m. som inträffat vid Gymnasium i Wasa 1844, 1845, 1846. Wasa 1847.

Odenwall, F.J., Program upptagande de förändringar m.m. som inträffat vid Gymnasium i Wasa 1850, 1851, 1852. Åbo 1853.

Säveletär n:o 20, 1909.

Vasa svenska lyceum. Förvärvskatalogen 1967-1974.

Villstrand, Nils-Erik, Landet annorlunda. Vasa 2002.

Viergutz. Gudrun, Das Tenorstimmbuch der Trivialschule in Vaasa. Vaasa 2004.

Wasa Tidning n:o 36, 1844.